

Ex libris Christiani

2

P. RAMI, REGII
ELOQVENTIÆ ET

PHILOSOPHIÆ PRO-
fessoris, liber de Cæsa-
ris militia,

AD

CAROLVM LOTHARINGVM
Cardinalem.

PARISIIS,

Apud Andream Wechelum, sub Pegaso, in
vico Bellouaco: Anno Salutis,

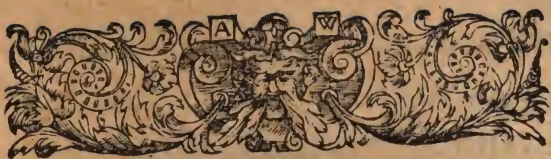
1559.

Cum Priuilegio Regis.

PRIVILEGII SENTENTIA.

CAutum est auctoritate regia, nequis alius præter Andream Wechelumiuratū in alma Parisiensi Academia Librariū, hunc P. Rami librū de C. Iul. Cæsaris militia, ante decennium ab æditione proximum, in hoc Francorum regno imprimat, néue alibi impressum vëdat. Ac si Regij diplomatis sentētia operis initio præfigatur, finē postponatur, vt omnibus clarum, notum, indictum habeatur. Secūs qui faxit, & libris ipsis, & mille librariū Paris. multā pœnas pendito. Datum Rhemis, Regio consensu subsignatum, Do. Villamoro supplicum libellorum magistro præsentē. 3. Id. Iun. 1557.

Coignet.

P. RAMI, REGII
ELOQVENTIÆ ET

PHILOSOPHIÆ PRO-

fessoris, liber

DE

C. Iulij Cæsaris militia,

AD

Carolus Lotharingus Cardinalem.

MISI AD TE
(MECOENAS)
libellum, de ve-
terum Gallorum
moribus, tibi que
hunc alterum de militia Cæsa-

ã ij

EPISTOLA.

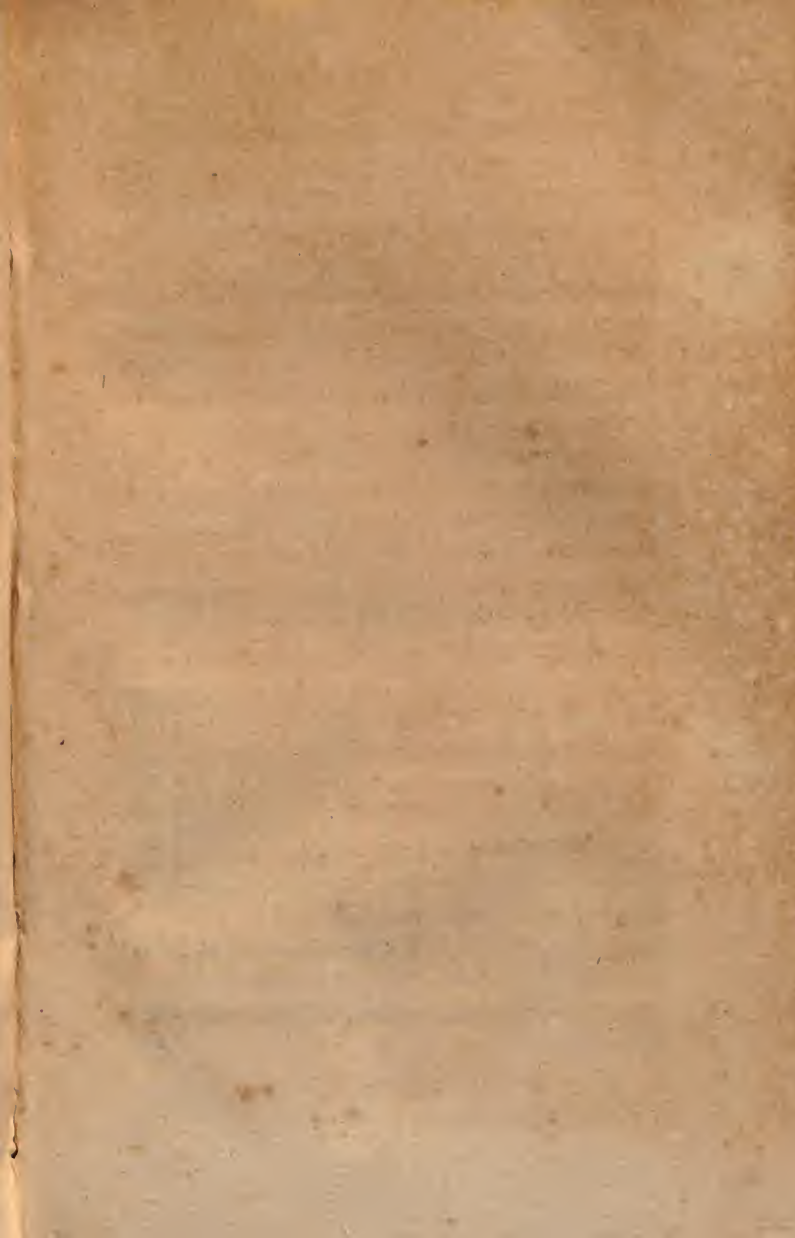
ris promiseram, Quid Cardinali (inquires) cum istac arte? Ecquid (inquam) literarũ professori cum clypeo & ense? Attamen quamuis & tua dignitas otij patrona & professio nostra pacis alumna sit, quid alienum tandem vel ineptum censeas quæ libris quatuordecim à maximo imperatore gesta bella perleguntur, eadem vno libello generatim digesta perlegi? Nec enim confictam pro ingenio arbitrioue aliquam militiæ disciplinam profiteor: sed militiam Cæsaris ex ipsius rebus gestis excerptam definîtè & partitè commemoro, idque
vnum

EPISTOLA.

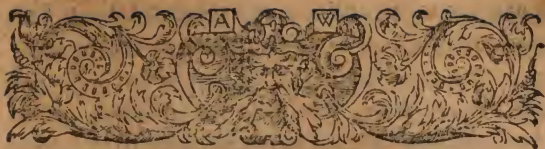
vnum diligenter & accuratè
 contendo, vt quod de re mili-
 tari iam olim literis mandatum
 & præceptis descriptum sit, id
 Cæsaris virtutibus vel æqua-
 tum, vel etiam superatum esse
 doceam. Tametsi enim non
 solùm veterum Græcorum &
 Latinorum, sed etiam recentium
 & Italorum & Francorum
 præclaris ingenijs quæstionem
 hanc agitatam & illustratam
 esse non ignoro: attamen ideæ
 huius Cæsarianæ exemplar ad-
 huc nemo (cuius quidem scri-
 pta legerim) sibi ad imitandum
 proposuit, ne tu munus no-
 strum tanquam tralatitium

EPISTOLA.

despicias: Quod si tristior in me
duriórque esse voles, quia pa-
cem mundo bellorum cladibus
prope confecto conciliaſti, fra-
tres tuos appellabo, atq; impri-
mis illum πολίτορος Ἀχαιῶνα, quem
Caletium Britannis, Theonuil-
la Belgis Quintinianæ cladis
vltorem vna hyeme fecerunt.
Hic vir, si nos aspernabere, ne-
quaquam fastidiet: vtrúmque
enim magni principis propri-
um est & bello pacē quærere,
& in pace belli artes nō cōtem-
nere. Quare aut accipe quod
offertur, aut ad illum nos ire si-
nito. Vale. Lutetiæ è Prælleo
nostro Non. April. 1559.

P. RAMI, REGII
ELOQVENTIÆ

ET PHILOSOPHIÆ

professoris, liber

DE

C. Iulij Cæsaris militia,

AD

Carolus Lotharingum Cardinalem.

DISCIPLINA rei militaris, est disciplina belli rectè administrandi, qua præ cæteris gentibus Romani florere, sed maximè Romanorum omnium Cæsar vnus: Cæsaris igitur militiam è bellis eius præcipuè requiramus: Ea est in apparatu, castris & congressu: Apparatus belli, est in delectu & comætu: Delectus Roma-

nis erat legionis, vnde & ipsa nomen habet. Legio primis vrbis Romæ temporibus trium millium fuit (ait Varro) ac singulis tribus Tatienfium, Ramnium, Lucerum millia singula mittebant: postea (vt ait Liuius libro septimo) quaternum milliū & ducenorum peditum fuit, deinde quinis millibus peditum, trecentis equitibus constitit, ait idem libro octauo, & Polybius qui fuit Africani comes, non amplius quinque millibus attribuit. Atque ad hunc numerum Cæsar tertio belli ciuilis peruenit. Cohortes (ait de Pompeio) centum & decem expleuerat, hæc erant millia quinquaginta quinque: sic, inquam, eo loco Cæsar loquitur. Atqui sume pro centum & decem cohortibus legiones vndecim hisque ex æquo diuide quinquaginta quinque millia, singulis legionibus quinque millia obuenerit, qui legionis numerus in Cæsaris militia fuit. Ergo legio numerum illum habuit, sed ciuium: nam alterum tantum ex sociorum delectu adiciebatur, vt illo octauo libro Liuius ait: Quin auxiliorum numerum Polybius ampliorē facit: Postea, vt Vegetius author est, legio sex millia peditum habuit & centum, equites septingentos viginti sex, & auxiliis sociorum instructa, duodecim millia compleuit, decem peditum, duo equitum: Maior etiam legionis numerus deinde fuit: Partes legionis cohortes appellatur, & numero decem fuere: Sic septimo libro belli gallici Labienus
quinque

quinq; cohortes castris præsidio relinquit, quin-
 que eiusdem legionis reliquas aliò proficisci im-
 perat. Sed in hoc toto legionis numero alij præ-
 sunt, alij parent: maior in principū delectu pro-
 uidentia adhibenda est: atque in huius generis
 quæstione, cui populus Romanus disceptator ac
 iudex propositus erat, quatuor ab oratore postu-
 lata commemini, sciētiam rei militaris, virtutē,
 authoritatem, felicitatem: quæ tamen quatuor
 in vnum conueniūt: Scientia enim rei militaris
 ipsa quidē per se à ceteris sciētiis distinctas ratio-
 nes habet: attamen cōmunibus prudentiæ fun-
 damentis innixa ingenuarūque artium disci-
 plinis instructa & ornata sit necesse est: Virtus
 eidem oratori est labor in negotiis, industria in
 agendo, celeritas in conficiendo, constans &
 fortis animus in periculis, nullis voluptatum il-
 lecebris irretitus. Atqui ea virtus, sciētiæ milita-
 ris vsum exercet habitūque exprimit, & eam
 sciētiā vfu virtutis habitūque informatam au-
 thoritas & felicitas velut vmbra corpus affectā-
 tur: authoritas enim oritur è fide famæque mul-
 torum in confectis bellis & egregiorum facino-
 rum, vt propterea facilius obtemperetur diffi-
 ciliusque resistatur. Felicitas autem è scientia, vir-
 tute, authoritate nascitur: Nam qui & consilio
 prouidere & virtute atque authoritate exequi
 poterit, huic facilè rerū euentus secundi ac fe-
 lices erūt: rectè namque à Socrate differitur, au-

P. RAMI LIBER

rigas sapientes & nautas insipientibus fortunatiores esse: Neque nomine fortunæ temeritatē casus ullam intelligamus: hanc enim fortunā, ut postea dicitur, Cæsar nullam in rebus secundis sibi adfuisse, imò nonnunquam in rebus aduersis obfuisse profitetur: Quamobrem scientia rei militaris in eligendo duce, sed virtute perfectā, autoritate & felicitate comitatā requiramus, magnōque studio tales principes expetamus, idque perpetuò propositū habeamus, ut usu periti rudibus erudiendis præficiātur: Nemo enim bene potest imperare, qui non antè paruerit, nec alios docere, quod à neminè didicerit: Hæc igitur in principibus deligendis cōsideranda sunt. Militares principes sunt Imperator, ac post eum præcipuè Tribunus & Centurio: hos enim rei militaris magistros assiduè Cæsar exprimit. Dux ipse, Prætor, Consul aut eiusmodi potestate à populo Romano deligebatur, ut Gallico bello proconsulari imperio delectus est Cæsar. Vbi duces belli sunt electi, Tribuni militum deliguntur viginti quatuor: primò quatuordecim ex iis qui annua stipendia quinque fecerint, decem ex iis qui decem, equites quidē quatuor, pedites sex. Ac quoniā quatuor legionibus Romana res gerebatur, quadrifariam in singulas legiones diuidūtur attribuūtūque è iunioribus quatuor primum lecti primæ legioni, tres proximi secundæ, quatuor sequentes tertiæ, tres postremi quartæ:

Ar

At è decē maioribus , natu duo primi primæ legioni, tres secundi secundæ, duo proximi tertiæ, tres vltimi quartæ : Ea Tribunorum distributio erat , tum militum delectus è singulis tribubus in singulas legiones pariter fiebat: E tribu enim quæ prima , sorte educta sit, quatuor adolefcentes pares ætate & corporis habitu leguntur, primus est primæ legionis, secundus secundæ, tertius tertiæ , quartus quartæ : Secundò è quatuor iterum similiter electis , primus est secundæ legionis, secundus tertiæ, tertius quartæ, & sic deinceps in orbem dum similes milites in singulas legiones è quâque tribu legâtur: tum militiæ sacramentum exigitur: denique sociis ciuitatibus imperatur à duce belli numerus , militū delectu consimili. Hęc è Polybio. Tribuni verò militum tempore Cæsaris non solùm erāt comitiati & à populo delecti, sed rufuli in exercitu facti, vt ait Asconius : Itaq, cū Cæsar amicos quosdā potiùs quā idoneos Tribunos, vt est primo libro, delegisset, ab iis, quia non magnū in re militari vsum haberēt, totius exercitus perturbatio magna orta est, eòq; Cæsar errorē sui delectus confiteretur. Centurionum totis cōmentariis longè frequentissima est mentio, præsertim in periculis præliorum, quorum princeps principibus seu primipili Céturio fuit, qualis est apud Cæsarem secundo, tertio, sexto libris P. Sextius Baculus egregia animi magnitudine & multis vulneribus insignis.

P. RAMI LIBER

Centuriones, castrorum etiam metatores videtur Cæsari fuisse: Sic Neruico bello Cæsar exploratores Centurionesque præmittit qui locum castris idoneum deligant. Quapropter hi militaris honoris magistratus erant, ad quos gradatim viri fortes & militaris discipline periti promouerentur. De hac promotione locus est ille sexto libro cum ad Eburonum Varutam nouitiæ legionis cohortes quinque à Germanis circumueniuntur. Centurionum nonnulli (ait Cæsar) ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causâ in superiores erant ordines huius legionis traducti: Sic tertio belli ciuili Cæsar Seuam Centurionem (qui scuto ducentas triginta sagittas, ut ex foraminibus apparebat exceperat ab octauis ordinibus ad primum pilum se traducere pronunciauit. Atque Varutem illo tumultu (ut ait ibidem Cæsar) modo conscripti atque usus rei militaris imperiti, ad Tribunos militum Centurionesque ora conuertunt, quid ab his præcipiatur expectant. Hic igitur Cæsar Tribunos Centurionesque, tyronum tanquam discipulorum magistros efficit: sic Auariensi obsidione milites studia sua per Centuriones Tribunosque Cæsari denunciant. Quare magistrorum istorum delectus diligenter habendus est, per quos disciplina rei militaris ediscatur, contrariæque ignauia corrigatur. Atque hic magistratum & principum delectus esto: In priuatorum militum delectu tria ferè considerantur, ut
deligatur

deligatur ciuis, robustus, in re militari eruditus: sed ciuis primùm: id enim Romanę militiæ sanctum & sacrum fuit romanis ciuibus, non tantum principibus, sed priuatis etiã militibus Romanam ciuitatem tueri: maiore enim charitate pro aris & focus, pro cõiugibus & liberis, pro patria deniq; dimicatur, quàm pro quauis mercede atq; pecunia. Ac disciplinæ desertæ seueritas totaq; disciplinæ authoritas quæ in principibus expetitur, in ciues multò prõptior quàm in exteros aliis moribus aliisque legibus educatos erit. Atq; id (ait Liuius lib. tricesimo quarto) ad memoriã insigne est, quod mercenarium militẽ in castris neminem ante quartũ secundi belli Punici annũ Romani habuerunt. Hi Celtiberi fuere qui accepere à Pœnis maiorẽ mercedẽ vt abscederent, quàm quantum acceperat à Romanis vt pugnarent, eaque proditione Publ. & Cn. Scipiones eorũque exercitus Pœnis vincendos præbuere: Itaque (ait Liuius) id quidem cauendum semper romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, vt non plus sui roboris suarũque propriè virium in castris habeant. Sic Cæsar è Gallis legiones electas habuit: sed Togatis Romanisque municipibus & colonis: E Gallis etiam his citerioribus Alaudam illam, quam gallico nomine appellabat, instituit: sed cui ciuitatem romanam promiserat ac postea

præstitit: unde etiam quæritur in Philippicis, Cicero decuriam Iudicum ab Antonio factam. Auxiliares verò milites deligendi fideles & ciuibus amore proximi, quales Cæsar è citerioribus Gallis Bracchatos, è Comatis Heduos, sed præcipuè Lingones & Rhemos: quales etiam è Germaniæ ciuitatibus quas pacauerat, equites & pedites Germanos habuit. Deligatur (inquam) miles ciuis, aut certè animo ciuis, deinde robustus: Cæsar enim militem (ait Suetonius) neque à moribus, neque à fortuna, sed tantum à viribus probabat: Itaque miles ex iis legendus est, qui quotidiano opere laborem ferre didicerit, vt sunt fabri ferrarij, tignarij, lanij, venatores: Ac si plures sunt eiusdem ciuitatis pagi, in robustissimis delectus est habendus: rectè nanque Horatius,

Fortes creantur fortibus & bonis,

Est in iuuenis, est in equis patrum

Virtus, nec imbellem feroces

Progenerant aquilæ columbæ.

Veteres etiam staturam in delectu militiæ exigebant, vt Marius ferè senos pèdes. At homericum illud est notum, Tydæum paruum quidem, sed bellatorem fuisse, nec Cæsar militem à proceritate, sed à viribus probabat. Verū ad roboris æstimationem ætatis consideratio multò iustior est: nec enim omnis ætas ad militiæ labores perferendum idonea est: Iuuenumque

ætas

ætas credita melior ad militares exercitationes ediscendum: Atque ita primùm (vt Sallustius ait) iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem, vsu militiam discebat. Annus militaris ætatis decimusseptimus fuit, quo dimissâ prætextâ togâ, virilis assumebatur: Itaque Romanis (ait pro Cælio Tullius) olim annus erat vnus ad cohibendum brachium togâ constitutus, vt exercitatione ludôque campestri tunicati vterentur: Eadem erat, si statim mereri stipendia cœpissent, castrensis ratio ac militaris: Florentibus igitur illis annis militia discabatur, veteranûsque, tyronum magister erat. Sic apud poëtam rex Latinus Pallantem filium Æneæ velut armorû doctori, erudiendum tradit,

Hunc tibi præterea, spes & solatia nostri,

Pallanta adiungam, sub te tolerare magistro

Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta

Assuescat, primis & te miretur ab annis.

Vacatio autem ætatis in re militari legibus Romanis etiam definiebatur, & illud est nimirum Ciceronis pro Amerino, cùm allegoriâ militari rabulas quosdam forenses arguit, Non necesse est (ait) omnes commemorare Curtios, Marios, denique Mamercos, quos iam ætas à præliis auocabat: postremò Priamum ipsum senem Antistium, quem non modò ætas, sed leges pugnare prohibebant. Hunc vacationis annum Varro secundo de vita patrû quinquagesimum

definiuit : & sic apud Liuiũ libro quadragesimo à Senatu imperatũ est Petitio , vt omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret. Aliquando etiam pro Reipu. temporibus, & prætextati assumebantur & vacationibus sublatis, veterani reuocabantur. Ergo ad istum cæsariani roboris delectum , ætatis delectus habendus est: Verũ miles non tantũ ciuis & robustus, sed armis eruditus, est expetendus : id enim militiæ opus est. Enimuerò , vt liberalium artium, sic militarium studiorum schola in primis instituenda est: Atque, vt philosophus animi , sic gymnastes corporis formandi gratia est habendus, vnde postea miles optetur & eligatur: nunquam enim Respub. certos artifices & idoneos actores præstantium operum habitura est, nisi artium magistros, nisi discipulos habuerit : hinc omniũ imperiorum fundamenta deducta sunt : quique rei militaris scientiã plũs valuerunt, minũs valẽtibus imperarunt: Ac si quis Theologorum, Medicorum, Iurisconsultorum, Philosophorũ exercitus eligendus esset , è scholis nempe earũ professionum legendus esse videretur. Ergo Romæ campus Martius , schola hæc fuit, vbi Romana iuuentus ad palum omni genere armorum , & quidem veris duplo grauiorum exerceretur caput petendo, lateribus insidiando , poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potiũs quàm cæsim feriendo, & interim tamen assiduè sese

seſe protegendo, item iaculando : Pars enim tyronum tertia vel quarta pilis, lapidibus, ſagittis, manu, fundâ, arcu iaculandis exercebatur: Tum verò ſaltu, foſſæ latitudinem aut valli altitudinem ſuperare: præcipuè autem curſu locum occupare, fugientē aſſequi conſueſcebat: Sic Pompeius, vt à Salluſtio traditum eſt, cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis veſte certabat. Nec verò futuris equitibus exercitatio ſua decrat, equi lignei erant in campo, vt inſilire, deſilire, dextrâ, læuâ, inermis, armatus, diſtincto etiam gladio futurus eques addiſceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis, aſſuefaceret: Sic Cæſari (ait Plutarchus) equitandi uſus à puero facilis fuit: conſueuerat enim reflexis & poſt tergū implicatis manibus equum celeriter agitare: Quinetiam equo (vt Suetonius ait) utebatur inſigni, pedibúſque propè humanis, & in modum digitorū, ungulis ſiſis, quem natum^s apud ſe, cū Aruſpices imperium orbis tetra ſignificare domino pronūtiaſſent, magnâ curâ aluit, nec patientem ſeſſoris alterius, primus aſcendit: cuius etiam inſtar, pro æde Veneris genitricis poſtea dedicauit. Itaque pueris exercitatio quoque illa equeſtris propoſita fuit, & ſeptimo libro Cæſar, cū Germanos equites accerſuiſſet, quòd minùs idoneis equis utebantur, à Tribunis militum reliquísque equitibus Romanis atque euocatis equos ſumit: Germa-

nisque distribuit: Ergo bonorum quoque equorum delectus ideoque exercitatio sua est. Delegit Cæsar equites Germanos, equos non delegit denique Tyberis Martio cæpo vicinus aderat, qui natando traductus, collectum exercitatione puluerem & sudorem ablueret, natationisque solertiâ, cum necesse esset, aquam solum militibus tanquam piscibus efficeret, qua exercitatione quantum Cæsar profecerit, Hircius restis est Alexandrino bello, cum se ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longiùs constiterant naues adnatauit: Quod idem Suetonius magnificentiùs repetiuit, Alexandria (ait) circa oppugnationem pontis eruptione hostium subitâ compellus in scapham pluribus eodem præcipitantibus cum desilisset in mare, nando per ducentos passus euasit ad proximam nauem, elatâ læuâ ne libelli quos tenebat madefierent, paludamentum mordicùs trahens, ne spolio potireretur hostis. Ac si quando (vt idem author ait) flumina iter morarentur, nando, vel innixus inflatis vtribus traiciebat. Sic (vt est primo belli ciuilis) proclue fuit Hispanis tranare flumē, quod consuetudo eorum omniū esset, vt sine vtribus ad exercitum non irent. Tales igitur militaris disciplinæ meditationes Romana iuuentus habuit: & omnes vrbes ac vici festorū (saltem dierum temporibus habere possunt. Tales etiā ante regiam Latini regis fingit poëta quondā fuisse,

*Ante urbem pueri & primæuo flore iuuentus
 Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
 Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
 Spicula contorquent, cursûque ictûque laceſſunt.*

Atque hic delectus, legionis totius communis est: Partes verò lègionis, delectû per genera militum & armorum quendam habent, eæ cohortes, vt patuit, appellâtur. Prima (vt Vegerius ait) habet pedites mille centum quinq;, equites loricatedos centum triginta duos: reliquæ habêt singulæ pedites quingétos quinquaginta quinque, equites loricatedos sexaginta sex: Grauis armatura (quam *πανοπλίαν* Græci dicût) gladij maioris atq; minoris, pili, scuti galeæ, lorice, manicarum, ocrearum pediti tribuebatur. Pilum (vt Polybius describit) fuit lōgitudine ferè bicubitali, crassitudine digitali, spiculo palmi, sed sensim sic attenuato atque acuto, vt statim primo iactu infixum inflecteretur, nec euelli posset: Sic Heluetij compluribus scutis vno ictu pilorum transfixis, nudi pugnare coacti sunt, sicut Heluetico bello postea dicitur: Itaque telum hoc proprium fuit Romanis, nec ab hōste, si semel hæsilet, retorqueri poterat. Idem author scuti longitudinem quatuor pedibus maiorē facit, superficiem curuam, latitudine ferè tripedali, vt facilè totus miles scuto protegeretur: Itaque milites Cæsaris Alexandrino bello è ponte deiecti, scutis tanquam lyntribus alleuati ad proxima nauigia

tus, similique Tenetherorum & Vsipectum vi, in fugam conuersus: Nec vlla Cæsari equestris victoria cōtigit, nisi tandem per Germanos equites. Quin Heluetico bello Cæsar primū suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo, spem fugę tolleret, cohortatus suos, prælium commisit: vnde perspicimus peditatum ad victoriā equitatu potiorē Romanis visum esse: Id, inquam, Romanorum de armis iudicium, is delectus armatorum fuit, vt peditem cataphractum equiti cataphracto lōgè præponerent: ideoque in legione plures sextuplo pedites, quā equites haberent.

Bellici apparatus partem in comœatu posuimus, in quo præcipuè stipendium comprehenditur, quod tum maximè proponendum videatur, vt spe & præmio miles ille defunctus, alacrior ad militiam proficiscatur: Stipendium igitur, vt Polybius ait libro sexto, & nummo & annonā constabat: vestis etiam addita est: Gracchus enim, vt Plutarchus author est, legem suā de veste militibus danda sine vlla stipendij diminutione. Pedes (ait Polybi⁹) quotidie duos obolos capiebat, id est quatuordecim denarios turonicos: tritici dimensum in mensem duas partes attici medimni, id est bucellos parisiēses tres: eques obolos quatuor quotidie, in mensem medimnos ordeī septem, tritici duos: ordinum ducibus, pro loco stipendium maius. Frumen-

tum verò militibus stipendio fuisse, Cæsar imprimis author est : sic primo libro ait, Cùm dies instaret quo frumentum militibus metiri oporteret, Heduos frumentum quod erant polliciti quotidie flagitabat. Et iterũ eodem libro, Quod omnino biduũ superaret, cùm exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo non ampliùs millibus passuum octodecim aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit, & iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit. Rei verò frumentariæ quanta cura duci esse debeat, Cæsaris exempla declarant. Heluetico bello frumentum Arare subuexerat, sed eo minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij antè auerterant, à quibus discedere nolebat: Itaque difficultate magna propterea affectus est. Germanico bello & deinceps Belgico factus cautior, rem frumentariam diligentius comparauit. Obsidione Alexiæ, ne cum periculo milites ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes conuectum iussit. Britannico bello tempestate afflictis nauibus cùm frumentum in hyemem prouisum non esset, in maiorem etiam difficultatem est adductus. Sed Cæsar in his periculis *τῆς* horribili vigilantia (vt Tullius loquitur) celeritate, diligentia fuit : ac modò in agris frumenta matura essent, id propemodum perinde impera-

peratori fuit, ac si in castrenſibus horreis eſſent: Miles enim Cæſaris non tantum bellator, ſed etiam frumentator erat. Itaque, ut eſt quinto libro, ad illius britanniſi discriminiſi ſubleuati-
onem frumentum ex agris Cæſar quotidie confe-
rebat: è duabus legionibus quas ſolaſ habebat,
alteram viciffim frumentatum mittebat. Itaque
Britanni, quod ex omnibus partibus demeſſo
frumento, vna pars erat reliqua, ſuſpicati legio-
narios Cæſaris huc eſſe venturos, noctu in ſyluis
delituerunt, tum diſperſos depositis armis in me-
tendo occupatos ſubitò adorti, paucis interfe-
ctis, reliquos incertis ordinibus perturbarunt,
ſimul equitatu atque eſſedis circundederunt.
Hic locus planè demonſtrat legionarios Cæſa-
ris, frumentum manibus metere, falceſque cum
opus eſſet, non minùſ ſcienter, quàm enſes tra-
ctare ſolitos. Sic ſeptimo libro cum à Gergouia
proſectus eſſet, frumentumq; ipſiuſ, Hedui aut
nauib; auexiſſent, aut flumſine atque incendio
corrupiſſent, traducto celeritate ſumma Ligeri
frumentum in agris & pecoriſ copiam nactuſ
eſt, eaque protinuſ exercituſ repleuit: Nec vn-
quam omnino Cæſar iſta difficultate ſuperatuſ
eſt: Nam ſi quando neceſſitas rei frumentariæ
maior incidiſſet, famem tamen faciliùſ quàm
ignominiam ferre, Cæſariænæ militiæ fuit: Cum
Galli Gergobinam Boiorum Romanis amico-
rum obſiderent, Cæſar intelligebat, ſi maturiùſ

P. RAMI LIBER

ex hybernis legiones educeret, metuendum sibi esse, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret: Prestare tamen statuit omnes difficultates, quàm tantam contumeliam perpeti: Atque in obsidione Auarici cùm Galli quoquo versùs quò ab Romanis adiri posset, vicos atque vrbes incendissent, Romanúsque miles idèd dies aliquot frumento caruisset, & pecore extremam famem sustentaret: Nulla tamen vox ab eo audita, populi Romani maiestate & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar cùm in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrèt, se dimissurum oppugnationem diceret, vniuersi ab eo ne id faceret, petebāt: Sic se complures annos illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc se ignominia laturos loco, si inceptam oppugnationē reliquissent. Hæc eadem Centurionibus Tribunisque militum mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Repetitur eadem militum patientia tertio belli ciuilis: Cùm Cæsar consumptis omnibus longè latèque frumentis, summis in angustiis esset, hæc (ait ipse) singulari patientiâ milites ferebāt: Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpeffos labore & patiētia maximum bellum confecisse. Meminerāt ad Alexiam magnam se inopiam perpeffos: multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium vi-
ctores

ctiores discessisse: Non illis ordeum cùm daretur, non legumina recusabant: Pannicum vèrò, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quòd admixtū lacti multum inopiā leuabat: Id similitudinē panis efficiebat. Eius erat magna copia, ex hoc effectos panes, cùm in colloquiis, Pompeiani famem Cæsarianis obiectarent, vulgò in eos iacebant, ut spem eorum minuerent, iamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes, inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros copiam confidebant: crebræque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros. Talis militum constantia in fame toleranda fuit Africano bello, summæque annonæ difficultate coacti veterani, milites equitesque qui multa, terrâ marique bella confecissent, & periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati, alga è lictore collecta, & aqua dulci elota iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Ergo Cæsar milites habuit, qui stipendij solutionem non solum temporis, sed famis patientiâ differrent quod imprimis propositum iis esse debeat, qui se milites Cæsare imperatore dignos haberi velint: Sed milites Imperatorem etiam habuere, qui temporis & famis usurâ per-

amplo fœnore compensaret, Legionibus (ait
 Suetonius) stipèdium in perpetuum duplicauit,
 frumentum quoties copia esset, etiam sine mo-
 do mensurâque præbuit. Eburonum, Nerui-
 rum, Genabensium, Auaricensium aliorûmque
 innumerabiliû prædam publicè militibus do-
 nauit præter eam prædam quam quisque tot vi-
 ctoriis habere potuit. Alexiâ expugnatâ, è capti-
 uis toti exercitui capita singula prædæ nomine
 distribuit: octauo belli gallici anno, quòd hye-
 me summâ maximis itinerib⁹ Bituriges oppres-
 sissent, militib⁹ pro tanto labore ac patientia,
 qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis
 frigoribus intolerandis, studiosissimè perman-
 serant in labore, ducenos sestertios, Centurio-
 nibus duo millia nummûm prædæ nomine con-
 donanda pollicetur. Denique tam cultos (ait
 Suetonius) habuit, vt argento atque auro poli-
 tis armis ornaret, nec solùm vt Alexander ar-
 gyraaspides, sed chrysaaspides efficeret. Quinetiâ
 ex eadē largitione à militibus, sed astutia Cæsa-
 ris ingenio dignissima aliquando mutuatus est:
 à Tribunis enim militum Centurionib⁹que, vt
 est primo belli Ciuilis, mutuas pecunias sumpsit:
 has exercitui distribuit, quo factò duas res cõse-
 cutus est quòd pignore, animos Centurionû de-
 uinxit & largitione, militum voluntates rede-
 mit: Sunt verò illa maiora quæ Suetonius ibi-
 dem numerat. Singula interdum prædia viritim
 dedit

dedit veteranis legionibus, prædē nomine in pe-
 dites singulos super bina sestertia, quæ initio ci-
 uilis tumultus meruerant, in equites vicena qua-
 terna millia nummum dedit, assignauit & agros:
 Hæc verò stipendiorum genera magna quidem
 fuere, sed longè maiora laudis illa atque hono-
 ris stipendia sunt habenda, quæ Romanis legi-
 bus unicuique rectè fortiterque facto propone-
 bantur. In concione laudari ab Imperatore, co-
 rona, torque, armilla, aut alio quopiam insigni
 munere donari. Sic Scæuam Centurionem Cæ-
 sar millibus ducētis æris & cohortem ipsius du-
 plici stipendio militaribusque signis amplissi-
 mē donauit: Sic in Asiæ ciuitatibus cōfecto bel-
 lo Alexandrino præmia bene meritis & viritim
 & publicè tribuit. Eiusmodi munera nempe &
 illa sunt initio belli Hispaniensis, quibus dan-
 dis, in Italia distinetur. Sic postridie Africani ad
 Thapsum prælii re diuinâ factâ concionēque
 aduocatâ, milites collaudauit totūque exerci-
 tum veteranum donauit præmiis, ac fortissimo
 cuique benēque merenti, pro suggestu tribuit.
 Sic eodem bello ob virtutem turmæ Cæsianæ
 donauit millia tredecim, & præfectis torques
 aureos duos & leui armaturæ millia decem. Ar-
 que his præmiis Cæsar tam mirificè tamque ho-
 norificè bene meritos prosecutus est, vt cū re-
 prehenderetur, quòd infimi generis homines ad
 amplissimos honores proueheret (ait Sueto-
 b iij

P. RAMI LIBER

nus) professus sit palam, si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturū. Eiusmodi premiis atque honoribus populus Romanus, qui tum summā imperij tenebat, suos duces multò lautiùs & magnificentius ornauit: hinc supplicationes tot dierum decretæ Cæsari, hinc amplissimi triumphi. Sed de militaris stipendij peculio singulare est quod à Vegetio traditur, ut ex donatiuo dimidia pars sequestretur apud signa. Sic amputato luxu, castrense peculium parsimoniâ augebitur, & miles aciem tantò minùs deseret, quantò plùs in ea sibi repositum cogitabit. Quamobrem legio in ipso delectu stipendium fructumque laborum sibi expositum intelligat, sciâtque sibi ducem, non solùm rei militaris scientiâ, virtute, authoritate, felicitate præstantem, sed munificum & liberalem futurum: sic Legiones Cæsaris excitabis.

SECVN-

SECUNDA

PARS.

ASTRIS secundam militiæ partē dedimus, vbi primū progressus agminis in castra, deinde architectura castrorū: denique castrensis armorū meditatio consideranda est: Atque in progressu

agminis notitia ipsa regionum per quas agmen ducendum sit imprimis necessaria est: Imperator igitur regionem (quā sit iter factururus) accuratā picturā descriptam habeat, nec interualla locorum longitudine & latitudine tantū descripta tabulis & depicta, sed viarum genera, compendia, diuerticula, montes, flumina, duces etiam viarum fideles & probatos. Sic Cæsar cōtra Ariouistum iter exquisiuit per Diuitiacum, quòd ex aliis Gallis maximam ei fidem habebat, & vt tutius iter esset millium ampliùs quin-

quaginta circuitu, locis apertis exercitum duxit:
 Sic Belgico bello dat negotium Senonibus reli-
 quisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti que
 apud eos geruntur cognoscant, seque de his re-
 bus certiores faciant: Sic Britannico bello con-
 uocatis ad se vndique mercatoribus, quanta es-
 set insulæ magnitudo, quæ & quantæ nationes
 incolerent, quæ usum belli haberent, quibus in-
 stitutis vteretur, qui essent ad maiorum nauium
 multitudinem idonei portus, cum reperire non
 posset, ad hæc cognoscenda, priusquam pericu-
 lum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volu-
 senum cum naui longa præmisit, ut exploratis
 omnibus rebus, ad se quamprimum reuertere-
 tur. Suetonius etiam id amplius, Exercitum, ait,
 neque per insidiosa itinera duxit vnquam, nisi
 perspeculatus locorum situs, neque in Britan-
 niam transiit: nisi per se portus & nauiga-
 tionem & accessum ad insulam explorasset. Ex-
 ploratores autem non tantum prudentes, sed
 fortes minimèque timidos esse necesse est. Pub.
 Confidius (ut est primo libro) qui rei militaris
 peritissimus habebatur, quique in exercitu L.
 Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum explo-
 ratoribus præmittitur. Primâ luce cum summus
 mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium
 castris non longius mille & quingentis passibus
 abesset, neque, ut postea ex captiuis comperit,
 aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset,
 Confidius

Confidius equo admissio, ad eum accurrit, dicit
 montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab
 hostibus teneri, id se à gallicis armis atque insi-
 gnibus cognouisse: Sed Confidius paulò post
 sua timiditate Cæsari ridiculus fuit: multo enim
 die per exploratores reliquos Cæsar cognouit &
 montem à suis teneri, & hostes castra mouisse &
 Confidium timore perterritum, quod non vi-
 disse, pro viso sibi renunciaffe. Fuit militiæ Ro-
 manæ signum Minotaurus, quo tanquam Laby-
 rintho tecta consilia dux habere moneretur,
 quod in itineribus, Cæsari mirificè propositum
 fuit. Itaque cùm in proximo (ait Suetonius) ho-
 stis esset, itineris tempus denunciare non sole-
 bat, præcipuè pluuiis, & festis diebus: Ac subin-
 de obseruandum se admonens, repente interdiu
 vel nocte subtrahebat, augebátque iter, vt seriùs
 subsequentes defatigaret. Atque hoc secretæ
 mentis archanum indicat Hircius bello Africa-
 no; Cæsar in Africam proficiscens nullum por-
 tum sibi tutum fore perspiciebat. Itaque nul-
 lum certum locum gubernatoribus præfectis-
 que quem peterent præceperat, neque vt mos
 ipsius consuetudóque superioribus temporibus
 fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore
 his perlectis, locum certum peterent vniuersi.
 Hic locus consuetudinem quandam Cæsaris in-
 dicat de occultando itinere nō modo hostibus,
 sed etiam ciuibus, cùm tabellas illas à præfectis

nisi necessitate coactis perlegi vetaret. Ergo hæc regionum notitia teneatur : Agmen verò ducitur itinere terrestri, aut flumina mariæue traducitur : in terrestri itinere, ordo agminis, quantitas itineris, sed supra omnia militaris labor animaduertendus est. Agminis igitur ordo duobus exemplis præcipuè ostenditur: Primus est secundo libro, Cùm ex dedititiis Belgis reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti vnà iter facerent, quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum cōsuetudine itineris exercitus Romani perspectâ, nocte, ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotij, cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri, qua pulsâ impedimentisque direptis futurum vt reliquæ contra consistere non auderent. Hic locus ostendit agminis ordinem quendam: sed negligentiore, quia nondum hostis adesset. Sed consequens in eodem libro locus multò diligentiorē appropinquante hoste demonstrat. Cæsar (ait ipse) æquitatu præmisso subsequēbatur omnibus copiis: Sed ratio ordōque agminis aliter se habebat ac Belgæ ad Neruios detulerant: Nā quòd hostis appropinquabat consuetudine sua, Cæsar sex legiones expeditas ducebat, post eas
totius

totius exercitus impedimenta collocarat: & due legiones, quæ proximè conscriptæ erant totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Hic igitur locus multò maiorem ordinis curam diligentiamque proponit: aliam similis diligentiae speciem Hircius octauo libro descripsit. Cæsar (ait) agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia irent impedimentâ: deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret vndecima ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcisset. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, ut omni ex parte sustinere posset hostiû impetum, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum abducit. At si hostis à tergo relinqueretur ab eoque discederetur, alia ratio fuit, impedimentis nempe præmissis, ut cum Cæsar à Pompeio ad Dyrrachiû duplici clade affectus esset, ideoque illinc Apolloniam contèderet: Itaque (ait Cæsar) nulla interposita morâ, sauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit ac conuiescere ante iter confectum veruit: His vna legio missa præsidio est. His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodè itinere præmisit: paruoque

spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, cōclamari iussit statimque egressus & nouissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Hic itaque agminis ordo Cæsari fuit, quantitas itineris dicenda est. Romanis verò militiæ consuetudo fuit, ut Vegetius docet, simplici gradu horis quinque æstiuis, id est nostris sex & vnâ tertiâ progredi millia passuum viginti, pleno, viginti quatuor: quicquid amplius esset, cursus erat, cuius spatiū definiri non potest. Septimo libro significatio quædam è tribus locis colligi potest de militaris hui⁹ itineris quâtitate, Cæsar Gergouiæ obsidione occupatus, mediâ nocte per Eporedorigem certior factus est de Heduum defectione: deinceps nullâ interpositâ dubitatione è sex legionibus, duas in castris relinquit, quatuor expedit & adhortatur ne necessario tempore, itineris labore permoueâtur: Cupidissimis omnibus, progressus millia passuum viginti quinque, Heduos offendit, iisque in colloquio, errorem suæ defectionis & culpam demonstrat: deinde tribus horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiâ mouet, tum in medio ferè itinere cognito periculo suorum ad Gergouiam relictorum, summo labore militum ante ortum solis, in castra peruenit. Hæc sic à Cæsare narrantur, vnde concludo viginti quatuor horis quinquagin-

ta millia passuum confecta esse à legionibus illis expeditis quidem sarcinarum impedimento: at armorum grauitate certè impeditis: Superioris enim noctis àliquot horæ consumptæ in audiendo Eporedorige, capiendo consilio, legionũ distributione, quæ educerentur, quæ manerent: Item consequentis diei aliquod tempus fuit in monendis Heduis & reconciliandis: Denique militem ieiunum tot millia iisse ac rediisse, vix credibile sit: his tot rebus tres horas accipio, tres porrò datæ sunt quieti, vt ait Cæsar: Itaque dimidiæ noctis illius nihil superest. Ac summum viginti quatuor horis, aut etiam paucioribus, totum illud iter factum est, quia ante solis ortum Cæsar rediit, & quidem non ordinarium, sed propè duplicatum fuisse Cæsar eo declarat quòd rem in celeritate positam fuisse ibidem ait, & quòd milites adhortatur, ne itineris labore permoueātur: Quare diurnum exercitus iter viginti aut viginti quatuor millia, vt Vegetius ait, videntur fuisse. Sic Cæsar ad liberandum Ciceronem vno die hyberno ab hora tertia millia passuum viginti progreditur. Superest in agmine, militaris labor prorsus admirabilis: Itaque magnos & magni nominis testes huc appello, ne quid in re propè incredibili fingere videar: Dico enim legionario militi in itinere vsitatum fuisse ferre non solùm arma, sed vallum: & illud est quod Horatius in Odis velut incredibile po-

ſteritati futurum admiratur,
Romanus (eheu) poſteri negabit
Emancipatus ſæminæ
Fert vallum & arma miles.

Romanus miles fert arma, fert vallum: imò ve-
 rò fert etiam (ait Tullius) cibaria, & ſi quid ad v-
 ſum velit, Noſtri exercitus (ait ſecunda Tuſcula-
 na) primùm ynde nomen habeant vides, dein-
 de quì labor, quantus agminis, ferre plùs dimi-
 diati menſis cibaria, ferre ſi quid ad vſum velint,
 ferre vallum: nam ſcutum, gladium, galeam in
 onere noſtri milites non plus numerant, quàm
 humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra
 militis eſſe dicunt: quæ quidem ita geruntur,
 aptè, vt ſi vſus foret, abiectis oneribus, expeditis
 armis vt membris pugnare poſſint. Hæc Tullius
 de ſui temporis militia. Liuius verò antea non
 dimidiati, ſed integri mēſis cibaria militem fer-
 re ſolitum docet: Sic enim libro quinquageſimo
 quarto ait, Conſul menſtruum iuſſo milite ſecū
 ferre, profectus decimo poſt die. Sic Pompeiani
 legionarij in Hiſpania dierum viginti duorum
 frumentū efferre iuſſi ſunt: Eadem etiam poſtea
 • diſciplina ab imperatoribus ſeruata legitur. Pe-
 ſcenninus Niger (ait Lampridius) vinum & pi-
 ſtores à caſtris remouit, iuſſitque omnes aceto
 & buccellato (quem panem biſcoctū dicimus)
 contentos eſſe: Sic Iulianus (vt Marcellinus ait
 libro decimo ſeptimo) buccellatum in viginti
 dies

dies humeris militum imposuit. Ac de legionis agmine tot sarcinis onusto indicatiū illud patuit in illo agminis ordine, cū Cæsar sarcinas & onera legionum exposuit, sub quibus faciliè à Neruiis opprimi posse viderentur: quomodo libro tertio Aquitani Romanos impeditos in agmine & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitant: Quomodo Labienus in Africa existimabat Cæsar's milites sub onere ac sarcinis defatigatos, pugnare non posse, ut ait Hircius. Quapropter iste est incredibilis Horatio, admirabilis Tullio, agminis labor in milite, nec in bono duce minor. Cū Marius æstu magno, agmen ducebat (ait ibidem Cicero) laborabat. Memini calones & lixas & mercatores in exercitu Cæsar's fuisse, sed qui ligna & aquam vasâque parando cibo instrumentâque castrensi operi necessaria militibus ferrēt: denique (ut iam patuit) singulis legionibus sua impedimēta fuisse. Ac nonnunquā (ait Suetonius) post magnam pugnam atque victoriam remisso officiorum munere licentiam omnem passim lasciuiendi militibus Cæsar permittebat, iactare solitus, milites etiam vnguentatos bene pugnare posse. Atque illud etiam memini quod tertio belli civilis à Cæfare in concione ad milites dicitur ut æquo animo mancipia atque impedimēta in Italia relinquerent, ipsi expediti, naues conscenderent. Et bello Africano seueritas disciplinæ eadem

P. R A M I L I B E R

seruata est: Cæsar enim ita ex Sicilia exercitum transportauit, vt præter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem quæ militi vsui esse consuevit, in naues imponi pateretur. Ita Cæsar, cùm vsus esset (ait Suetonius) disciplinæ seuerissimus exactor fuit. Atque vna de Cæsaris virtutibus nescio an non sit hæc longè maxima. Laboris (ait Suetonius) vltra fidem patiens erat, in agmine nonnunquam equo, sæpiùs pedibus anteibat capite detecto seu sol seu imber esset. Nec verò temporis aut loci vlla ferè iniquitas, Cæsaris iter tardabat: Sic secundo bello Britannico noctu progreditur millia passuum circiter duodecim: & septimo libro summâ hyeme, discussâ niue sex in altitudinem pedum summo militum labore, vias exercitui suo patefecit per Gebennam Aruernorum montem, quo tempore ne singulari quidem homini semita vnquam patuerat. Atque inde omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam peruenit: vnde neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduiorum in Lingones contendit, vt si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret, priùsque legiones omnes, quarum duæ in Lingonibus, duæ in Treuiris, sex in Senonibus hyemabant, in vnum locum cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. *τέρας* horribili vigilantia

lantia, celeritate, diligentia, exclamat Cicerō. Illud etiam secundo belli civilis de se ait, Tarracone discedit, pedibúsque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: Qualis verò imperator ipse fuit, tales & milites fuere: hac enim militaris itineris celeritare, Pópeij legati in Hispania & Pompeius ipse in Græcia oppressus est. A Pompeianorum & Cæsaris castris quinque millia passuum proxima intercedebant itineris campestris: Inde excipiebant ad Iberum loca aspera & mōtosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc, hostē prohiberi nil esse negotij.

Adhuc terrestris itineris ratio expedita est, sequitur fluminis & maris traiectio. Flumina traiciuntur modis quatuor, primò, ponte, quomodo Cæsar Rhenum bis traiecit, nauium magnā copiam ad transportandum exercitū Vbij pollicebantur, vt est libro quarto, sed nauibus neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter altitudinem, rapiditatē, latitudinēque fluminis: tamen id sibi contendendum aut aliter nō traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit, tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis interuallo duorum pedum inter se iungebat. Hac cum machinationibus immissa in flumine defi-

xerat fistucisq̃ue adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpēdiculum, sed prona ac fastigiata, vt secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eūdem modum iuncta interuallo pedum quadragenū ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Hæc vtraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinq̃ue fibulis ab extrema parte distinebantur, quibus disclusis atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt quod maiorvis aque se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directæ materiâ iniectâ contexebantur, ac longuriis cratibꝫque consternebantur: Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent, & aliæ item supra pontem mediocri spatio, vt si arborum trunci siue naues deiiciendi operis causâ, à barbaris missæ, his defensoribus, earum rerum vis minueretur neu ponti nocerent. Hæc Cæsaris est descriptio, in qua certè talis architecturæ imperito quædā possint ambigua videri: Primum enim quid est tigna bina interuallo pedum duorum distantia inter se iungi? vtrum bina tigna transuersariis intermedio duorum pedum spatio inter se colligari? an duo tigna inter se quidem continuata, à duobus

à duobus autem aliis duos pedes seiungi? Secū-
 dō quid est fistuca? vtrum machina cuius pon-
 dere tigna illa in solum fluminis adiguntur? an
 qua solum fluminis fistucatur, id est exæquatur
 & solidatur? Tertiō quid est quadragenūm pe-
 dum interuallum? vtrum in summo fluminis, an
 in imo, an in pontis contabulatione? Quartō,
 quid est fibula? nihil verò tota pontis structura
 magis ambiguum fuerit: E fibulæ siquidem for-
 mæ videtur operis firmitudo significari. Quid
 igitur est fibula? vtrum quadratū quoddam è fir-
 missima materia vinculū, quo bina tigna cū me-
 dia trabe reuinciuntur? an adminicula eiusmodi
 quibus in cruce Tau gallici trāsuersum lignū
 innititur? Denique quid est sublicas obliquas a-
 digi? vtrum ad perpendiculū erectas contra tign-
 norum inclinationem tanquam trianguli latera
 constitui? an transuersas ab vna parte pontis ad
 reliquam intersécari? Hîc doctorum hominum
 ingenia sudauere. Qui verò fibulis illis firmita-
 tem operis ostenderit, is Cæsar's mentem, opi-
 nor assequetur: E quæsitis autem illis primum
 quódque mihi magis probatur. Sed vt ad in-
 stitutum redeam, diebus decem, quibus ma-
 teria cœpta erat comportari, omni opere effecto
 exercitus traducitur. Cæsar ad vtramq; partem
 pōtis firmo præsidio relicto, in Sicambrorū fines
 contendit Sicambriq; vexatis, decimo octauo
 pōst die in Galliam se recepit, pōtémq; rescidit:

P. RAMI LIBER

Biennio postea rursus paulò supra eum locum, vt est sexto libro, quo antè, exercitū traduxerat, simili ratione pōtem facere instituit, magnòque militū studio opus paucis diebus effecit: Militū (inquā) studio, vt Cæsar ipse ait: miles enim Cæsaris non tantū frumentator, sed tignarius etiam faber erat: non quòd omnes, architectos fuisse confirmē, sed quòd materiari & cuilibet operi materiam cedere & dolare, nec minùs laboriosè secures & dolabras expedire, quàm enses ac parmas cōsueissent. Quin etiā ista militū architectura, vno die & Ararim ponte iunxit & exercitum traduxit. Qua celeritate permoti Heluetij cū id quod ipsi diebus viginti ægerrimè confecerant, vt flumen trāsirent, Cæsare vno die fecisse intelligerent, legatos ad eū de pace miserunt. Sic Menapij cū in paludes suas confugerent, celeriter effectis pontibus ad deditiōnē compulsi sunt, vt est sexto libro. Sed pontis illa ratio Hispaniensi bello tradita nequaquā prætèrmittenda est. Cæsar cū ad flumē Bætīm venisset, neque propter altitudinē fluminis trāsire posset, lapidibus corbes plenos demisit: illa nēpe fistucatio sōli fuit. Ita insuper ponte factō, copias ad castra tripartitō traduxit. Cuius pōtis forma etiā dissimilis facta est Alexadrino bello, de qua sic Hircius, Itaque eodem tēpore equites Germani dispersi, vada fluminis quærētes, partim demissioribus ripis flumen tranarūt & legionarij magnis arboribus excisis

excisis, quæ longitudine vtramq; ripam contin-
gerent proiectis, repentinóque aggere iniecto,
flumen transierunt. Nec verò in his mathemati-
cis pótium operibus virtus tátum, sed dolus Cæ-
sarís enituit. Exercitum ad Aruernorú Gergouíã
secundú flumen Elauer ducebat. Quâ re cogni-
ta, Vercingetorix omnibus interruptis eius flu-
minis pótibus ab alterâ Elaueris parte, iter face-
re cœpit. Cùm vterq; vtriq; esset exercitus in cõ-
spectu, feréque è regione castris castra poneret,
dispositis exploratorib⁹, necubi effecto póre Ro-
mani copias traducerét. Erat in magnis Cæsaris
difficultatibus res, ne maioré æstatis partem, flu-
mine impediretur, quod non ferè ante autumnú
Elauer vado tránsiri solet: Itaque ne id accideret,
syluestri loco positis castris è regione vnus eo-
rum pontium quos Vercingetorix rescindédos
curauerat, postridie cum duabus legionibus in
occulto restitit: reliquas copias cum omnibus
impedimētis, vt consueuerat misit demptis qui-
busdam cohortibus, vti numerus legionú con-
stare videretur: His quàm lógissimè possent pro-
gredi iussis, cùm iam ex diei, tépore cõiecturam
caperet, in castra peruentum, iisdé sublicis, qua-
rum pars inferior integra remanebat, ponté refi-
cere cœpit. Celeriter effecto opere legionib⁹sq;
traductis & castris loco idoneo delecto, reliquas
copias reuocauit. Secundus modus traducendi
fluminis, est nauibus, cū Cæsar, vt est primo belli

ciuilis, in maximas rei frumentariæ angustias ab
 Afranio adductus esset, atque omnes viæ ab A-
 franianis militibus equitibusq; obsideretur, nec
 pontes rescissi, refici possent, imperat militibus
 Cæsar vt naues faciant, cuius generis eū superio-
 ribus annis vsus Britannia docuerat. Carinæ pri-
 mum ac statumina ex leui materia fiebant, reli-
 quum corpus nauium, viminibus contextū co-
 riis integebatur. Has perfectas, carris iunctis de-
 uehit noctu millia passuum à castris viginti duo,
 militesque his nauibus flumen transportat, cōti-
 nētēque ripæ collem improviso occupat. Hūc
 celeriter priusquā ab aduersariis sentiatur, com-
 munit: huc legionē postea traicit, atque ex vtra-
 que parte pontem institutum biduò perficit. Ita
 commeatus & eos qui frumenti causā processse-
 rant, tutò ad se recipit, & rem frumentariam ex-
 pedire incipit. Tertius modus traducēdi flumi-
 nis est eodem libro, diducto in plures alueos Si-
 cori Hispaniæ flumine. Cæsar ne semper magno
 circuitu per pontē equitatus esset mittendus, na-
 ctus idoneum locum, fossas pedum triginta in
 latitudinem complures facere instituit, quibus
 partem aliquā Sicoris auerteret vadūque in eo
 flumine efficeret: Ac summo labore militū con-
 tinuato, diem noctēq; opere in flumine auer-
 tēdo huc iam reduxerat rem, vt equites etsi dif-
 ficulter atque ægrè fiebat, possent tamen atque
 auderent flumen transire: pedites verò tantum-
 modò

modò humeris ac summo pectore extarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundū impedirentur. Equites ita transeunt. Quartus modus trāiiciendi fluuij eodem tēpore & loco à Cæsare describitur, & longè omnium promptissimus. Cū pedites clamarent, ne Cæsar labori suo neu periculo parceret, paratos esse sese: posse & audere eā transire flumen quā traductus esset equitatus. Quorum studio & vocibus excitatus Cæsar & si timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiiicere, conandum tamen atque experiēdum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse: Hos cum legione vna, præsidio castris relinquit, reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra cōstituto, traducit exercitum: Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac subleuantur: interiit tamen nemo. Sic igitur Cæsar equitibus vtrinque dispositis, peditatū incolumem traduxit: Quo genere translationis vsus est libro septimo, vt Ligerim transiret. Liger(ait) locis ferè omnibus à Gallis obsidebatur & ex niuibus creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur: Itaque Cæsar admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad

Ligerim venit, vadóque per equites inuēto pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit. In Britannia Tamesis ita traductus est, cū capite solo, ex aqua milites extarent. Ergo hæc itineraria Cæsaris militia fuit. Pontes variorum generum Vegetius ab exercitu comportari solitos ait. Cæsaris milites faciundi pontis artifices erant, pontes factos non vehebant, sed ubi opus erat, celeriter industrièque faciebant. Nec verò flumina tantū, sed maria ipsa huic architecturæ militari subiecta sunt: Itaque cū primā in Britanniam transmissione, duodecim naues Cæsar amisisset, summo iterum militum studio, earum materia atque ære reliquas refecit. Secūdo in eam insulam comœatu militum architecturâ istâ sexcentas naues onerarias & longas duodetriginta exiguo tempore construxit. Ideoque id in portu contēplatus, milites collaudauit, ut est quinto libro. Atque iterū cū naues iactarētur tempestate & quadraginta periissent, reliquas in aridum ne nocturnis quidem tēporibus ad militum laborem intermissis subduxit. Ergo miles Cæsaris, naues faciebat, imò verò etiam remigabat. Audiamus igitur quæ libro quinto scripta sunt, Cæsar cū iterum Britannia peteret

peteret longisque nauibus veheretur : tamen longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit : Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda qui vectoriis grauibûsque nauigiis non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquarunt. Verumenimuerò quamuis Cæsar mathematicis architecturæ Geographiæque artibus tam excellenter ad itinerum difficultates eruditus : attamen nauticæ in Oceano Astrologiæ, quæ ad istam quoque itinerum notitiam attinget, inscientiâ extremam calamitatem penè subiit. Primò bello Britannico cùm equitum naues octodecim, in continentem tempestate essent reiectæ, accidit, vt esset Luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit, Romanisque id erat incognitum. Ita vno tēpore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridū subduxerat, æstus complebat, & onerarias quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat : neque vlla Romanis facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm essent funibus, anchoris reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat

accidere) totius exercitus perturbatio facta est, neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerāt, quæ ad reficiendas eas vsui sunt: Et quod omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentū in his locis in hyemem prouisum non erat. Hęc sunt libro quarto, vbi & rebellio propterea Britannia exponitur, & magna Cæsaris difficultas, vt ei magnæ cuiusdam victoriæ instar fuerit, exercitū incolumem reduxisse: Sed hęc incommoda, horribilis illa & imperatoris & militum vigilantia, celeritas, diligentia sanauit. Quamobrē toto isto militari itinere non solū magnam regionum scientiam, sed incredibiles, siue terrā, siue flumine mariue exercitus ducatur, militiæ labores agnoscimus.

DE CASTRORVM ARCHITECTURA.

Sed miles in castra peruenierit, quid deinde? Locus & forma constructioque tota proponitur: castris locus diligendus frumētationi, pabulationi, auationi, lignationi, valetudini militum, sed imprimis victoriæ (si dimicandum sit) idoneus: Sic contra Belgas Cæsar, postquam omnes Belgarū copias in vnum locum coactas ad se venire, neque iam longè abesse ab his quos miserat exploratorib⁹, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum

rum finibus exercitum traducere maturauit, atque ibi castra posuit. Quæ res & latus vnum castrorum, ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & cōmeatus ab Rhemis reliquisque ciuitatibus, vt sine periculo ad eum portari possent efficiebat: In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit. Hic, castris delectus est valde idoneus locus: Cæsar verò castris ad dimicandum, præcipuè montes & colles appetiuit. Sic tertio libro Sabini castra loco rebus omnibus idoneo, eoque edito & paulatim ab imo accliui circiter passus mille. Contrariū incommodum Galba libro tertio demonstrauit, qui cū in vico Veragrorum Octoduro posito in valle, non magnâ adiectâ planitie, altissimis montibus undique concluso castra posuisset, hostibus vndique in vallem decurrentibus telâque in castra coniicientibus, magnum periculum adiit, quo liberatus, sæpius fortunam tentare noluit, in prouinciam reuertit, confessus iniquum castris locum illum fuisse. Atque hæc de castrorum loco qui postea magis patebit: de formâ etiam dicamus. Castrorum formam vnicam & simplicem omni & loco & tempore Romanis fuisse Polybius author est: nos ex eo tantum quod commune sit castris Cæsaris, assumemus: Itaque loci castris delecti regionem, vnde

P. RAMI LIBER

fit in omnes partes latissimus despectus imperi-
 riūmque facilè percipi possit, prætorio summū-
 que ducis tentorio designato, hoc dato tāquam
 puncto, interuallo autem tanto quantum exer-
 citus requireret, quadratum describito: Anguli
 quatuor, portæ quatuor erūt, prætoria ad orien-
 tem, decumana ex diametro opposita, quæstoria
 ad meridiem, quintana ad occidentem. Liuius
 libro quadragesimo, prætoriam videtur appel-
 lare ordinariam, quintanā & decumanam prin-
 cipales, illam dextram, hanc sinistram. Tentoria
 legatorū à prætorio hinc atque illinc secundū
 quadrati dimerientem, latera duo opposita bifa-
 riam secantem, æqualibus spatiis sunt, iuxtāq;
 ad partem aquationi & pabulationi aptissimam
 legionis cuiusque cum suis Tribunis & Centu-
 rionibus distinctaviis & directæ sunt: ad oppo-
 sitam reliqui quadrati partem regia interceden-
 te via, legionum equites atque inter eos media
 sociorum auxilia statuito: à legionum tentoriis
 ad vallum arca, parallela quadruplex esto: prima
 vacua ad excipiendum extraordinarios qui casu
 aduenerint: secūda latior foro rerum venalium
 cōstituta, reliquæ duæ totis castris parallelo spa-
 tio circumductæ, tertia quidem angustior, quar-
 ta latior, vallo velut vr̄bis muro, pomerij vice
 adiuncta: denique castra speciem notissimæ vr̄-
 bis habeant, vbi viis, ædificiis, signis, omnia ci-
 uibus rure domum redeuntibus definita sint, vt
simul-

simulatque ad castrorum portam miles accesserit, sciat quò sibi perueniendum sit: Sic enim Polybius & Liuius docent. Cæsar tamen lunatis castris Thapsum (vt est Africano bello) operibus circummuniuit. Vegetius triquetram & semirobundam formam nominat, vtrum hanc lunatam figuram significās, affirmare non audeo: iubetque vallum vestiri cespite cum terra ipsa herbam continente, altitudine dimidij pedis, latitudine pedis, longitudine sesquipedis: Si regio sit arenosa, saccos more persico puluerulenta terra compleri cespitis loco iubet: Valli fossæque etiam formam tradit, sed variè: vigilias noctis quatuor, ternis horis distinguit: Eiusmodi castrorum formam tam subtiliter, à Cæsare notatam non comperio: sed illud certè, quod multò maximum omnium est, à legionibus vt antea pontes & naues, sic & quidem multò pluribus testimoniis castra fieri solita cōperio. Dico (inquam) atque confirmo, materiando, fodiendo, aggerando romana castra facta esse per certam peditum legionariorum partem sarcinis & grauioribus armis ad signa depositis, dum reliqua pars exercitus cum leui armatura staret in armis ad hostem, si fortè interueniret, propulsandum: Castræsis igitur architecturæ opera militaria videamus. Cæsar ad quintum Calend. Aprilis Genueam peruenit, ibi vna legione & militibus quos ex prouincia conuenire iussit, à lacu Le-

P. RAMI LIBER

manō ad montem Iuram millia passuum decem & nouem, murum in altitudinem pedum sexdecim fossāque ante idus Apriles perduxit. Fac Cæsarem Romā octauo die (vt Plutarchus ait) Geneuam peruenisse: mirabile tamen sit septem reliquis diebus & milites coëgisse & tantū opus effecisse. Nullus verò Cæsaris commentarius est non testis huius militaris architecturæ. Eodem libro contra Ariouistum Cæsar primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit: Ac quāuis eò magnas interea copias Ariouistus ad munitionem prohibendum misisset, nihilo seciùs Cæsar, vt antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus conficere iussit. Vidēsne igitur legionarium fossorem? Audi quid Neruico bello faciāt sex legiones. Legiones (ait Cæsar) sex quę primæ venerāt, opere dimenso, castra munire cæperunt, pauloque longiùs aggeris petendi causā processerūt. Sic quinto libro milites lignationis munitionisque causā in syluas discedunt. Ergo fodere, ergo materiari, ergo castra fabricari & architectari legionariis militibus, militare opus fuit. Sed fossæ latitudo vallique altitudo à Cæsare nunquam etiam notatur, vt secundo libro aduersus Belgarum maximas copias castra in altitudinem pedum duodecim vallo fossāque duodeuiginti pedum munire iubet. Vides hīc tanquam vrbis,

-atque

—*atque alta mœnia Rômæ?*

Sic octauo libro Cæsar imperat castra vallo pedum duodecim muniri, loriculâ, velut alterum vallum pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorû pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, vt hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorûm alter ex pōtibus, quò tutior altitudine esset, hoc audaciûs longiûsque tela promitteret, alter, quò propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab inidentibus telis tegetur, portis fores altioresq; turres imposuit: Huius munitionis duplex erat consilium: nâmque & operum magnitudine, & timorem suum sperabat fiduciâ barbaris allaturum, & cûm pabulatum frumentatûmque longiûs esset proficiscêdum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Sed callidiore consilio castra aduersus Afranium (vt est primo belli ciuilis) Cæsar facere cōstituit, ne in opere faciendo milites repentino hostium incurû exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri necesse erat, sed à fronte castrorum contra hostem pedum viginti, fossam fieri iussit: prima & secunda acies in armis, vt ab initio cōstituta erat, permanebat. Post hos, opus in

P. RAMI LIBER

occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est
 perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio ca-
 stra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fos-
 sam legiones reducit, atque ibi sub armis proxi-
 ma nocte conquiescit. Postero die omnem exer-
 citum intra fossam continet, & quod longius
 erat agger petendus, in præsentia similem ratio-
 nem operis instituit, singulâq; latera castrorum
 singulis attribuit legionibus munienda, fossas-
 que ad eandem magnitudinem perfici iubet, re-
 liquas legiones in armis expeditas contra ho-
 stem constituit. Tertio die postea vallo castra
 communit. Ergo castrorum forma à Cæsare &
 facta & descripta eiusmodi est: Militem tamen
 in hoc opere castrensi sarcinis & grauioribus ar-
 mis expeditum fuisse, quod antea posui, Cæsaris
 varij loci demonstrant: primus est libro secundo
 cùm sex legiones in faciendo opere occupatæ
 tam subitò à Neruiis opprimerentur, vt non mo-
 dò ad insignia accommodanda, sed etiam ad ga-
 leas induendas scutisque tegumenta detrahenda
 tempus defuerit. Hic, inquam, locus ostendit in-
 signibus & galeis & scutis positis munitione ca-
 strorum fieri solitâ. Idem libri tertij locus osten-
 dit de Morinis in syluas abditis, Cùm Cæsar ca-
 stra munire instituisset, neque hostis interim vi-
 sus esset, dispersis in opere Romanis, hostes subi-
 tò ex omnibus partibus syluæ euolauerunt & in
 Romanos impetum fecerunt: Romani celeriter
arma

arma cœperūt, cōsque in sylvas repulerunt. Hic locus alter item ostendit faciendis castris arma grauiora poni solita, sicut iam dictum est in frumentatione, cū Britanni dispersos legionarios depositis armis in merendo occupatos adorti sunt: illic enim arma in frumentatione deposita dicuntur. Tentōria verò castrensia, pellicea fuisse locus ille tertij libri demonstrat, Eiusmodi tepestates sunt consecutæ, vt continuatione imbrium diutiùs sub pellibus milites cōtineri non possent. Item alter ille tertio belli ciuilis, Cæsar castris ad Apsum flumē positis sub pellibus hyemare constituit. Denique tertius locus ille docet idem Africano bello, Quibus rebus attēuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant, reliqui ex vestimentis tentorioris factis atque arundinibus coriisque contextis protegabantur. Sed tota hæc castrensiū munitiōum opera, locorum oppugnatione & propugnatione postea longè plenius intelliguntur, id modò statuo, legionarium militem tentoriorum, fossarum, vallorū opificē ex disciplina Romana & Cæsariana fuisse: neq; laboribus illis fractū fuisse aut debilitatum, sed exercitatum robustiorēmq; factum, vt præ tantis & agminis & castrēsis munitiōis laboribus, scutum, gladiū, galeā ferre, in onere is miles non plus numeret, quàm humeros, lacertos, manus, præq; iis operib⁹ præliari leuissimum, imò iucundissimum existimet,

P. ARMI LIBER

Romanus (eheu) posteri negabitur, (ait ille)
Fert vallum & arma miles.

At verò, inquam, ut quod proposui concludam,
Romanus (eheu) posteri quid agimus?
Materiando, fodiendo, aggerando castra fecit.

DE AMBULATIONE.

Verùm esto, miles arma ferat, vallum ferat, cibaria ferat, & si quid ad usum sit, ferat, castra materiando, fodiendo, aggerando faciat: Abiectis illis oneribus expeditum armis tanquam membris à lacrem ad prælium videamus: tyrōnes quidem quotidie & manè & à meridie, omnibus armorum generibus in hoc castrensi campo exercentur, veterani semel: (has enim leges Vegetius à veteribus institutas tradit.) Hostis nullus adest? adesse tamen comminiscamur, aciem instruamus: & si non dimicatum, at tamē veluti dimicationis causā ambulatum deducamus. Augusti atque Adriani constitutionibus (ait Vegetius) cautum erat, ut ter in mense tam equites quàm pedites educerentur ambulatum: Hoc enim verbo genus huius exercitationis appellabant. Decem millia passuum miles armatus gradu illo militari, quem diximus, eat redeatque, sed magnam partem itineris pleniore gradu, maximam cursu conficiat, interimque quemlibet aciei ordinem meditetur: Atque in
sum-

summa ordinum permissiōe, miles ordinem tamen sequatur, vexillum nusquam oculis amittat, neque planis tantum locis hæc itinera, sed cliuosis & arduis fiat, ut nulla non prouisa difficultas possit accidere, aut si ambulatio nulla sit, exercitatio tamen nusquam desit, miles syluam cædat, æstiuis temporibus nateat, ad palum dimicet, salter, currat. Exercitationis huius exempla apud Liuium frequentia sunt: sic enim libro tricesimo tertio de Sempronio, Ibi, quia ociosa castra erant, crebrò decurrere milites cogebat, ut tyrones assuescerent signa sequi & in acie cognoscere ordines suos. Et libro tricesimo sexto de Scipione Africano, Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt, secundo die arma curare & tergere, antè tentoria iussit, tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnae concurrerunt, præpilatisque missilibus, iaculati sunt, quarto die quies data, quinto iterum in armis decursus est. Sed cæsarianam militiam recepi & exercitationis huius exempla apud Cæsarem clara sunt; Superius institutum Cæsar (ut est tertio belli ciuilis) in equitibus seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolēcentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernīcitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cōsuetudine vsus quoque eius generis præliorum perciperent: His erat rebus effectum ut equites

P. R A M I L I B E R

mille , apertioribus etiam locis, septem millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderēt, neque magnopere eorum multitudine terrentur. Exempla huius scholæ multò clariora sunt Africano bello, cum paruas copias haberet Cæsar & magnam quidem partem tyronum. Cæsar (ait Hircius) iubet milites rursus ad opus redire & per causam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Simile deinde paulò post, Cæsar non more superiorum imperatorum, in hybernis exercitū continebat, sed in tertio quartoque die procedēdo, propiùsque hostem accedendo, castra communiebat, operēque faciendo milites se circūspiciendi non habebant facultatem. Tum deinceps, Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere, vallūmq; & fossam per medium campum ducere, aduersariorūmq; excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utriusque & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant. Sed eodem demum libro schola totius meditationis huius contra novos hostes egregia est, Cæsar contra eiusmodi hostium genera copias suas non ut imperator exercitum veteranum victorēmq; maximis rebus gestis, sed, ut lanista tyrones gladiatores

con-

condoce faceret, quo pede se reciperent ab hoste & quemadmodum obuersi in aduersarios & in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederēt comminarenturque impetum, ac prope quo loco & quemadmodum tela mitterent præcipit. Mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum Cæsaris atque sollicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire propter equorū interitum, quòd eos iaculis interficiebant & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem: Grauis enim armaturæ miles simulatque ab his insectatus cōstiterat in eosque impetū fecerat, illi veloci cursu faciliè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite, hostium equitatu leuique armaturæ eorū nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hostium cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leuique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat eò etiā hæc caussa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque, militum animos detinebat in terrore. Cui vni rei tamen inuenerat remedium: Námque elephantos in Italiam transportari iusserat, quòd & Cæsaris miles speciem & virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis eius, telum fa-

cilè adigi posset oneratúsque ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars corporis eius nuda sine tegmine relinqueretur, vt eò tela coniceretur: Præterea vt iuméta, bestiarum odorem, stridorem & speciem, consuetudine captarum, non reformidarét, quibus ex rebus, largiter erat consecutus: Nam & milites, bestias manibus pertrahabant, earúmque tarditatem cognoscebant, equitésque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem, equos ipsarum bestiarum adduxerant. Ob has causas quas suprà commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiórque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritatéque excefferat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contrà, Gallos homines apertos miniméque insidiosos, qui per virtutem, non per dolú dimicare consueverunt: Tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos, insidias artificiáque cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. Itaque quò hæc celerius conciperent, dabat operam vt legiones non vno loco cōtineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hostium copias à se suóque vestigio non discessuras existimabat: atq; post diem tertium productas accuratiùs suas copias, sicut instruxerat, præter hostium castra prætergressus, equo loco inuitat ad dimicandú. Hac totâ Hircij

cij historiâ mirificum Cæsaris magisterium in tyronibuserudiendis agnoscimus. Atque in hac castrensi schola exercitus lustratio fuit, quâ tanquam in romani census lustro, cuiusque peditis equitisque virtus aut ignauia pro meritis asficebatur: Sic Cæsar in Treuirorum finibus cùm eò legiones ex omnib⁹ hybernis euocasset, exercitū anno belli Gallici nono lustrauit: Sic iterū Africano bello lustrauit: Ac præmia illa de quibus antè in stipèdio dixim⁹, in castris data sunt: supplicia etiam in milites ignauos aut seditiosos constituta sunt, quæ militaribus delictis grauiæ erant. Si quis furatus esset, aut præmij consequendi gratiâ peierasset, aut locum in acie deseruisset aut in vigiliis dormitasset, aut adolescentis ætate ac flore abusus esset, fustibus cædebatur ac lapidibus obruebatur (ait Polybius) Et illud nimirum Ciceronis est in Philippicis, Si Antonius Consul, fustuarium meruerunt legiones quæ Consulem reliquerūt. Si totus exercitus vel magna pars deliquisset, sorte decimus quisque ad supplicium legebatur, vt ostendit Liuius libro secundo: Decimatio illa nempe fuit, de qua pro Cluentio Tullius, Statuerunt ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerneretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret: Sic igitur decimus quisque plectebatur, reliquis extra vallum agētibus,

P. RAMI LIBER

annona ordeum tantum erat , donec egregio
 facinore satisfactum videretur: Hec autem seueri-
 tas Romanis illis imperij authoribus tanta fuit,
 vt Posthumius & Torquatus filios, quia patrum
 iniussu contra hostem ierant , quamuis victores
 & hostium spoliis opimos: tamen securibus per-
 cusserint, ipsique naturæ ac patrio amoris ma-
 iestatis atque imperij prætulerint. Ac Cæsar (ait
 Suetonius , militem pari seueritate atque indul-
 gentiâ tractabat: non enim vbique nec semper,
 sed cum hostis in proximo esset , coercerat: Tū
 maximè exactor grauissimus disciplinæ delicta
 neq; obseruabat omnia, nec pro modo exequ-
 batur, sed desertorum ac seditiosorum & inqui-
 sitor ac punitor acerrimus , conuiebat in cæte-
 ris: Itaque duabus cladibus vno die acceptis , vt
 est libro tertio belli ciuilis, Cæsar habita concio-
 ne , nonnullos signiferos ignominiâ notauit ac
 loco mouit: Sic Africano bello, præfectos quos-
 dam (quorum negligentia, militum nauis amissa
 esset) ignominia causâ dimittendos ab exerci-
 tu, grauissimumque in eos edictum proponen-
 dum, curauit. Ac eodem bello exemplum illud
 est exauthorandi militis in pœnâ maleficij con-
 missi cum nona & decima legiones è Sicilia in
 Africam exponuntur: His enim legionibus ex-
 positis, Cæsar (ait Hircius) memor in Italia pri-
 stinae licentiæ militaris ac rapinarum certorum
 hominum , paruulam modò caussulam nactus,
 quod

quòd C. Auienus Tribunus militum decimæ legionis, nauem commeatu familiæque sua atque iumentis occupauisset, neque militem vnum à Sicilia sustulisset, postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis Centurionibusque, Maximè vellè (inquit) homines suæ petulantix nimixque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent; Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documētum more militari constituā. Quapropter C. Auiene, quòd in Italia milites populi Romani contra Rempub. instigasti, rapinæque per municipia fecisti; quòdque mihi reique publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti, tuæque opera militibusque tempore necessario Respub. caret ob eas res ignominix causâ ab exercitu meo te remoueo, hodièque ex Africa abesse, & quantum potes proficisci iubeo. Itémque te A. Fonteï, quòd Tribunus militum seditiosus malusque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti ita vos gesseritis, vt neque bello fortes neque pace boni aut vtilis fueritis, & magis in seditione concitandisque militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quàm pudoris modestiæque

fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror
 qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque
 facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iu-
 beb. Itaque tradidit eos Céturionibus, & ad sin-
 gulos non amplius singulis additis seruis, in na-
 uim imponendos separatim curauit. Quid
 plura: miles in castris nunquam otiosus sit: hac
 enim quotidiana exercitatione fiet, ut nihil ma-
 gis optet, quam prælium, nihil seditionis mo-
 ueat. Sic Cæsar cum hostibus appropinquaret,
 disciplinæ exactor grauissimus erat: Et tamen a-
 liquando exercitationis huius negligentia, ma-
 ximam totius exercitus perturbationem euitare
 non potuit, de qua sic est libro primo, dum pau-
 cos dies ad Velontionem rei frumentariæ com-
 meatusque causâ moratur, ex percunctatione
 Romanorum vocibusque Gallorum ac mercatorum,
 qui ingenti magnitudine corporum Ger-
 manos incredibili virtute atque exercitatione in
 armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum
 his esse congressos, ne vultum quidem atque a-
 ciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus
 subito timor omnem exercitum occupauit, ut
 non mediocriter omnium mentes animosque
 pertubaret. hic primum ortus est à tribunis mili-
 tum ac præfectis, reliquisque qui ex vrbe ami-
 citiæ causâ Cæsarem secuti magnum pericu-
 lum miserabantur, quod non magnum in re mi-
 litari vsum habebant, quorum alius alia causâ
 illata

illata quàm sibi ad proficiscendum necessarium esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret: nonnulli pudore adducti, ut timoris suspitionem vitarent, remanebant, hi neque vul-tum fingere, neque interdum lachrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis aut suum que-rebantur fatum, aut cum familiaribus suis com-mune periculum miserabantur, vulgò totis ca-stris testamenta obsignabantur: horum vocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnum in ca-stris usum habebant, milites Centurionesque, quique equitarui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias locorum iti-neris & sylvarum magnitudinem quæ interce-derent inter eos atque Ariouistum, aut rem fru-mentariam ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renū-ciabant, cum castra moueri, & signa ferri iussis- set, non fore dicto audientes milites neque pro-pter timorem signa laturos. Sed hanc pertur-bationem Cæsar eloquētiā sustulit, partim spem pacis ab hoste, atque etiam si obstinatus esset, victoriæ demonstrando. Cum Germani sæpe, vi-cti essent à Romanis atque etiam à Gallis, quos tamen Romani vicissent, partim militum igna-uiam & arrogantiam accusando, qui de impe-ratoris sui virtute, constantia, consilio atque officio quærerent: denique militiæ desertoribus

supplicium illa ipsa autoritate & seueritate, de
 qua paulò antè dixi, minitando: Postremò quòd
 in longiorem diem collaturus fuisset, repræ-
 sentaturum esse, & proxima die de quarta vi-
 gilia, castra moturum, vt quamprimum intel-
 ligere posset, vtrum apud eos pudor atque of-
 ficiū, an timor plus valeret. Quod si præter-
 ea nemo sequatur, tamē se cum sola decima
 legione iturum, de qua non dubitaret: sibi que
 eam prætoriam cohortem futuram: Huic legio-
 ni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter vir-
 tutem confidebat maximè: Itaque illa Cæsaris
 oratione mirum in modum conuersæ sunt mili-
 tum mentes, & magna belli gerendi cupiditas
 innata. Sic in posterum Cæsar diligenter cauit
 ne per otium, eiusmodi quicquam in castris
 oriretur. Gallos Tenetheris & Vsipectibus Ger-
 manis studere intellexit, vt est quarto libro: Ita-
 que ad consilia capienda nihil spatij dandum
 existimauit, quin celeriter octo millium itinere
 cōfecto prius ad hostium castra peruenit, quàm
 quid ageretur Germani sentire possent. Otium
 verò contrarium, vt est secundo belli ciuilis,
 causam militibus defectionis contra Curio-
 nem meditandæ dedit. Quare disciplina milita-
 ris in quotidianis ambulationibus & exercita-
 tionibus seuerè teneatur, præcipuèque Impera-
 toris, Legati, Tribuni: Centurionis autoritas
 seueritasque meditationibus istis appareat: Hic
 enim

enim miles victoriam meditatur tantòque idèò promptius assequetur quantò diligentius meditatus fuerit . Sit igitur castris positus miles perpetuò paratus & promptus ad dimicandum . Libyci pastoris labores cum legionarij militis laboribus Maro comparauit, quòd vterque dies & noctes ambulet , portet arma , tectum, cibum, protinùsque stet expeditus in opere: Ergo ait,

*Sæpe diem noctemque & totum ex ordine mensem
Pascitur, idque pecus longa in deserta, sine vllis
Hospitiis, tantum campi iacet, omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque larémque,
Armæque, amyclæumque canē, cressamque pharetrā:
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam dum carpit, & hostem
Ante expectatum positus stat in agmine castris.*

T E R T I A .

P A R S .

PPARATVM & castra diximus, reliquus est praelij congressus, de quo varia præcipi solent à magistris huius doctrinæ: quatuor autem communia sunt, in præliis considerata & comparanda, vires, locus, ordo, cohortatio: quorum ratio à Cæsare diligenter habita est. In obeundis expeditionibus (ait de Cæsare Suetonius) dubium cæutiõne an audentior fuerit. Ego verò ex ipsius rebus gestis fortissimum quidem, sed partibus infinitis prudentiorem statuere possum: Vires igitur quæ satis essent ad victoriam semper habuit. Itaque si quando maiores hostium vires fuerunt, pugnâ abstinuit: Sic cùm propè trecēta Belgarum milia vno tempore armata essent, & castra à millibus passuum minùs duobus contra ipsius castra posuissent, Cæsar quamuis octo plenas legiones haberet: tamen primò propter multitudinem
hostium

hostium & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit. Vercingetorix (vt est septimo libro) octoginta millia peditum, quindecim equitum habebat: Cæsar quamuis decem legiones haberet: tamen quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, dimicare noluit: sed trās Rhenum in Germaniam mittit, equitēsque accersit & levis armaturæ pedites qui inter eos præliari cōsueuerant. Quot millia? inquires, Cæsar tacet, sed tot, inquam, existimato, quot ad victoriam sufficere statuerit: ac iam cū viribus equitum respondet, tū demum præliatur. Cum Pompeio, cum Scipione non antè dimicauit quàm totæ copię transportatæ essent. Quinetiam, si dimicare cogeretur, ne cū maiore multitudine dimicaret id callidè agere consuevit, vt hostium copias distraheret, ac dissipatas, faciliùs vinceret: Sic, ne contra trecenta illa Belgarum millia vno tempore configere cogeretur, Diuitiacum Heduum cum Heduis copiis in Bellouacorum (quorum sexaginta delecta millia in Belgarum castris erant) fines ad hostium manus distinendum ac distrahendum ab se dimisit, ac Bellouacis, cū eorum finibus Hedui appropinquarent, persuaderi non potuit vt diutiùs cum reliquis Belgis morarentur. Aduersus Ambiorigem, disciplinæ consilium idem est. Ambiorix rex Eburonum legatos Cæsarís Cottam & Sabinum cum toto exercitu deleue-

rat, sed facinoris sui defensores permultos habebat, Neruios, Aduaticos, Menapios, Germanos, Senones, Carnutes. Cæsar ut hanc cladem indignissimè tulit, ita grauissimè vindicandam statuebat, atque ideo omnia priùs Ambiorigi auxilia detrahenda, quò faciliùs destitutum opprimeret: Itaque Cæsar ipse cum quatuor legionibus hyeme nondum confectâ Neruios improuisos & inopinantes, in deditiōem coëgit: Senones & Carnutes partim concilio Galliæ publico, partim celeritate & legionum terrore cōpescuit, Menapios quinque legionibus subegit, per Labienū Treuiros deiecta Induciomari factione, & Cingetorigi principatu reddito, recepit, copiisque omnibus coactis Germaniam terruit: atque ita demum Ambiorigis fines omnibus auxiliis nudatos spoliauit pròque libidine vexauit. Quamobrem, ut in cæteris contentiōnibus, sic in bello ne Hercules quidem contra duos: Itaque istam quoque prudentiam Cæsar habuit, ut hostium vires viribus æquaret. Ac quod Vegetius è veterum authorum aliquo descripsit, in Consulari exercitu legiones duabus plures non fuisse, id de Consule vnus prouinciæ rectore accipiendum: At Cæsar, duas Gallias initio habuit: Itaque legiones quatuor à Repub. primo anno accepit, & cū prouincias bello plures appeteret, duas Heluetico bello addidit, sexque tum legiones habuit: secūdo deinceps octo,

reliquis

reliquis annis decem præter auxilia annuâque
 supplemēta ascriptiuorū (vt appellat Varro,) qui
 ascribebantur inermes, vt succederent armatis
 militibus, si quis eorum deperisset: qui nume-
 rus videtur duodecim cohortium fuisse, vt sexto
 commentario ad Rhēni pontem: vbi præter de-
 cem legiones, numerantur etiam cohortes duo-
 decim: Legiones verò Cæsaris in commentariis
 belli Gallici diserte nominantur prima, septima,
 octaua, nona, decima, vndecima, duodecima,
 decimatertia, decimaquarta, decimaquinta. Et
 Cicero ad Atticum de Cæsaris copiis ad bellum
 ciuile, Video (ait) illac facere legiones vndecim.
 Quantæ vero decem legionum vires fuerint, o-
 stendit illa vox Cæsaris Hispaniensi bello Lusit-
 anos accusantis, An me delecto, nō animaduer-
 tebatis decem habere lectas quidē legiones, po-
 pulum Romanū, quæ non solum vobis obistere,
 sed etiam cælum diripere possent? Quin, vt Li-
 uius libro vicesimo prodidit, populus Romanus
 sociorum latinique nominis trecenta millia ad
 Gallos Italiæ aditu prohibendum vno tempore
 armata sunt, vnde satis cōstat exercitus modum
 ex hostium numero metiendum esse: Quinetiam
 Cæsar exercitus mediocres locis diuisis plures
 habere maluit, quàm vnicum permagnum & v-
 no loco cōiunctum: vt bello Venetico plurimæ
 nationes agitatae in Romanos, cum Venetis
 coniurauerāt, Curiosolites, Osissimi, Nannetes,

Diablintres, Vnelli, Lexobii, Eburones, Morini, Menapij: metuebantur etiam Aquitani, Germani, Britanni: Gallorum etiam reliquorum motus timebatur. Ergo Cæsar, tametsi octo legionibus & duodecim cohortibus legionariis armatus esset: quamvis etiam Belgæ omnes victi propemodum, aut pacati essent, Celtæ reliqui facti, ne aliqua sociari essent: partiendum sibi tamen ac latius distribuendum exercitum putavit, ut cum paucioribus hostium reliquorum copiis facilius dimicaret: Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit, huic mandat, Rhemos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanosque qui auxilium à Belgis accersiti dicebantur, si per vim naubus flumen transire conentur, prohibeat: Publ. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum Legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decium Brutum adolescentem classi gallicisque naubus quas ex Pictonibus & Santonis reliquisque sociorum Celtarum regionibus convenire iusserat, præficit, & cum primum posset, in Venetos proficisci iubet, ipse

eò pedestribus copiis contendit. Quare videtur, Cæsar eo bello copiarum numero superior fuisse, & hostium copias ita distraxisse, vt facilius vinceret.

L O C V S.

Cæsar disciplina prudentiæque in viribus copiarum perspecta est: potest par & eadem in loco futuri prælij perspicere: nec enim minus de prælij loco, quàm de militum viribus securus esse voluit: Superiorem autem Cæsar optauit: ventum etiam & solem congruentem doctores addiderunt. Clara sunt huius prudentiæ ac multa in commentariis exempla, Cæsar contra Pharnacem regem Ponti castra editissimo colle fecerat, cum spatio non amplius mille passuum inter cisa vallis, castra hostis diuideret: Itaque cum interposita tanta locorum iniquitate Pharnaces Cæsarem esset aggressus, celerrimè superatus est, vt Cæsar, hostis primùm inanem ostentationem, quam putabat irriserit, postea verò incredibilem temeritatem sit admiratus, & eò loci producti aciem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. At verò longè aliter Cæsar, vbi Vercingetorigem cum omni equitatu expeditisque peditibus à castris abesse cognouisset, mediâ nocte, silentio profectus ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores ad-

uentu Cæsaris cognito, carros impedimentaque
sua in atētiōres syluas abdiderunt, copias om-
nēs in loco edito atque aperto instruxerūt: Quā
re nunciatā, Cæsar celeriter sarcinas conferri,
arma expediri iussit. Collis erat ab infimo leni-
ter accliuus: hunc ex omnibus ferè partibus pa-
lus difficilis atque impedita cingebat non latior
pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis
pontibus, Galli fiducia loci continebant, om-
niāque vada ac saltus eius paludis certis custo-
diis obtinebant, sic animo parati vt si eam palu-
dem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes
premerent ex loco superiore: Indignantē
autem Romanos quòd conspectum suum ho-
stes ferre possent tantulò spatio interiecto, & si-
gnum prælij exposcentes, Cæsar edocet quanto
detrimento & quot virorum fortium morte ne-
cesse esset constare victoriam, quos cū sic ani-
mo paratos videret vt nullum pro sua laude pe-
riculum recusarent, summæ se iniquitatis con-
demnari debere, nisi eorum vitam sua laude ha-
beat chariorem: sic milites consolatus, eodem
die reducit in castra. Hoc idem factum Cæsar
postea in castiganda militum cupiditate, qui
iniquo ad Gergouiam loco magnum pericu-
lum adiissent, reperit: Cū ad Auaricum si-
ne duce & sine equitatu deprehensis hostibus,
exploratam victoriam dimisisset ne parū mo-
dò detrimentum in contentione propter ini-
quitatem

quitatem loci accideret. Secundum eiusdem
 prudentiæ exemplum est libro octauo, Bello-
 uaci locum castris excelsum impedita circun-
 datum palude delegerant: impedimenta om-
 nia in vltiores syluas contulerant, cùmque
 Cæsar instructa acie contra stare, copias in-
 struunt pro castris, nec loco superiore decedunt.
 Cæsar tametsi dimicare optauerat: tamen ad-
 miratus tãtam multitudinem hostium valle in-
 termisâ, magis in altitudinem depressa, quàm
 late patente, castra castris hostium confert. Hic
 prudentiam eandem, nullam audaciam vides:
 deinde cùm pontibus palude constrata, legio-
 nes traduxisset, aciem constituit eo loco vnde
 tormento missa tella in hostium cuneos coniici
 possent: Bellouaci confisi loci naturâ cùm di-
 micare non recusarent, si fortè Romani subire
 collem conarentur, in acie permanserunt. Quo-
 rum pertinaciâ cognitâ Cæsar prælio abstinet,
 eo loco castra metatur. Ergo in his exemplis
 clara rei militaris scientia demonstratur. Ac si
 natura ipsa superiorem situ locum denegaret:
 arte tamen Cæsar efficiebat, vt contra Belgas se-
 cundo libro, Collis vbi castra posuerat, pau-
 lulum ex planitie editus, tantùm aduersus in-
 latitudinem patebat, quantum loci acies in-
 structa occupare poterat, atque ex vtraque par-
 te lateris deiectus habebat, & in frontem leni-
 ter fastigiatus paulatim ad planitiem redibat: ab

utroque latere eius collis, & transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum & ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes qui tantum multitudine poterant, à lateribus pugnantes Romanos circumuenire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proximè conscripserat in castris relictis, ut si quo opus esset subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit: hostes item suas copias è castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter Romanorum & hostium exercitum: hanc si Romani transirent, hostes expectabant. Romani autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur: Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prælio, Cæsar reduxit suos in castra, Hæc Cæsar in speciem magnifica virtutis ostentatio fuit, reuera simulatio prudentiæ plenissima fuit: Acies enim sic instructa velut in castris vnica tantum porta aperta cum hostibus prælium commissura fuit: Castra enim erant à tergo, fossæ & vallum ab utroque latere, ut à fronte tantum dimicari posset. Quamobrem tam multis documentis manifestum est Cæsaris iudicium, quantus victoriæ artifex & machinator sit locus: Sed cum dolo gerenda res est, locus

cus sine dubio est omnium insidiarum receptator & fabricator improbissimus: tūmq̃ virium ratio minor habetur, tanquam locus ipse multorum militum numero habeatur: Ergo huic iniquitati ne Romani quidem ipsi pares esse potuerunt. Romanarum ad Varutam quindécim cohortium tantâ militiæ disciplinâ eruditarum, & quidem hostibus numero, ut Cæsar confiteretur, parium: attamen loci iniquitate ab Eburonibus circumuentarum, internecio facta est: Collocatis enim insidiis bipartitò, in sylvis opportuno atque occulto loco, Romanorum aduentum Eburones expectabant. Cū se pars Romani agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis, subitò sese ostenderunt, nouissimòsque premere & primos prohibere ascensu præliūmq̃ committere cœperunt procul tela coniiciendo, impetum facientibus velocissimè cedendo, interūque nudatos, ab latere aperto feriendo: denique reuertentes circumsistendo tandem omnes interemerunt. Quamobrem intelligimus quas vires locus habeat. Stulta verò & anili superstitione, locorum circumstantia quæritur. Mithridates Romanos eo loco vicerat, vbi Cæsar castra postea posuit, Pharnaces Mithridatis filius eandem loci felicitatem sibi proposuit: Itaque auspiciis & religionibus inductus misera clade eodem loco deletus est: Talis est in

P. RAMI LIBER

in tempore vanitas dierum Romanis atrorum
& infeliciū . Hæc superstitio Ariouistum Ger-
manorum regem perdidit : Nam cū quæ-
reret Cæsar quāmobrem Ariouistus prælio non
decertaret, hanc reperiēbat causā, quod apud
Germanos ea consuetudo esset , vt matres fa-
miliās eorum sortibus & vaticinationibus de-
clararent, vtrum præliū committi ex vsu esset
necne : eas ita dicere , non esse fas Germanos
superare , si ante nouā lunā prælio contē-
dissent . Quid igitur ? vtrum superstitionis hu-
ius tanquā certi in hostē timoris occasionem
Cæsar ignorauit , vtrum contempsit ? imò ve-
rò postridie eius diei instructā acie, vsque ad ca-
stra hostium accessit , eosque ad pugnam per-
tractos deleuit . At Cæsar , ait Suetonius , nul-
la vnquam eiusmodi religione à quōquam in-
cepto absterritus vel retardatus est . At tem-
poris circumstantia vnā cum loco in bellis verē
considerari illa solet : quod præcipuum sit æstiuū
maturis frugibus : belli tamen gallici annis quin-
to, sexto, septimo, octauo Cæsar summis hyemis
difficultatibus res maximas confecit . Diurnum
tēpus præliis aptius creditur, & id in commēta-
riis ita traditum est primo belli ciuilis, nocturna
prælia esse vitanda, quod perterritus miles in ci-
uili dissensione timori magis quā religioni con-
sulere consueuerit : At lucem multum per se pu-
dorem omnium oculis , multum etiam Tribu-
norum

norum militum & centurionum præsentiam af-
 ferre: quibus rebus coërceri milites & in officio
 contineri soleant. Atque id consilium est Pom-
 peianorum Cæsaris hostium: At Cæsaris ipsius
 consilium tale est. Alexandrino bello, Alexan-
 drini Cæsari redeunti, cum classe occurrerunt,
 qui duabus de causis eo die dimicare nolebat,
 quod & nullos milites in nauibus habebat, &
 post horam decimam diei res agebatur: nox au-
 tem allatura videbatur maiorem fiduciam illis
 qui locorum fiducia confidebāt: sibi etiam hor-
 tandi suos auxilium defuturum, quod nulla sa-
 tis idonea esset hortatio, quæ neque virtutē pos-
 set notare, neque inertiam. Sic nox Africano
 bello & ventus accusantur: Quod ni in noctem
 prælium esset coniectum, ait Hircius, pulvisque
 vento flatus, omnium prospectibus offecisset,
 Iuba cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris
 venissent, equitatusque cum leui armatura fun-
 ditus ad internecionem deletus esset: quo ta-
 men Cæsar tum usus est, cum illud à Pompeia-
 nis deliberatur: sic aliàs sæpe: & nocturnū Pom-
 peij cōtrā Mithridatem prælium, nobilissimam
 hac ipsa temporis occasione victoriam peperit,
 cum luna quasi commilitans, à tergo hostibus, à
 facie Romanis se præbuisset: Pontici per erro-
 rem longiùs cadētes umbras suas quasi hostium
 corpora petebant, & Mithridates quidem nocte
 illa debellatus.

Ordinis ratio succedit apud Lium vno prae-
cipue octavi libri loco, sed satis obscure de duo-
rum Consulium coniuncto exercitu propositus
in triplici acie hastatorum, principum, triariorum:
in vnaquaque autem acie leuem & grauem ar-
maturam collocat: leues, qui hastam tantum ge-
ssaue gererent: trecentos in hastatis, totidem in
principibus, quos virosque antepilanos appel-
lat: Sed grauis & in hastatis & principibus ar-
maturae numerum non habet: in tertia acie vi-
ginti quinque millia centum & decem statuit,
ac distribuit aequaliter in triarios, grauius arma-
tos & leuiter armatos rorarios & accensos, vt
in tertia quaque parte sint octo millia trecenti
septuaginta: Sic autem Lius loquitur, Prima
acies, hastati erant, manipuli quindecim, distan-
tes inter se modicum spatium: manipulus leues
vicenos milites, aliam turbam scutorum habe-
bat: Haec prima frons in acie florem iuuenum
pubescentium ad militiam habebat: Robustior
inde aetas totidem manipulorum, quibus prin-
cipibus est nomen: hos sequebantur scutati om-
nes insignibus maxime armis: hoc xxx. manipu-
lorum agmen, antepilanos appellabant, quia sub
signis iam alij quindecim ordines locabantur,
ex quibus ordo vnusquisque tres partes habe-
bat: earum vnamquamque primum pilum voca-
bant: tribus ex vexillis constabat: vexillum clxxxvi
homines erant: Primum vexillum triarios duce-
bat,

bat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisq; : tertium accensos, minimæ fiduciæ manum, eo & in postremam aciem reiciebantur: Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant: si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant: tum principum pugna erat: hastati sequebatur, triarii sub vexillis confidebāt sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm vallo septa, inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebatur. Inde rem ad triarios redisse, cùm laboratur, prouerbio increbuit. Et sic Varro triarios dictos esse ait, quòd in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Triarii cōsurgentes vbi in interualla ordinū suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebāt vias, vnóque continente agmine, iam nulla spe pòst relictā, in hostem incedebant: id erat formidolosissimum hosti, cùm velut victos insecuti, nouam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Hactenus Liuius de triplici Romanorum acie, vt in hastatis flos esset iuuentutis, in principibus robustior ætas, in triariis spectatior virtus, vt ordines mili-

tia loco pariter & virtute crescerēt, robusti milites hastati, robustiores hastatis principes, robustissimi omniū triarij. Sed eodē deinceps Liuij loco è prælij administratione, res tota plenius intelligitur, cū Latini pari militiæ disciplina aduersus Romanos præliātur, nec vexilla cū vexillis tātūm vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed Cēturio cū Centurione, si turbati ordines non essēt, concurrendū sibi esse sciebat: Primò igitur vtrūmq; æquis viribus, eodem ardore animorū gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferētes impressionem Latinorū, se ad principes recepere, tum Decio Consule altero pro legionum, romanorum victoria diis superis inferisque deuoto consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primū signo dato cohorti, pugnam integram ediderunt: nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderantq; vires hastatis ac principibus. Et ille ros videlicet fuit, vnde nomen habent, ait Varro, qui bellum committebant antè: ideo quòd antè rorat, quā pluit. At triarij genu dextro innixi, nutum Consulis ad consurgendum expectabant: procedente deinde certamine, cū aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Consul audito euentu Collegæ, cū vt ius fasque erat, lachrymis non minus quàm laudibus

debitis

debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet, pauliſper addubitauit an conſurgendi iam triariis tempus eſſet : deinde meliùs ratus integros eos ad vltimum diſcrimen ſeruari, accenſos ab nouiſſima acie, ante ſigna procedere iubet: Qui vbi ſubiecti, extemplo Latini, tanquam idem aduerſarij feciſſent, triarios ſuos excitaue-
runt: qui aliquandiu pugna atroci cùm & ſemet ipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent aut hebetatiſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum iam rati, peruentumq; ad extremam aciem: tum Conſul triariis, Conſurgite nunc, inquit, integri aduerſus feſſos, memores patriæ parentumque & coniugum ac liberorum, memores Conſulis pro veſtra victoria morte occubantis. Vbi triarij conſurrexerunt integri refulgentibus armis, noua ex improuiſo exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilaniſ, clamore ſublato principia Latinorum perturbant: Haſtiſque, ora fodientes, primo robore virorum caſo, per alios manipulos velut inermes prope intacti euafere, tantæque cæde perripere cuncos, vt vix quartam partem relinquerent hoſtium. Sic igitur prælium Romanorū aduerſus Latinos à Li-
uio narraſur, vnde pugna haſtatorum prima, ſecunda principum, tercia tertię aciei, ſed ita vt rorarij inter antepilanos primò procurrant: deinde etiam accenſi eodem procedant, vt tum denique viribus hoſtium velexhauiſtis vel debi-

litatis, integri & recentes triarij pugnam capessere. Polybius eundem ordinem describit apertius, legionem quadrariam dividit in pilanos minimos natu, hastatos iis proximos aetate, principes florentissimis annis, triarios maximos natu, pilanos quidem hastatosque & principes millenos ducenos: triarios autem sexcentos. Si maior fiat legio, proportionem partes augentur, exceptis triariis, quos semper efficiunt pares. Hæc Polybius paulò clarior Livio. Sed in omnibus commentariis rerum à Cæsare gestarum vix semel hastati & principes, triarij autem, rorarij, accensis, omninoque pilani vel antepilani ne vix quidem nomen inuenies: Nec omnino ordinis huius vlla significatio in tot Cæsaris præliis indicatur, siue id tanquam notissimum, de industria prætermisum sit, siue aliam quandam militiæ disciplinam Cæsar habuerit: quod prælia ipsa magis videntur declarare, in quibus milites veterani primos præliorum impetus sustinent, tyrones ferè collocantur in subsidiis, ut suo tempore dicetur. An verò vterque ordo simul seruari potuit, ut in vnaquaq; Cæsaris acie, imò legione, hastati & principes cum suis antepilanis: triarij cum suis rorariis & accensis distinguerentur, & tamèn prima acies veteranos, postrema tyrones tanquam rorarios vel accensos haberet? Dicam quod in Cæsare animaduerti. Ordo aciesque prius instruatur, quàm hostis adueniat:

niat : Ita tamen , vt nunquam totis viribus vno
 tempore dimicaretur , sed pars certa extra prælium
 idoneo loco referuaretur , vnde laborantibus sub-
 sidium summitti possit : Id enim Cæsarem sum-
 mo studio prouidisse eoque præcipuè vicissè di-
 ligenter attendenti manifestum est : alios in Cæ-
 sare triarios non inuenio . Acies autem variatur
 numero & figurâ numero simplex , duplex , tri-
 plex , quadruplex appellatur . Africano bello cõ-
 tra Labienum Cæsar aciem simplicem dirigit ,
 vt poterat , propter paucitatem . Sagittarios ante
 aciem constituit , equites dextro sinistroque cor-
 nu opponit , & ita præcipit , vt prouiderent
 multitudine equitatus hostium circumueniren-
 tur . Crassus autem aduersus Aquitanos dupli-
 cem aciem instruxit , auxiliis in mediam aciem
 collocatis : At Cæsar ferè quoties leuiore nume-
 ro æquas vires habuit , aciem triplicem instruit :
 Sic acie triplici instructâ , ad Ariouistum cõ-
 tendit , & acie triplici contra eum dimicauit : A-
 cie triplici instructâ , ad Vspetum & Tencthero-
 rum castra peruenit : Contra Scipionem in Afri-
 ca triplex acies à manè ad vesperam instructa
 constitit , neque tamen dimicauit : Postea verò
 ad Thapsum vbi Scipio victus est , Cæsar aciem
 quadruplicem habuit . Ergo sic numero variatur
 acies : Figura autem cuneata , quadrata , rotunda
 appellatur : Cuneus est dimidiatus rhombus &
 transformatus in triquetrum valétque ad per-

rumpendum hostiū aciem : Sic tres Cæsaris co-
 hortēs ad Varutam duo Sicambrorum equitum
 millia perruperunt & incolumes in castra redie-
 runt : Cæsar penè quadrato agmine in conspē-
 ctum Bellouacorum processit , ait Hircius : hac
 autem formâ , Cæsaris prælium nullum in com-
 mentariis formatū est. Sed orbis, vt inter figuras
 pulcherrimus, sic in vsu militari præstantissimus
 est. Trecentos legionarios Morini solos & à re-
 liquis copiis seiunctos nacti, primò non ita ma-
 gno suorum numero circumstiterunt , ac si sese
 interfici nollent, arma ponere iusserunt, Cùm il-
 liorū be facto sese defenderent , celeriter ad cla-
 morem hominum circiter millia sex conuene-
 runt : Quâ re nunciatâ Cæsar omnem è castris
 equitatū suis auxilio misit. Interim Romani mi-
 lites impetum hostium sustinuerunt, atque am-
 pliùs horis quatuor fortissimè pugnaverunt, &
 paucis vulneribus acceptis, complures ex his oc-
 ciderunt. Secundum exemplum nobis erit de
 Domitij (qui Cæsaris Legatus erat) fuso exerci-
 tu à Pharnace rege Ponti , Cùm victrices regis
 copię se conuerterent ad trigessimam sextam le-
 gionem , ea magnis hostium copiis circumdata,
 præsentissimo animo pugnans , in orbem se re-
 cepit ad radices montium quò Pharnaces inse-
 qui propter iniquitatem loci noluit. Quare le-
 gio vnica, victorem totum exercitum , artificio
 orbis sustinuit ab eoque incolumis euasit. At-
 qui

qui tamen quinto libro videtur à Cæsare orbis reprehendi, quo Corta & Sabinus Cæsaris legati, ab Eburonibus circumuenti, vñ essent, Cùmque, ait Cæsar, propter longitudinem agminis non facilè per se omnia obire, & quid quòque loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari vt impedimenta relinquerentur, atque in orbem consisterent: Quod consilium (etsi in eiusmodi casu reprehèdendum non est) tamen incommodè accidit: Nam & Romanis militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non sine summo timore & desperatione id factũ videbatur. Equitatus Labieni suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire cõatur: Cùm equites Cæsaris pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis paulatim cederent, hostis magis magisque instabat. Ita puncto temporis, omnibus Cæsaris legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti, pugnare cogeabantur, omniũque animi in terrorem coniecti, & maximè tironum: Circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. Ita coronã hostium dextro sinistroque cor-

P. RAMI LIBER

nu , mediam diuidit , & vnā partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus , cum peditatu telis coniectis in fugam vertit , neque longius progressus , veritus insidias , se ad suos recipit : Idem altera pars equitum peditūque Cæsaris facit . Orbis igitur has vires habet ad resistendum ad excedendum : At si par esse non possit , ad rectam lineam , cuius conuersione factus est , tanquam ad principiū reductus , extremam salutem ostendit . Prælium verò aduersus infirmissimam hostiū partem nostra firmissima parte inchoetur . Levis armatura prouocet hostem victūque persequatur : Impar , ad grauem armaturā sese recipiat , prælium excipiat grauis armatura : hic enim murus ahæneus est , statariāque legionis pugna , quæ si vicerit , victum hostē levis armatura persequatur . Sed tamen quod de copiis , quod de loco fecimus : sic etiam contraria neglecti ordinis exempla proferantur : Cōfusio nempe tam grauis aduersaria est , quàm numeri paucitas , quàm loci cuiusuis iniquitas : Sic Belgæ dissipati cæduntur à Cæsare , contra quos acie compositos , dimicare veritus est : hi diceffu constituto , secundā vigiliā magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio cū sibi quisq; primum itineris locū peteret & domum peruenire properaret , fecerunt vt consimilis fugæ profectio videretur . Hac re statim Cæsar per speculatores
cogni-

cognitiâ, insidias veritus, quòd qua de causâ discederent nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit: Primâ luce confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum qui nouissimum agmen moraretur, præmisit eique Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam Legatos præfecit, T. Labiennum Legatum cum Legionibus tribus subsequi iussit: Hi nouissimos adorti & multa millia passuum persecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi ad quos ventum erat consisterent fortiterque impetum Romanorum militum sustinerent, priores quòd abesse à periculo viderentur neque vlla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium ponerent: ita sine vllò periculo tantam eorum multitudinem Romani interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi destiterunt, seque in castravti erat imperatum receperunt: Sic in præliis Pharsalico, Pontico, Africano, Hispaniensi simulatque interruptus est ordo, nil est nisi paucor, fuga, cædes: Miserum verò prælij genus est, cum viribus & loco inferiores, etiam dissipati & confusi deprehendimur: cuius generis exempla duo sunt insignia, alterû primo, alterum secundo libro. Ararum ratibus ac lintribus iunctis Heluetij transibant. Vbi per exploratores Cæsar

certior factus est tres iam copiarum partes, Heluetios id flumen trāsduxisse, quartam verò partem circa flumen Ararim reliquam esse: de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat: Eos impeditos & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit, reliqui sese fugæ mandarunt atque in proximas sylvas abdiderunt. Hoc exemplum primum est, alterum secundo libro describitur. Belgæ cum Cæsar illis æquam pugnandi conditionem non faceret, protinùs ex eo loco ad flumen Axonam contendunt, ibi vadis repertis, partem suarū copiarū traducere conati sunt. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ Numidas funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit, acriter in eo loco pugnatū est: Hostes impeditos, Romani in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transire cōantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Sed in hoc toto inopinati & improuisi prælij genere, celeritas illa, de qua antè in itinere disserui, primas partes obtinet, nec in præliis Cæsar's alias insidias aliūm-ue dolum ferè comperio. Sic Germanorum ad Mosam quadringenta & triginta millia oppressa sunt, cum prius ad eorum castra Cæsar peruenisset

nisset quàm quid ageretur sentire possent: Sic sexto libro hyeme nondum confectâ & Neruij & Senones inopinantes priusquam conuenire aut profugere possent, oppressi sunt: Sic Aruerni hyeme summâ Gebennæ altitudine & niuibus, quibus sese tutos arbitrabantur, celeritate superatis, parua manu latissimè peruagata perterriti eorûmque copiæ, quod usu venturum Cæsar opinione præceperat, è Biturigû finibus reuocatæ: Eadem celeritate Bituriges cùm coniurationem meditarentur, imparati & priusquam in oppida confugere possent, equitatu circumuenti, intereâq; vulgatæ illud incursionis signum, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique deficeret, si longiùs progredi vellet, aut hostes incendiis terrerentur, tantâq; celeritate omnibus locis Cæsar occurrit, vt nulli ciuitati, spatium de aliena potiùs quàm de domestica salute cogitandi dederit, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat. Pompeiani Petreius & Afranius noctu proficiscendum non putant: At Cæsar exploratis regionis, albente cælo, omnes copias castris educit, magnôque circuitu nullo certo itinere exercitû ducit: Nam quæ itinera ad Iberum pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur, ipsi erant transcendendæ valles maxime ac difficillime: saxa multis locis præ-

rupta iter impediabant, ut arma per manus necessario traderentur, militesque inermes subleuati que alij ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites visendi causa, lati ex castris proceperant contumeliosisque vocibus prosequerantur Caesarianos necessarij victus inopia coactos fugere. Erat enim iter a proposito diuersum contrariamque in partem iri videbatur: Duces vero eorum, consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse diutius inopiam sustinere considerent: Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram coeperunt, iamque primos, superare regionem castrorum animaduenterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Constatim ad arma atque omnes copiae paucis per subsidio relictis cohortibus exeunt, rectoque ad iterum itinere contendunt. Erat inceleritate, omne positum certamen utri prius angustias montisque occuparent. Sed exercitum Caesaris, ubi difficultas tardabat. Afranij copias, equitatus Caesaris insequens morabatur: Res tamen

ab

ab Afranianis huc erat necessariò deducta, vt si priores, montes quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas seruare non possent: Quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat: Cōfecit prioriter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem, aciem instruit, eaque celeritate Pompeianos deditionem facere coëgit. Simillimâ itineris & diligentiam & astutiam Pompeius in Græcia circumuentus est, Cæsar acie instructa decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capiendum existimauit: Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem cōmeatum totiusque belli apparatus eò contulisse, vt accidit: Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis, itinere intermisso manè Dyrrhachium

P. RAMI LIBER.

venit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Hic alterum certamen non pugnae vel cædis, sed diligentiae & celeritatis vides, quo Pompeius opportunissima sibi ciuitate interclusus est.

COHORTATIO.

ERgo hæc de ordine, cohortatio reliqua est, cuius lex à Cæsare Pharsalico prælio laudata & celebrata est. Est quædam, ait, animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur: hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa vndique concinerent clamoremque vniuersi tollerent: quibus rebus & hostes terri & suos incitari existimauerunt. Hanc nimirum militiæ legem quarta Philippica Tullius usurpauit, cum ad Quirites ita loquitur, Faciam igitur ut imperatores instructâ acie solent, quanquam paratissimos milites ad præliandum videant, ut eos tamen adhortentur, sic ego vos ardentibus & erectis ad libertatem recuperandam adhortabor. Quapropter in præliis ut vires, locus, ordo, sic vel maxime cohortatio requiritur, quam verè cotem militaris virtutis appellare possumus: Itaque si quando alacritas animi absterritis militibus defuit, nunquam prælium sibi antè committendum Cæsar existimauit, quàm certa cohortatione confirmasset.

masset. Monuimus antea, quantâ curâ milites,
 Germanici belli terrore debilitatos recrearit, tū
 orando (qua facultate plurimum valuit) tum
 hostem ipsum non in odium modò, sed in con-
 temptum adducendo, vnde tanta præliandi cu-
 piditas incensa est, vt ispo prælij die Romani
 complures, in hostium phalangem insilerent
 & scuta manibus reuellerent & desuper vulne-
 rarent. Cæsar ad Dyrrhachium aduersis duobus
 præliis eodem die vsus est: Hîc igitur eloquen-
 tia & autoritas eadem adhibita est ad pristinâ
 alacritatem recuperandum: Concionem apud
 milites habuit, hortatûsque est ne ea quæ acci-
 dissent grauitè ferrent, nèue his rebus terreren-
 tur, multisque secundis præliis vnum aduersum
 & id mediocre opponerent, habendam fortunę
 gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cœ-
 pissent: quòd duas Hispanias bellicosissimorum
 hominum peritissimis atq; exercitatissimis du-
 cib; pacauissent, quòd finitimas frumentariás-
 que prouincias in potestatem redegissent: deni-
 que recordari debere quâ felicitate inter medias
 hostium classes, oppletis non solùm portibus,
 sed etiâ litoribus, omnes incolumes essent trans-
 portati: si non omnia cederent secundâ, fortu-
 nam esse industriâ subleuandam: quod esset ac-
 ceptum detrimenti, cuius potius, quàm suę
 culpæ debere tribui: Locum se tutum ad dimi-
 candum dedisse, potitum esse hostium castris,

P. RAMI LIBER

expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna, partem iam præsentemque victoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum, virtute sarciretur: quod si esset factum, detrinētum in bonum verteret, uti ad Gergouiam accidisset: atque ij, qui antè dimicare timuissent, vtrò se prælio offerrent. Hac habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiâ notauit ac loco mouit: Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiæ sarcienda, ut nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi. Cùm superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco & rem prælio committendam existimarent: contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat. Itaque sauciorum & ægrorum habitâ ratione, paulò post, Gomphis in Thessalia expugnatis, prædâ vrbis, milites recreauit, nec priùs de prælio quicquam statuit, quàm re frumentaria præparata confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso satis perspectos habere militum animos videretur. Sic in Britannia cùm Romani

preme-

premerentur, Cæsarísque aduentu hostes constitissent: Cæsar tamen perterritis militibus, ad laceffendum hostem & committendum prælium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit. Atque ad hanc alacritatem fiduciámque animorum constituendam plurimum valet cum, eloquentia, tum authoritas, quæ postremis præsertim bellis tantâ fuit, vt milites in ipsius imperatoris vultu (ait Hircius Africano bello) vigore mirabilique hilaritate omne auxilium reponerent, huic acquiescerent: In eius sciëntia & consilio omnia sibi procliuia fore sperarent: Ac reuera (vt est ibidem) Cæsaris nomen authoritâsque magna ex parte hostium minuebat audaciam: Atque inde etiam illa Cæsariânum de seipsis tanta persuasio, vt Centurio cum aliquot veteranis commilitonibus suis captiuis Scipioni libertatem & stipendium promittenti si contra Cæsarem militare vellet, Elige (respondit) ex tuis cohortem vnâ, quam putas esse firmissimam & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus quos nunc in tua tenes potestate, non ampliùs X sumam: tunc ex virtute nostra intelliges quid ex tuis copiis sperare debeas. Cohortatione verò Thapsitanum in Africa prælium penè sine prælio confectum est. Cæsar pedibus circum milites concursans, virtutésque veteranorum præliâque superiora commemorans blandéque appellans animos

eorum excitabat: Tirones autem qui nunquam
 in acie dimicassent, hortabatur ut veteranorum
 virtutem æmulerentur eorumque famam, no-
 men, locumque victoriâ partâ cuperent posside-
 re. Ex hac Cæsaris cohortatione tantus ardor in
 Cæsarianis ingeneratus est, tantusque terror in
 hostibus, ut Cæsare ipso penè inuito Cæsariani
 in hostes impetum fecerint ac vicerint. Cæsar
 autem in omnes partes cursitans, colore vestitus
 agnoscebatur: Id enim Cæsaris insigne in præ-
 liis esse consueuerat (ut est libro septimo) ut si
 vox ab omnibus percipi nō posset, præsentia ta-
 men principis & adhortatio colore ipso perci-
 peretur: Denique tantum valet ad victoriâ una
 militum cohortatio, ut in victoriis cæterorum,
 aliquid aliquâdo defuerit, cohortatio nūquam.
 Cæsar enim vicit aliquando cum paruis copiis
 contra magnas, ut posterioribus bellis: tum ini-
 quiore loco ut ad Mundam, tum ordine non sa-
 tis instructo, ut contra Neruios: nunquam verò
 ullam victoriâ reportauit, nisi militibus coh-
 ortatione animatis & accensis ad prælium. Atque
 hæc disciplinæ capita Cæsari tam proposita fue-
 rūt, ut (quod initio posui) partibus infinitis pru-
 dentio rem fuisse quàm fortio rem merito statua-
 mus. Quinetiam quod armis assequi posset, cō-
 silio longè maluit (ut in Hispania contra Petreium
 & Afranium:) Nam cum milites ardore præliâ-
 di flagrarent signumque pugnae flagitarent, Cæ-
 sar

far in eam spem venerat; se sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse, quod re frumentariâ aduersarios interclusisset: Tum verò, ut ipse disputat, cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. Sic Africano bello cum lacefferetur à Scipionis exercitu, non egrediebatur è castris timidumque se hostium opinioni præbebat: Neque ideo copias, quâquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur cuiusmodi victoria esset futura: Turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriâ.

DE FORTVNA.

IN bellis plurimum posse fortuna, quin humanarum rerum domina vulgò dicitur summisque viris ad amplitudinem & gloriam & ad res magnas bene gerendas, diuinitus adiuncta, ideoque in laudibus excellentis imperatoris, quarta ab Oratore efficitur: Fortuna etiam (ait Cæsar tertio belli ciuilis) plurimum potest, cum

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello parvis
momentis magnas rerum commutationes effi-
cit: Sed Cæsar de tam multis victoriis, nullam
solet fortunæ tribuere: Quod vicit, scientiæ &
virtutis putat esse: quod aliquando non victus,
sed certè præliis aduersis sit vsus, id demum for-
tunæ tribuit: totis Gallici belli cōmentariis for-
tunam à Cæsare Eburonico tantum bello appel-
latam commemini, quasi fortuna & cladem il-
lius belli Romanis intulerit & vltionem eripue-
rit: Sabinum & Cottam legatos ab Ambiorige
Eburonum rege cum toto exercitu caesos expo-
suimus. Erant numero pares Romani, sed à du-
ce (ait Cæsar) & fortuna deserebantur. Hic Cæ-
sar & se & fortunam legionariis defuisse con-
queritur, tanquam Cæsar alias & scientiæ & vir-
tutis militaris causas adhibiturus fuerit ad al-
liam fortunam efficiendum. Deinde cum Am-
borigem Eburonum regem propterea vlcisci
modis omnibus conaretur, eoque cum decem
legionibus & equitatu toto contēderet, L. Mi-
nutium Basilium cum omni equitatu præmittit:
si quid celeritate itineris atque opportunitàte
temporis proficere possit, monet vt in castris
ignes fieri prohibeat, néqua eius aduentus pro-
cul significatio fiat, sese confestim subsequi di-
cit. Basilium, vt imperatum est, facit, celeriter cō-
trāque omnium opinionem confecto itinere
multos in agris inopinantes deprehēdit, eorum
indicio

indicio ad ipsum Ambiorigem contendit : quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur : Multum cum in omnibus rebus , tum in re militari fortuna potest : Nam sicut magno accidit casu , ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret , priusquam eius aduentus ab omnibus videretur quàm famâ ac nuntiis afferretur , sic magnæ fuit fortunæ , omni militari instrumento , quod circum se habebat erepto , rhedibus equisque comprehensis ipsum effugere mortem : Sed hoc factum est , quod ædificio circumdato sylva (ut sunt ferè ædificia Gallorum , qui vitandi æstus causâ , plerumque sylvarum ac fluminum petunt propinquitates :) Comites familiarésque eius , angusto loco paulisper equitum Romanorum vim sustinuerunt : His pugnantibus , illum in equum quidam ex suis intulit , fugientem sylvæ texerunt : sic & ad lubeundum periculum & ad vitandum , multum fortuna valuit. Hic , Cæsar Ambiorigem fortunâ & inuentum & elapsum ait , eiusque rei euentum fortunæ tribuit . Tertius eodem libro locus est , cum Cæsar illo accepto dolore permotus , Eburonum gētem funditus delere cogitaret , eaque de causa , omnia impedimenta ad Varutam Q. Ciceroni cum vna legione mandauisset , exercitum in omnes Eburonum fines partitur : At cum legionarios sylvis & paludibus dissipatos , in magno periculo versari videret , omnes finitimas

ciuitates ad diripiendos & vexandos Eburones conuocat. Hic quantum in bello fortuna possit (ait Cæsar) & quantum afferat casus, cognosci potuit: Sicambrorum Germanorum duo millia hac fama ad Eburones deprædandum excitantur: Itaque magno hominum pecorisque numero potitis vnus ex captiuis Eburonibus, Quid vos, ait, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Varutam venire potestis: Huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit, præsidij tantum est, vt ne murus quidem cingi posset, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nati erant prædam in occulto relinquunt, ipsi ad Varutam cõtendunt vsi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerāt: Et certè parum absuit quin ea castra caperēt, tam insperato tamque acri impetu sunt adorti: At cùm cohortes quinque, quæ frumentatum ierant, fortè redirent, Germani signa procul conspicati, legiones Cæsaris primò rediisse arbitrantur, postea paucitate despectâ, facto impetu, ex his duas interficiunt, reliquæ in castra incolumes euaserūt: Itaque Germani obsidione desperatâ abeunt. Cæsar reuersus, multū fortunam in repentino hostium aduëtu potuisse iudicauit, multò etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros auertisset: Quarum omnium rerum maximè admirandum.

dum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio
 Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depo-
 pularentur, ad castra Romanorum delati, opta-
 tissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.
 Sic in præliis ferè omnibus aduersis, calamitas
 accepta, fortunæ tribuitur: Optauit tamen pro-
 pitiam sibi fortunam Cæsar, & felicitatis signum
 Africano bello dedit: sed causam victoriarum
 suarum, temeritati & casui nunquam attribuit.
 Atque hæc ad consequendam victoriam gene-
 ralia Cæsariani consilij de viribus, loco, ordine,
 cohortatione capira; & quidem ab omni casus
 inscitia ac temeritate seiuncta fuerint: speciales
 prælij differentia sunt terrestris, naualis, paten-
 ti campo munitionibus incluso, vbi nulla ferè
 noua præcepta sunt, sed præliorum initia pro-
 gressus, extrema continuo cursu velut ante ocu-
 los subiiciuntur, pleniùsque & vberius intelli-
 guntur: Seligemus igitur ex vnaquaque prælij
 differentia singularia maximè, maximèque ex-
 cellentia: è terrestribus patenti campo factis
 duo gallica ponemus, Helueticum & Nerui-
 cum, duo ciuilia, Pharsalicum & Mundense:
 Primum igitur Cæsaris prælium aduersus Hel-
 uetios erit vicis oppidisque omnibus incensis
 egressos ad vniuersæ Galliæ imperium occupan-
 dum: quorum qui arma ferre possent, Cæsar ait
 ad nonaginta duo millia fuisse: quot autem ar-
 ma tulerint, nō exprimit: & quidem priusquam

de summa rerum dimicaretur; quarta pars illius numeri ad Ararim concisa fuerat: Cæsar igitur ab exploratoribus certior factus Heluetios sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis & qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent, misit: renunciatum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum properè, cum duabus legionibus & iisdem ducibus qui iter cognouerant, summum montem ascendere iubet, quid sui cōsiliij sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia ad hostes eodem loco quo ierant, contendit equitatumque omnem ante se mittit, cumque Confidius falso nuncio renunciaret montem ab Heluetiis teneri, copias in proximum collem subducit aciemque instruit. Heluetij castra mouere: Cæsar insequitur: Postridie cum iter ab Heluetiis auerteret Bibracte, Heluetij à nouissimo agmine laceessere cœperunt: Postquam id animaduertit Cæsar, copias suas in proximum collem subducit, equitatumque qui sustineret hostium impetum, misit, ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, (quas in Gallia Togata proximè conscripserat) & omnia auxilia collocarit ac totum montem hominibus complerit. Inter ea sarcinas in vnum locum conferri & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iussit:

iussit: Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt, ipsi confertissimâ acie reiecto Romano equitatu, phalange factâ sub primam Cæsaris aciem successerunt. Cæsar primùm suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt equato omnium periculo spè fugæ tolleret, cohortatus suos præliũ commisit: Romani è loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt, eâ disiecta gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Heluetiis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistrâ impeditâ satis commodè pugnare poterant: multi, vt diu iactato brachio præoptarent scutum manu emitte-
tere & nudo corpore pugnare, tandem vulneribus defessi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus Romanis Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter quindecim, agmen Heluetiorum claudabant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere Romanos latere apertò aggressi circumuenere. Id conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant: rursus instare & prælium redintegrare cœperunt: Romani conuersa signa, bipartitò intulerunt. Prima ac secunda acies, vt victis ac sum-
motis resisteret, tertia, vt venientes sustineret.

P. RAMI LIBER

Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustineri Romanorum impetus non posset; Heluetij se ut cœperant in montem receperunt, Boij & Tulingi ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, auersum hostem, Romanus videre non potuit. Ad multam noctem, etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo Heluetij carros obiecerant, & è loco superiore in Romanos venientes tela coniciebant, & nonnulli inter carros rotasque, mazaras ac tragulas subiiciebant, Romanosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque Romani potiti sunt. Ergo ita commissum est Helueticum prælium: in quo singulas laudes recognoscamus. Cæsar hostium numerum, ut iam dixi, amplificat, tacet suum: At sex legiones Romanas & equitum Gallorum millia quatuor habuit vniuersamque Galliam conspirantem & fauentem, cum id bellum pro Gallorum libertate gerere videretur. Sic viribus Cæsar nequaquam inferior fuit, loco certe superior esse valde studuit: Subducit enim copias in collem proximum: pridie prælij & ipso prælij die copias in proximum collem subducit: Heluetij contra sub monte confederant pridie, & ipso prælij die sub monte confederunt: Cæsar igitur initio pugnae, loco superior fuit: crede cœlum etiam solo respondisse,

spondisse, nihil alienum credideris: Certè, vt acies ante instrueretur, equitatus ad tardandum hostem præmissus est. Virtute fuderunt Heluetij equitatum & leuem Cæsaris armaturam: At ascensu collis fatigati, & pilis eminùs confixi, scuta abiicere, quod in pilorum vsu antè notaui-
mus, & nudi pugnare cõtra recètes & integros legionarios coguntur. Locus igitur pro Romanis pugnavit. Heluetij in montem recepti, com-
militonem locum habuere, quem hostem paulò antè habuerant, subsidioq; sociorum adiuti, præ-
lium redintegrant. Dehinc ordinis laus apparet. Cæsari triplex acies ita distincta fuit, vt tertia
duabus primis subsidio subueniret. Itaque qua-
tuor tantum legiones illæ veteranæ, initio pu-
gnauere, duæ nouitiæ interea locum impedimẽ-
tis in summo iugo muniuere, tum veteranis le-
gionibus subsidio tandem fuere, quam ordinis
laudem summam in Cæsare statuo. Hic verò
non hastatis & principibus veteranos, triarios
sed tertiam & quidem tyronum aciem duabus
primis veteranis subsidio summissam fuisse per-
spicio. Tertia fuit ordinis disciplina, vbi conuer-
sis bipertitò signis, velut orbe quodam factò duæ
primæ acies in Heluetios à fronte, tertia ab v-
troque latere contra Boios & Tulingos dimica-
uit, militum illorum quos armigeros, quos ciba-
riorum baiulos, quos fossiores, quos fabros, quos
messores, quos remiges effecimus, expedita &

excitata virtus, armis tanquam membris vsa est. Cohorrationem verò militum quantam ex eo factam arbitramur? Cæsar primum suo deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Quibus hîc verborum argumentis Cæsar vsus sit, non est expositum: sed illud certè fortissimi facti exemplum vehemèter incédere militum animos & inflammare debuit, cùm Cæsarem dignitate quidem principem: at periculo commilitonem viderent. Hæc igitur pugna, egregio cùm militis, tum ducis exemplo depugnata est, victoriâque vires, locus, ordo, cohortatio Cæsari tribuerunt. Sed tamen non solum vincere, sed victoriâ sapienter vti Cæsar sciebat. E trecentis sexaginta octo millibus Heluetiorum, Tulingorum, Boiorum, quæ domo exierant, centum & triginta superfuerant, ea commeatu interclusa in potestatem redegit: Sed dum obsides arma, serui qui profugerant poscuntur, Verbigenis pagus (qui sex hominum millia fuerant) fugit retractusque, in hostium numero est habitus, quatuordecim millia Boiorum Heduis perentibus concessa sunt, reliqua centum & decem millia domum à Cæsare remissa sunt, ne vacuus ager potius à Germanis occuparetur, quàm Romanis stipendiarius esset: atque vtrumque illud Romanum fuit,

Parcere

parcere subiectis, & debellare superbos.

Verumenimuerò ex omnibus Cæsaris preliis Neruicum singulare est ad ducis & militum laudes omnes declarandum. Neruicorum sexaginta millia à Cæsare notata sunt, Romanæ legiones octo præter illum gallicum equitatum fuisse, maiore etiam numero videtur dimicatum esse, sed Cæsaris factiones præcipuè hic euigilauère. In Celtica Gallia Senonum ciuitas imprimis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis fuit. Cæsar apud eos regem constituit Cauarinum. Carnutum ciuitas censu atque authoritate par erat, vt constat è septimo libro: Hic etiam Tasgetium regem fecit, easque ciuitates horum regnorum beneficiis obstrictas habuit: Itaque dat negotium Senonibus reliquisque Celtis, qui finitimi Belgis erant, vt ea quæ apud Nervios gerantur, cognoscant seque de his rebus certiores faciant. Exploratores Cæsaris quàm multos hîc vides? Atqui Cæsari tam propositum id semper fuit, vt si per exploratores suos hostium consilium cognoscere non posset, equitum turmas, quod Bellouaco bello fecisse legimus, dimitteret in omnes partes ad aliquos excipiendum, ex quibus hostium consilia cognosceret. Sapientis imperatoris est, inter hostes semina discordiarum serere. Cæsar etiam hostium partem suis factionibus sibi adiungit. Quare quomodo reliqui Celtæ quieuerint, quâ ratio-

ne Rhemi tam facile se dediderint, commeatu aluerint, imò Treuiri etiam equitatum miserint, vtrum iis regna promissa suspicere? Sed his facultatibus & copiis aduersus Neruios Cæsar contendit. Hi, mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecerant, quo propter paludes, exercitui aditus non esset: ipsi autem trans Scaldem flumen confederunt, ibique Romanorum aduentum expectare decreuerunt. Exploratores itaque à Cæsare Centurionesque præmissi locum castris delegerunt in colle à summo æqualiter decliui ad Scaldem, cuius altitudo erat trium pedum: à flumine, pari accliuitate collis nascebatur aduersus huic & contrarius, passus circiter ducentos inferiore parte apertus, superiore sylvestris, vt non facile introspecti posset. Intra eas sylvas Neruij in occulto sese continebant, in aperto loco secundum flumen pauca stationes equitum videbantur. Cæsar equitatu præmissis subsequēbatur omnibus copiis. Equites Romani cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt: cum se illi identidem in sylvas ad suos reciperent ac rursus ex sylua in Romanos impetum facerent, neque Romani longius quam quæ ad flumen porrecta & aperta loca pertinebant cedentes insequi audent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso castra munire cœperunt. Vbi primæ
impedi-

impedimenta Romani exercitus ab his qui in syluis abditi latebant visa sunt, quòd tempus inter eos committendi praelij conuenerat, ita, vt intra syluas aciem ordinésque constituerant atque ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolarunt impetúmque in Romanos equites fecerunt, his faciliè pulsis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt penè vno tempore & ad syluas, & in flumine & in manibus Romanis hostes viderentur. Eadem autem celeritate, aduerso colle ad Romana castra atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt: Cæsari omnia vno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat insigne cùm ad arma concurrere oporteret, signum tubâ dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulò longiùs aggeris petendi causâ processerant, accersendi, instruenda acies, milites cohortandi, signum dandum, quarum rerum magnam partem temporis breuitas & incursus hostium impediēbat: His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque vsus militum, quod superioribus praeliis exercitati, quid fieri oporteret non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri poterant, & quòd ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere nisi munitis castris vetuerat: hi propter celeritatem & propinquitatem hostium nil iam Cæsaris imperium expectabant, sed per

P. RAMI LIBER

se quæ videbantur , administrabant : Cæsar necessariis rebus imperatis , ad cohortâdos milites quam in partem fors obtulit , decurrit , & ad legionem decimam deuenit , milites non longiore oratione est cohortatus , quàm vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent , neu perturbarentur animo hostiûmque impetum fortiter sustinerent : Et quia non longiùs hostes aberant quàm quò telum adiici posset , prælij commit-
tendi signum dedit , atque in alteram partem item cohortandi causâ profectus , pugnantibus occurrit . Temporis tâta fuit exiguitas hostiûm-
que tam paratus ad dimicâdum animus , vt non modò ad insignia accommodanda : sed etiam ad galeas induendas scutisq;ue regmenta detra-
henda tempus defuerit : Quam quisque ab opere in partem casu deuenit , quæque signa prima conspexit , ad hæc constitit , ne in quærendis suis
pugnandi tempus dimitteret : Instructo exercitu magis vt loci natura deiectûsque collis & necessitas temporis , quàm vt rei militaris ratio atque
ordo postulabat . Cùm diuersis locis legiones
aliæ alia in parte hostibus resisterent , sepibûsque
densissimis , vt ante demonstrauius , interiectis
prospectus impediretur , neque certa subsidia
collocari , neque quid in quaque parte opus esset
prouideri , neque ab vno omnia imperia ad-
ministrari poterant . Itaque in tanta rerum iniqui-
tate , fortunę quoque euentus variij sequebantur .

Legio-

Legionum nonæ & decimæ milites vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribus confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumē compulerūt, & transire conantes insecuti, gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato prælio in fugam coniecerūt: Item alia in parte diuersæ duæ legiones vndecima & octaua profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur, ac totis ferè castris à fronte & à sinistra parte nudatis, cū in dextro cornu legio duodecima & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduōgnato qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere cœpit. Eodem tempore equites Romani leuisque armaturæ pedites quique cum his vnà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cū se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant: Ac rursus aliam in partem fugam petebant, & calones qui ab decumana porta ac summo iugo collis Romanos victores flumen transire conspexerant, prædandi

caussâ egressi cùm respexissent, & hostes in Romanis castris versari vidissent, præcipites, fugæ sese mandabant: Simul eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremitusque exaudiebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilij causâ à ciuitate missi ad Cæsarem venerant, cùm multitudine hostium castra Romana compleri, legiones premi & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis romanis rebus, domum contenderunt, Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque, eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi suos vrgeri, signisque in vnum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi, ipsos ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo Publ. Sextio Baculo fortissimo viro multis grauibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouissimis desertos prælio excedere ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore

feriore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium quod summitti posset, scuto à nouissimis vni militum detracto, quod ipse eò sine scuto venerat, in primâ aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites, signa inferre & manipulos laxare iussit, quod facilius gladiis uti possent. Huius aduentus spe illata militibus ac redintegrato animo cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem quæ iuxta constiterat item vrgeri ab hoste vidisset, Tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent & conuersa signa in hostes inferrent, quo facto cum aliis alij subsidium ferrent, neque timerent ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur, & T. Labienus castris hostium positus & ex loco superiore, quæ res in castris Romanis gererentur conspiciatus, decimam legionem subsidio Romanis misit, qui cum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res esset, quâtoque in periculo & castra & legiones & impe-

rator versaretur cognouissent, nil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut Romani, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi praelium redintegrarent, calones, perterritos conspicati Neruios, etiam inermes armatis occurrerent: equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute deleterent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus præferrent. At Neruij etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in Romanos conicerent pilæque intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ virtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas ac subire iniquissimum locum, quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacta, maiores natu, quos vnà cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres Senatores, ex hominum

minum millibus sexaginta, vix ad quingentos qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: Quos Cæsar, vt in. miseros ac supplices v-
sus misericordia videretur, diligentissimè con-
seruauit, suisque finibus atque oppidis vti iussit,
& finitimis imperauit vt ab iniuria & maleficio
se suosque prohiberēt. Hoc prælium vti factum,
ita narratum à Cæsare confusissimè est. Capita
disciplinæ subducamus: Cæsar numero superior
fuit, vt iam perspectum est, cùm propè centum
millibus aduersus sexaginta dimicarit. Sed lo-
ci æquitas vel iniquitas hîc valde animaduer-
ti potest. Neruij equitatum Romanum leuém-
que armaturâ quæ hostem prouocauerat pepu-
lerunt ac perturbarunt. Quid ita? quia ex supe-
riore loco dimicabāt. Labienus Atrebatēs vicit,
quid ita? quia superiore loco pilis emissis contra
exanimatos cursu ac lassitudine vulneribusque
antè confectos dimicabat. Vndecima & octa-
ua legio Veromanduos profligarunt; quid ita?
quia ex loco superiore in ipsis fluminis ripis
præliabantur. Romanæ legiones octo coniun-
ctæ, Neruios confecerunt, quid ita? quia Ner-
uij de superiore loco decurrerunt in vallem, la-
tissimum flumen transierunt, altissimas ripas a-
scenderūt, iniquissimum denique locum subie-
runt. Ergo Cæsar locum tanquam militem tum
fortem, tum liberalem (nullū enim stipendium
cœpit) cōtra Neruios eorūque socios habuit.

P. RAMI LIBER

At periculum tantum , ordinis inopia creauit: cuius tamen, vt in re tam subita, sua quoque laus extitit: triplex acies è binis legionibus pro necessitate temporis est instructa, nona & decima legio sinistro cornu aduersus Atrebatas, vndecima & octaua, mediâ acie aduersus Veromanduos: duodecima & septima dextro cornu aduersus Neruios steterunt. Hæc triplex vt Heluetico & Germanico prælio acies fuit. Secûda generis huius commendatio fuit in cornu sinistro, vbi dextri cornu vires fuere, seu casu temporis, vt Cæsar videri voluit, seu Cæsaris aliqua ex itinere ipso prudentia, quia oppositum Neruiorum dextrû cornu, esset infirmius, quod magis probò: quia disciplinæ conuenientius est firmiore nostra parte aduersus hostium infirmiore partem prælium incipere. Itaque vt Boduognatus in Romanorum, sic Labienus in Neruiorum castris victor eodem tempore versatus est. Tertia laus ordinis deinde fuit. Duodecimæ legionis milites conferti, sibiipsis ad pugnam erant impedimêto & septima legio vrgebatur: Illius igitur manipuli laxati sunt: hæc cum illa cõiuncta: conuersis in hostem signis, orbis ille Heluetici belli repetitus est, vt alij aliis subsidium ferrent, nec auersi, ab hoste circumueniri possent. Vegetius dextrum cornu, duci exercitus attribuit, & ita Cæsar contra Germanos præliatus est: At isto prælio omnibus locis, vt sæpe aliàs interfuit & sub-

submissio subsidiorum cohortatioque id imprimis videtur exigere. Ælianus quod ad sedes principum attinet, geometricam proportionem seruandam censeret, vt mediis extrema respondeant. Tam varia igitur tamque multiplicia ordinis præsidia fuerunt: attamen subsidia certa propter sepes collocari non potuisse Cæsar conqueritur: Denique nullum omnino subsidium fuisse quod summiti posset. Hos sibi triarios Cæsar queritur defuisse, non illos qui in eadem legione post hastatos & principes subsideret. Sed hæc perturbatio peccato Cæsaris videtur accidisse: quia faciendis castris legionum partem armatam non habuerat, dum ceteræ opus efficerent, vt lex militaris requirebat, & vt ipse Germanico bello habuit: & totius perturbationis initium hinc videtur ortum: Verum cohortatio ducis eam culpam præcipuè præstitit: Etenim per Deum immortalem qualis est hoc toto prælio Cæsaris alacritas ad milites excitandum? ad cohortandos milites quam in partem fors obrulit, decurrit: ad legionem decimam, cui confidebat maximè, primùm deuenit, milites pristinæ virtutis admonet: à legionis huius cohortatione ad dextrum cornu cohortandum proficiscitur, nec verbis tantum, sed rebus adhortatur scuto arrepto, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos milites cohortatus atque in primam aciem inuectus, prælium restituit. Ergo Cæsaris

ista locis omnibustāta cohortatio quantā militi-
 bus alacritatē attulit? Quapropter Cæsar ista co-
 hortatione culpam illam perturbati ordinis am-
 plissimè præstitit. Sed & scientia militum rem
 valde adiuuit: Etenim nōne mēssores illos ac
 fossores Cæsar ipse profitetur in hac difficultate
 Cæsares fuisse, qui non minùs commodè ipsi si-
 bi præscribere quā à Cæsare ipso doceri possent?
 Itaque quam quisque ab opere in partem casu
 deuenit, quæque signa prima conspexit ad hæc
 constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus
 dimitteret: Tum legiones duę illę subsidiarię, &
 decima imprimis, cognito imperatoris pericu-
 lo, protinùs aduolauere. Adiuuit etiam præsen-
 tia legatorū, qui vt Germanico, sic Neruico bel-
 lo tanquam testes virtutis cuiusque fuere: Qua-
 propter hoc prælio vires & ordo, sed multò ma-
 gis locus: at maximè omnium cohortatio Cæsa-
 ri victoriam attulere. Atque vt singularis victo-
 ria hæc fuit, sic & Cæsar ea singulariter est vsus,
 reliquos Neruios, cū se dederēt, vt in miseros
 ac supplices vsus misericordiā videretur, dili-
 gētissimè conseruauit suisque finibus atque op-
 pidis vti iussit, & finitimis imperauit, vt à Ner-
 uiorum iniuria se suosque prohiberēt: Comium
 etiam Atrebatem, cuius eximia tum virtus ap-
 paruerat, Atrebatibus regē dedit: Sic victos po-
 pulos retinuit eūque victoriæ fructum percepit:
 Ita duobus his præliis duæ populo Romano
 nationes

nationes acquiritæ sunt Heluetico Heluetij, Neruico Neruij. Sed nequaquã in omnes deuictos pari clementiã vsus est: Seuerior sæpe fuit, regem Ariouistum funditũs sustulit: Sequanos, quod eius erat regnum, populo Rom. subiecit: Dumnorigem Heduum nobilissimum, quia Cæsarem in Britanniam comitari noller, quamuis se liberum & liberæ ciuitatis esse clamitaret, tamen iussit interfici (vt est quinto libro.) Cōcilio Galliæ Durocotorum Rhemorum indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit: De Accone qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiore sententiã pronũciata more romano, supplicium sumpsit, reliquis qui profugissent, aquã & igni interdixit. Postea Cotuatũ Carnutũ principem, nouæ etiam cōiurationis cōcitatore ad supplicium depoposcit, verberibũsq; exanimatum, securi percussit. Atque hæc gallica prælia terrestria, patenti cãpo fuerũt, ciuilia sequũtur. Pharsalicum famã rerũ & dignitate principũ clarissimũ omnium fuit. Põpcius vndecim legiones, prætereaque magnũ numerum supplemẽti nomine, tria millia sagittariorũ, funditorum cohortes sex, equitum septẽ millia habuit: Cæsar legiones duodecim præter equitatũ Brundisium conuenire iusserat: sed hæc legiones hoc infrequentiores fuẽre, quòd multi gallicis tot bellis defecerant, longũque iter ex Hispania magnũ numerũ diminuerat & grauis

P. RAMI LIBER

autumnus in Apulia circúmque Brúduſium , ex ſaluberrimis Galliæ & Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat: Sed præterea multi quotidianis præliis perierūt antequã de ſumma rerũ certaretur , præſidiisſque vrbium multi ſunt diſtracti, vt nihil mirádũ ſit ipſo prælij die tam exiguas Cęſari copias fuiſſe. Quantus verò militum in Cęſarem fuerit amor iam initio belli ciuilis intellectum eſt, cùm Cęturiones cuiusque legionis ſingulos equites è viatico ſuo & vniuerſi gratuitam & ſine frumento ſtipendiõque operã obtulerint (ait Suetonius) . Sed ad tãtum periculum partis vtriuſque meditationẽ & antecedentem cohortatione comparemus. Præliis dyrrhachinis, quib⁹ vno die duobus aduerſis Cęſar uſus eſſet, tãtum fiducia ac ſpiritus Pompeianis acceſſit , vt non de ratione belli cogitarent, ſed viciffe iam ſibi viderentur. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent , ſed quẽmadmodũ vti victoriã deberent , cogitabant: Hęc itaque Pompeianorum meditatio fuit. Quid Cęſar? quid hic meditatur? concione aduocatã, milites conſolatus & adhortatus eſt, vt iam diximus, Ac cùm ſatis perſpectum habere militum animum videretur, tentandum Cęſar exiſtimauit, quidnã Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet . Itaque exercitum è caſtris eduxit, aciẽmque inſtruxit, primũ ſuis locis, paulõque à caſtris Põpeij longiũs: continentibus verò diebus

bus, vt progrediretur à castris suis collibúsq; Pópeianis aciem subiiceret, quę res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Deniq; illá deambulationis exercitationē, de qua diximus, magnâ curâ adhibuit, ac per eos dies præliū secundū equestre fecit. Hęc igitur adhortatio cōfirmatióque militum tam diligēs, id est victorię meditatio tã accurata præliū antecessit. Sed prælium ipsum è Cæsaris historia totū proponamus: Pópeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices mōtis, aciem instruebat, semper, vt videbatur, expectans si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnā elici posse Pópeium existimans, hanc sibi commodissimā belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, sempérque esset in itineribus: hoc spectās, vt mouendis castris pluribúsq; adeundis locis, commodiore frumentariâ re vteretur, simulque vt in itinere aliquam occasionē dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborē Pompeij exercitum, quotidianis itineribus defatigaret. Vides igitur potiùs leonis audaciam, quàm vulpis astutiam? vides Cæsariani exercitus vires è laboris illa patientia maiores? His constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculúque detentis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianā cōsuetudinem longiùs à vallo esse aciem Pópeij progressam, vt non iniquo loco posse dimicari videretur. Tū Cæsar ad suos, cū iam esset agmē

P. RAMI LIBER

in portis, Differendū est (inquit) iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum: si, vt semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facilè occasionem, postea reperiemus. Cōfestimque expeditas copias educit. Ergo Cæsar æquitatē loci nactus est, quam quærebat, copias suas confirmauit, locum idoneum ex occasione nūc demum arripit. Conferatū Pompeianam hac in re confidentiam, stultitiæ & temeritatis plenam reperiemus. Pompeius quoque, vt postea cognitum est, suorum omniū hortatu statuerat prælio decertare: Nāque etiam in cōcilio superioribus diebus dixerat, prius quàm concurrerent acies fore vt exercitus Cæsaris pelleretur. Id cū esset plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: sed rationem cōsiliij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, vt cū propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu à latere aperto aggrederentur, vt circumuenta à tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur: ita sine periculo legionum & penè sine vulnere bellum conficiemus: Id autem difficile non est, cū tantum equitatu valeamus. Simul denūtiavit, vt essent animo parati in posterum: & quoniā fieret dimicandi potestas vt sæpe cogitauissent, ne usu manūque reliquorum opinionem fallerēt. Hæc igitur

igitur Pōpeij vanitas atque inanis ostēratio fuit: Hunc Labienus excepit, & errorē amplificauit: Nam cū Cēsarīs copias despiceret, Pompeij consiliū summīs laudibus efferret, Noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliā Germaniāque deuicit. Omnibus interfui præliis, neque temerē incognitam rem pronuncio. Per exigua pars illius exercitus superest, magna pars deperit, quod accidere tot præliis fuit necesse: multos autumnī pestilētia in Italia cōsumpsit, multi domum discesserūt, multi sunt relictī in continenti, An nō audistis ex iis qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brūdulij factas? Hæ copię quas videtis, ex delectu horum annorū in togata Gallia sunt resectæ, & pleræque sunt ex colonis transpadanis: Attamē quod fuit roboris, duobus præliis dyrrhachinis interiit. Hæc cū dixisset, iurauit se nisi victorē, in castra non reuersurum, reliquosque, vt idem facerēt hortatus est. Hoc laudans Pōpeius, idem iurauit: nec verò ex reliquis fuit quisquā, qui iurare dubitaret. Hæc cū facta essent in cōcilio, magna spe & lætitiā omnium discessum est, ac iā animo victoriā præcipiebant, quòd de re tātā, & à tā perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Quapropter eiusmodi Pompeiana meditatio fuit, ea futuri prælij cogitatio: Vires vtriusque partis & locū percepimus, ordinē deinde attendamus. Cæsar cū Pompeij castris appro-

pinquasset, ad hunc modū aciem eius instructā adnīaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum vna Prima, altera, Tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius, non in dextro, vt Vegetius præcipit: mediā aciem Scipio cū legionibus Syriacis tenebat. Cilicēsis legio coniūcta cum cohortibus hispanis, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediā cornuāque interfecerat: númeroque cohortes C X. expleuerat: hæc erant millia L V. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum, ad eum conuenerant, quæ tota acie disperferat: reliquas cohortes VII. in castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cūctum equitatū, sagittarios funditorésque omnes in sinistro cornu obiecerat. Habes aciem Pompeianam suis partibus instructā & ordinatā, ubi Pompeium licet principē summum, tamē in sinistro cornu contra vegetianū præceptum conspicimus. Quid Cæsar? quem in tanto prælio ordinē tenuit? certè minùs accuratè descripsit, quàm ceteris antè præliis cōsueuerat: tres tātū legiones, vnā in dextro cornu, duas in sinistro nominat, mediam aciem non definit, sicuti neque quartā è tertiæ cohortibus effectam: Quā utrāque tamē
subsi-

subsidiariā habuit & victoriæ principē causā. Sic autē de se, ipse loquitur, Cæsar superius institutū seruās, decimā legionem in dextro cornu, nonā in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyrhachinis præliis vehementer attenuata: huic sic adiunxit octauam, vt penè vnam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat: quæ summa erat militum XL: sic enim eum locum lego, vt numero quidem militum Cæsar inferior esset: at viribus superior: Cohortes duas castris præsidio reliquerat: Sinistro cornu Antonium, dextro Publ. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat: ipse cōtra Pompeium constitit: Simul his rebus animaduersis quas demonstraui-
 mus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie, singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit equitatuque opposuit, & quid fieri vellet, ostendit: monuitque eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare, sicut in omnibus ferè præliis ex illa subsidiaria acie causā victoriæ constitit: simul tertiæ aciei totique exercitui imperauit ne iniussu suo cōcurreret: se cū id fieri vellet, vexillo signum daturum, Hic ordo quadruplicis aciei fuit: Adhortationem Cæsaris audiamus. Exercitū cū militari more ad pugnam cohortaretur, suāque in eum perpetui temporis officia prædicaret, imprimis comme-

P. RAMI LIBER

morauit testibus se militibus vti posse quāto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per Au. Clodium cum Scipione cogisset: quibus modis ad Oricum cum Libone demittendis legatis cōtendisset, neque se vnquam abuti militum sanguine, neque Rempub. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus & studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit. Ergo Cæsaris ea cohortatio fuit, quam nihilo minor Craſtini cohortatio secuta est. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute: hic signo dato, Sequimini me, ait, manipulares mei, qui fuistis & vestro imperatori quam constituistis, operam date. Vnum hoc prælium superest, quo cōfecto & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, vt aut viuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cū dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter c x x voluntarij eiusdem centuriæ sunt persecuti, Craſtinique virtus excellentissima (vt post victoriam Cæsar ipse iudicauit) in hoc prælio fuit: Itaque hoc prælio, vt antea Neruico, initium prælij à dextro cornu factum, à firmissima nempe parte, non tamen contra infirmissimam: præcipuas enim vires Pompeius in
opposi-

oppositum cornu sinistrum contulerat . Inter duas acies tantum erat relictum spatij , vt satis esset ad concursum vtriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impetum exciperent , nèue se loco mouerent , aciémque eius distrahi paterentur , idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, vt primus excursus vísque militum infringeretur aciésque distenderetur , atque in suis ordinibus dispositi , dispersos adorirentur: leuiúsque castra pila sperabat, in loco re-tentis militibus , quàm si ipsi immisis telis occurrissent: Simul fore, vt duplicato cursu Cæsaris , milites exanimarentur & lassitudine conficerentur. Id Pompeij consilium fuit , quod Cæsari , nullâ ratione factum videtur : imò contra cohortationis eam legē , quam ex hoc depromptam loco, quia omnium præliorum communis esset, præposuimus . Sed Cæsariani milites dato signo cùm infestis pilis procurrissent atque animaduertissent non concurrì à Pompeianis, vsu periti ac superiorib⁹ pugnis exercitati Pompeiū fefellerūt: sua quippe sponte cursum represserūt & ad mediū ferè spatium constiterunt, ne quod sperasset Pompeius consumptis viribus appropinquarent , paruóque intermisso temporis spatio ac rursus renouato cursu, pila miserūt, celeritérque, vt erat præceptū à Cæsare, gladios strinxerunt : Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: Nam & tela missa exceperunt, & impetum

legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt,
 pilisq̃ue, missis ad gladios redierunt. Hic pri-
 mus prælij fuit impetus. Eodem tempore equi-
 tes à sinistro Pompeij cornu intenti, vt erat im-
 peratum, vniuersi procurrerunt, omnisq̃ue mul-
 tudo sagittariorum se profudit, quorum impe-
 tum Cæsarianus equitatus non tulit, sed paulum
 loco motus cessit: equitèsq̃ue Pompeiani hoc a-
 criùs instare & se turmatim explicare, aciemq̃ue
 Cæsarianorù à latere aperto circumire cœpe-
 runt. Atque hic ventus Pompeianæ iactantiæ
 fuit; sed qui non magno imbre compressus sub-
 sedit. Nam vbi id Cæsar animaduertit, quartæ a-
 ciei, quam instituerat, ex cohortium numero si-
 gnum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infe-
 stisq̃ue signis tanta vi in Pompeij equites impe-
 tum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, om-
 nèsq̃ue conuersi non solum loco excederēt, sed
 protinùs incitati fugâ, montes altissimos pete-
 rent, quibus summotis omnes sagittarij fundi-
 torèsq̃ue destituti inermes sine præsidio interfe-
 cti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu
 pugnâtes etiam tum ac resistentes in acie, Pom-
 peianos circumierunt, eosq̃ue à tergo sunt ador-
 ti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ
 quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat,
 procurrere iussit. Ita cum recentes atque inte-
 gri, defessis successissent: alij autem à tergo ado-
 rrentur, sustinere Pompeiani non potuerūt, at-
 que

que vniuersi terga verterūt. Hīc igitur acies tertia etiam subsidiaria fuit, non solum quarta: atque ita duæ acies subsidiariæ fuerūt, geminæque triarij: alios enim, vt dixi, triarios in Cæsare non video: & quidem triarios non illos vt Liuius & Vegetius definiunt, omnium fortissimos ac robustissimos: Decumani enim qui prælium, inierant, palmam illam ferebāt. Quamobrem vires militū locus per occasionem captatus, sed ordo, eiūsq; imprimis subsidia, sed maximè omniū cohortatio tum Cæsaris tum Crastini tam præclarā victoriam Cæsari tribuerunt. Huius autem victoriæ fructū Cæsar tam celeriter percepit, quā accuratè victoriam ipsam obtinuerat, fugientem Pompeium persequitur, castra capit in quibus immodicam Pompeianorū luxuriam in tricliniis stratis, in magno argenti pondere, in tabernaculis hederā protectis demiratus est, pauloque post, Pompeianas reliquias in potestatem recepit: dehinc authoritas Cæsaris toto terrarum orbe permagna fuit, Cæsarq; vt de se tertio belli ciuilis loquitur, cōfusus famā rerum gestarum, omnēque locum sibi tutum fore existimans, Alexandria infirmis auxiliis proficisci non dubitauit. Sed de Pharsalico prælio satis. Postremum prælium è propositis est Mundense in Hispania, quò Cn. Pōpeius filius cum reliquiis paternarum copiarum confugerat. Oppius historiæ huius scriptor longè dissimilis, & elegantia

P. RAMI LIBER

& prudentiæ Cæsarianæ fuit . Locus prælij primum describitur æquissimus Pompeianis , Cæsarianis iniquissimus ad Mundam oppidum excelso loco positum . Planicies (ait Oppius) inter vtraque castra intercedebat circiter millia passuum quinque , vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci naturâ: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebar riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar cùm aciem directam vidisset, non habuit dubium quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent. Hoc erat in omnium conspectu: huc accedebat, vt locus ea planicie equitatum ornaret & diei solisque serenitas, vt mirificum & optandum tempus, propè à diis immortalibus illud attributum esset ad prælium committendum.

Cæsariani lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, vt quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur: Itaque Cæsariani ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabant esse facturos: Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longiùs non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij cōstituebant. Itaque Cæsariani procedunt. Interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt ta-

li conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco aut ab oppido discederēt. Cæsariani pede pressō propiùs riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non desinunt. Hæc igitur contra Pompeianos Cæsarianis iniquitas loci fuit, vires partium sequuntur ordinis artificio indiligentiùs exposito. Erat acies XIII. aquilis constituta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebāt propè alterum tantum. Cæsariana præsidia, LXXX cohortes, & octo millia equitū, cuiusmodi ferè Cæsaris vires cōtra Pompeiū patrem fuerāt. Ita cùm in extrema planicie iniquū in locum Cæsariani appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehemēter esset periculosum. Neq; prudētia Cæsaris hīc ab Oppio prætermissa est. Nam cùm, ait, à Cæsare id esset animaduersum, ne quid temerè culpā suā secus admitteretur, eum locum definire cœpit, vt fossā vallōq; obduceretur: Sed miles tot antè partis victorius insolētior retineri non potuit: Itaque cùm id hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebant se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat: Cæsaris copias timore impediri ad committendū prælium. Ita se effērentes, iniquo loco sui potestatem

faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hinc Decumani suum locum, cornu dextrum tenebant: Hæc enim legio victoriarum prærogatiuam quandam sua virtute iam pridem meruerat: sinistrum autem cornu, tertia & quinta legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Hæc ordinis instructio nempe fuit. Prælium clamore facto committitur: ea enim prælij inchoandi cohortatio romana erat. Hinc etsi virtute Cæsariani antecedeabant, aduersarij loco superiore defendebant acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrîsq; clamor telorúmque missu concursus, sic, vt propè Cæsariani diffiderent victoriæ. Atque illud (si verum Suetonius ait) tempus videtur fuisse cùm Cæsar suis fugientibus de consciscenda sibi morte cogitauit: Oppius tamen diffidentiam tantùm, non etiam talem desperationem ostendit. Congressus, ait, & clamor quibus rebus maximè hostes conterrètur in collatu, pari erant conditione, tanta nempe cohortatio tantæque partium alacritas fuit: Itaque ex vtroque genere pugnæ cùm parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatæ & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui etsi erant pauci: tamen propter virtutem magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd à suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium ne ab late-

re Cæ-

re Cæsariani occuparentur, legio aduersariorum traduci cæpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At hi eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus gladiatorumque crepitus auribus oblatum, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic, vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis te-runtur arma. Atque in hoc bellorum ciuiliū extremo velut actu Pompeianos licet vehemen-tissimè pugnantes tanquam Cæsariani tamen a-gere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsi fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi: In quo prælio ceciderunt millia hominum cir-citer triginta & si quid ampliùs: præterea La-bienus & Actius Varus: quibus occisis vtrisque funus est factum, itémque equites Romani par-tim ex vrbe; partim ex prouincia ad millia tria. Cæsariani desiderati ad hominum mille partim peditum, partim equitum: saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatae xiii, & si-gna & fasces. Præterea duces belli xvii capti sunt: hos habuit res exitus. Cæsarianorum præ-cipueque Decumanorum virtus hic excelluit, culpamq; loci temerè initi abundè præstitit: Si Cæsar, victoriæ scriptor, vt author fuisset, coh-or-tationem tam periculoso prælio, talem nempe

P. RAMI LIBER

legeremus, qualem antea Neruico prælio cognouimus. Hanc laudem Oppius de victoriæ laudibus præcipuam prætermisit. Fructus victoriæ, non solum Hispaniæ, sed totius imperij pax fuit, & triumphorum tot antè victoriis meritorum lætitia.

OPPVGNATIO LO-

corum.

HActenus patentibus locis prælia facta sunt, deinceps clausis & munitis erunt: Locus obsessis præsidio est. Itaque cætera, copiarum, ordinis, cohortationis, obsidentibus maiora debent esse. Oppugnationis autem & propugnationis artes ferè communes sunt. Castrensis architectura illa, de qua suprà dictum est, hîc imprimis exprobanda est: hac enim virtute vna & singulari, vrbes expugnantur. Locus igitur expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Expugnantur ex itinere Gomphi, quod est oppidum primum Thessaliæ, venientibus ab Epeiro, vt est tertio belli ciuilis. Gomphenfes venienti Cæsari, portas præcluserunt. Cæsar itaque castris munitis scalas musculosque (quibus fossæ aggere completæ solidum iter efficerent) ambulatoriis turribus: ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit, quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit

cuit quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento simul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter prius quàm auxilia concurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit & ad diripiendum, militibus concessit, statimque ab oppido castra mouit, & Metropolim venit, sic vt nuntios expugnati oppidi famamque antecederet. Metropolitæ eodem primùm vsi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauferunt, murósque armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentissimè conseruatis, collatâ fortunâ Metropolitæ cum casu Gomphesium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quæ non Cæsari pareret atque imperata faceret. Docuimus antea quid celeritas Cæsaris effecerit: hîc etiam multò pleniùs intelligitur. Eodem die oppugnati & expugnati sunt Gomphi: Huius celeritatis terrore permouetur tota Thessalia seseque dedit: sic vno die innumerabiles vrbes in vna vrbe captæ sunt: Ac si propter latitudinem fossæ murique altitudinem repentino impetu

P. RAMI LIBER

vrbs expugnari non possit, vineis actis, aggere
 iacto, turribus constitutis oppugnatur: Vineæ
 autem, machina est lignea, crudis coriis intexta
 vndique, lata pedes octo, altâ septem, longa sex-
 decim, sub qua milites tecti, ad murum acce-
 dunt: agger aggestus lapidibus, terra, cratibus
 cumulus. Turres ambulatoriæ sunt, quarum imâ
 parte aries ad subruendum, falxque ad distra-
 hendum murum educitur: mediâ, pons aditum
 in urbem facit, summâ sagittarij & funditores,
 muro propugnatorem deiiciunt. Magnitudine
 horum operum, quæ neque viderant antè Galli,
 neque audierât, & celeritate Romanorum per-
 moti Sueffiones, Nouiodunum oppidum dedi-
 derunt, vt est libro secundo. Aliquando circum-
 uallatur pariter & oppugnatur oppidum, vt cō-
 tra Aduaticos libro secundo, quorum oppidum
 egregiè naturâ munitum, ex omnibus in cir-
 cuitu partibus altissimas rupes despectusque
 habebat: vna ex parte leniter accliuus aditus in
 latitudinem non amplius ducentorum pedum
 relinquebatur, quem locum duplici altissimo
 muro munierant, tum magni ponderis saxa &
 præacutas trabes in muro collocarant: Hoc op-
 pidum Cæsar vallo duodecim pedum, in circui-
 tu quindecim millium crebrisque castellis cir-
 cummunit, deinde vineæ aguntur, agger extrui-
 tur, turris constituitur, quam ybi moueri & ap-
 propinquare muris viderunt, nouâ atque inusi-
 tatâ

tatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti, Non se existimare, Romanos sine ope deorum, bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promouere & ex propinquitate pugnare possent, se suâque omnia eorum potestati permittere dixerunt: Sic difficillimo & durissimo hyemis tempore oppida Senonum, Carnutum, Biturigum capta sunt, vt est libro septimo. Atque imprimis oppidis capiendis celeritas illa prorsus admirabilis fuit: Cæsar Vellaundunum Senonum oppidum biduo circumualauit, tertio die missis ex oppido legatis de ditione, arma cōferri, frumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit. Interea Genabum Carnutum capit & incendit: Sic nondum captâ vrbe, vrbs alia tamen capitur, nec vlla temporis occasio, tanta celeritas ducis est, non arripitur: Itaque protinùs Cæsar Nouiodunum Biturigum, armis, equis, obsidibus acceptis, dimittit, vt hac horribili celeritate reliquas res conficeret, quâ plerâque erat consecutus. Hinc Auaricum cœpit oppugnari, oppidum in Biturigum finibus maximum & munitissimum atque agri fertilissimâ regione propè, ex omnibus partibus, flumine & palude circumdatum vno & per angusto aditu: Hæc autem palus magna fuit, vt quæ perpetua inter Cæsaris & Vercingetorigis

cuniculos præusta & præacuta materia & pice feruefacta & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsq; appropinquare prohibebant. Muri autem compositi trabibus & lapidibus sic erant, vt facile & ab incendio lapis & ab ariete materia defenderet. His tot rebus impeditâ oppugnatione Romani cùm toto oppugnationis tempore, frigore & asiduis imbribus tardarentur: tamen continenti labore, omnia hæc superauerunt, & diebus viginti quinque, aggerem, cui nempe turres imponderentur, latum pedes trecentos viginti, altum pedes octoginta extruxerunt. Sed labor hic est militum. Quid Cæsar, laborisne huius expers fuit? Cùm agger murum hostium penè contingeret, Cæsar ad opus, consuetudine excubabat, militésque cohortabatur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: Nec tamen oppidanorum inertia, interea vlla fuit, sed totam noctem, acerrima dimicatio: paulum ante tertiam vigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium, eruptio fiebat: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminùs iaciebant: picem reliquásque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, vt quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iniri posset. Quid igitur? quæ Cæsaris disci-

P. R A M I L I B E R

plina, quis ordo in partitione tanti laboris hñc fuit? Instituto Cæsaris, duæ semper legiones pro castris excubabant, plurèſque partitis temporibus in opere erant, vnde celeriter factum est vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent aggerèſque interſcinderent: omnis verò ex castris multitudo ad reſtinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſempèrque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deuiſtos turrium pluteos (quibus recti milites antè turres præliabantur) videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, ſempèrque ipſi recentes deſeſis ſuccederent, omnèſque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitâ arbitrarètur. Accidit inſpectanti Cæsari, quod dignũ memoriâ viſum prætermittendũ non exiſtimauit. Quidã ante portam oppidi Gallus, per manus ſeui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proiiciebat, ſcorpione ab latere dextro traiectus exanimatũſque concidit: hunc ex proximis vnus iacentem tranſgreſſus, eodẽ illo munere fungebatur, eadẽ ratione icũ ſcorpionis exanimato alteri ſucceſſit tertius & tertio quartus, nec ille priũs eſt à propugnatoribus vacuus relict⁹ locus, quàm reſincto aggere atque omni parte ſummotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus. Hæc igitur oppugnatio Romanorum Gallorũmq; propugna-
tio

tio fuit, virtute animorum vtrique permagna, at machinarum artificio, at constantia laboris tolerantiaque nequaquam pari. Et Vercingetorigis, qui castra collata castris Cæsaris habebat, permagnus error hîc fuit, (vt ex oppugnatione Alexiæ cognoscetur) quòd Romanos in grauissima noctis illius dimicatione, à tergo nō sit adortus: nec enim tum omnis multitudo è castris ad restinguendum concurrisset, si hostis à tergo castra ipsa oppugnasset. Itaque omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die cōsiliū cœperunt ex oppido profugere, hortante & iubēte Vercingetorige: Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque lōgè ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat Romanos ad insequendum tardabat, iāmque hoc facere noctu apparabāt cū matres familiās repenti in publicū procurrerunt, flentēsq; proiectę ad pedes suorum, omnibus precibus petierūt ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret: ubi eos perstare in sententia viderūt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, cōclamare & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum vię præoccuparentur, consilio destiterunt: Hęc for-

P. RAMI LIBER

tuna Cæsari occasionem dedit vt hostes domestico vxorum suarum bello grauiùs vrgerentur quàm hostium externo . Hic Auaricensium error Vercingetorigis errore non minor est in loco oppugnationi hostium proposito , inutilem bello, imò, vt res ipsa docet, perniciosam multitudinem habere : hæc enim multitudo in eū locum coniici debuit, quò hostibus aditus non esset, vt de Neruis antea dictum est . Ergo pretiū erroris huius, Auarici exitium fuit : sed fortuna multò maiorem è cœli tempestate occasionem dedit, neque Cæsaris vigilantia hîc dormiuit: sed & vtramque celeriter arripuit: simulationis etiã dolum addidit oppidumque capit. Postero igitur die Cæsar promota turri perfectisq; operibus quę facere instituerat, magno còorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatē arbitratus est , quòd paulò incautiùs custodias in muro dispositas videbat suosque languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet ostendit , legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent : iis qui primum ascendissent præmia proposuit , militibusq; signum dedit : Illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt murumque celeriter compleuerunt: Sic per occasiones illas captum est Auaricum. Sed attende reliquam Cæsaris disciplinã, desperatis non pugnam , sed fugam offerentis:

.Hostes

Hostes enim re nouâ perterriti muro turribusque deiecti, in foro ac locis patetioribus cuneatim constituerunt hoc animo, vt si qua ex parte obuiam contraueniretur, acie instructâ depugnarent. Hic Cæsar suos continet, Scipionis laudatam illam sententiâ memoriâ tenet, hostibus quâ fugerent viam esse faciendam: Itaque Galli vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: victoriæ fructus hic acerbior fuit, parsque ibi cum, angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta, nec fuit quisquam qui prædæ studeret: Sic & Genabensi cæde quâ Romani cæsi fuerant à Carnutibus & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt: hic alterum erroris illius est pretium, imbellis nempe multitudo hostilem rabiem sanguine suo satiauit: Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millium, vix octingenti, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerat, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. Sic igitur oppugnatum est à Romanis & expugnatum Auaricum incredibili legionariorum labore non bellando tantum, sed multò magis fodiendo, materiando, fabricando, locique interioris muni-

P. RAMI LIBER

tionem, munitione exterioris atque opere exa-
 quando, frigora, imbres, famē denique constan-
 tissimè tolerando: quibus tot malis subleuandis,
 egregia ducis cohortatio plurimùm valuir, su-
 doris & alboris particeps fuit, præmia fortibus
 viris proposuit: fructus victoriæ fuit, vt summa
 copia frumenti commeatúsque reliqui exercitū
 ex labore atque inopia reficeret amplissimāque
 prædā ditaret, atque hyemē nondum confectā
 hostes tāto detrimēto frangeret. Auarici oppu-
 gnatio magnā fuit, sed & difficultate oppugnā-
 tiū & constantia propugnantiū non minor æsti-
 mada Vxelloduni oppugnatio. Vxellodunū Ca-
 durcorū erat oppidum egregiè naturā loci & in
 partes omnes, præruptissimis saxi munitū, quo
 defendente nullo: tamen armatis ascēdere elset
 difficile: Flumen infimam vallem diuidebat to-
 tūque penè montem cingebat: atque ita infi-
 mis mōtis radicibus ferebatur, vt nullam in par-
 tem depressis fossis deriuari posset: A Drapete
 Senone & Lucferio Cadurco occupatur. Cani-
 nius Cæsaris legatus trinis excelsissimo loco ca-
 stris oblidet & ab his vallum in oppidi circuitū
 ducere operibúsque cingere instituit: Drapes &
 Lucferius ne fame opprimerentur, frumētatio-
 nis causā cum parte copiarū exeunt. A Cani-
 nio utrūque séparatim fusus est: oppidani tamen
 animo constanti resistunt. Cæsar huc profectus,
 cū magnā frumenti copiā oppidani abunda-
 rent,

rent, nec vlla conditione adduci possent, aquâ prohibere eos instituit, vt quos neque armis neque fame potuerat, siti domaret: sed flumē auertere loci natura prohibebat: Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descēsus, vt prohibentibus Romanis sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ hîc eminùs prælium factum est aduersus oppidanos. Cæsar sagittariis funditoribusque dispositis, tormētis etiā, quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos. Sic aqua fluminis erepta est: At fontis aqua supererat, quò omnis postea multitudo aquatum conueniebat: sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte quæ ferè pedū CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cū optarēt reliqui, Cæsar vnus videret, castrensis labor ille oppidorum expugnator reuocatus est: non sine magno periculo è regione eius fontis vineas agere aduersus montem & aggeres instruere Cæsar cœpit magno cum labore & continuâ dimicatione: Oppidani enim, loco superiore decurrunt & eminùs sine periculo præliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant: non deterrentur tamen milites Romani vineas proferre, & labore atque operibus, locorum vincere diffi-

P. RAMI LIBER

cultates: noui præterea laboris artes adhibent, eodémque tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vlllo periculo & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinē pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, nō quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Hîc verò sit operæ precium turris altitudinem decem tabulatis erectam considerare, non vt aries primo tabulato murum subrueret, aut secundo, pons aditum in urbem faceret: sed tantum, vt summis tabulatis librator & iaculator, aquatione oppidanos intercluderet. Ergo ex ea turri cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo posset aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo, siti consumebatur: Nec tamē tanto malo obsessi, vllam deditiois mentionem faciunt, sed cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, vt ab incendio restinguendò dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit: Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur: Milites contrà Romani, quamquam periculoso genere prælij locoque

que iniquo premebantur: tamen omnia fortissimo sustinebant animo. Cohortatio vtrunque non deerat: Res enim gerebatur & excelso loco & in conspectu omnium, magnusque vtrunque clamor oriebatur, ita ut quisque poterat maxime insignis, quod notior testatorque virtus eius esset telis hostium flammæque se offerebat. Mirari lubeat in tanta rerum propè desperatione Cæsaris ingenium: præruptissimum montem cernebat, & quod etiam si nemo defenderet, armatis ascendere difficillimum esset: attamen cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere & simulatione mœnium occupandorum clamorem vndique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis esset ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita Romani sine prælij facto, celeriter opera, flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permangebant. At postremum cuniculis, venæ fontis interscissæ sunt atque auersæ: quo facto, fons aquæ perrenis exaruit, tantamque attulit oppidanis, salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Cuniculorum artes videlicet ignorabant, ut Suefiones, ut Aduatici machinas ambulantium tur-

P. R A M I L I B E R

rium: Itaque religione deorum tacti & necessitate coacti, se tradiderunt. Sed ista similis deorum religio necessitasque Cæsarem aquâ similiter Alexandriæ interclusum nihil tetigit, nihil coegit, ut postea diceretur, quin militum animis ad fodiendos pureos incitatis, magnam vna nocte vim aquæ dulcis inueniret. Hic igitur simplicitatis error Gallorum animos ad deditionem induxit, in qua non multò mitior Cæsar fuit, quàm Cæsaris milites in Auaricensi expugnatione fuerant: Omnibus enim qui arma tulerant, manus præcidi, vitamque concessit, quod testatior esset eorum pœna: hunc enim victoriæ fructum sibi statuit, ut exemplo supplicij Gallos imposterum deterreret, quod minùs se tali constantiâ in libertatem vindicarent. Sed in hoc contentionis dimicationisque genere non omnia Cæsari secunda successerunt: duplex enim ad Gergouiam & ad Dyrrhachium detrimentum & discessus utrinque turpis accidit. Gergouia posita in altissimo monte (à cuius ima valle ascensus recta regione si nullus amfractus intercederet, mille ducentos passus ad muros aberat) omnes aditus difficiles habuit: à medio ferè montis in longitudinem ex grandibus saxis sex pedum vallum Galli produxerant: urbi duo præterea monte adiungebantur, alterius dorsum propè æquum & angustum, quâ esset aditus ad alteram partem oppidi: alter mons è regione urbis ex omni parte circūcisus.

Galli

Galli igitur & urbem & urbis dimidium superiorem montem & adiunctos montes militibus armatis compleverant nec ullum ferè diem intermittebant, quin equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quòque esset animi ac virtutis suorum periclitarentur. Cæsar perspecto urbis situ, si alterum illū montem, qui erat è regione urbis teneret, se & aquæ magnam partem & pabulationem liberam hostibus crepturum putabat. Silentio itaque noctis priusquam subsidium ex oppido venire posset, præsidium Gallorum deiecit, ibique legiones duas collocat, ac fossam duplicem duodenūm pedum à maioribus castris ad hæc maiora perducit, ut toto à repentino hostium incurfu etiam singuli cōmeare possent. Ergo hic Cæsar ad Gergoviam dolus successit, unde binis castris Gergovia obsideri cœpta est. Interim Cæsar ad Heduorum decem millia quæ ad hostem deficere dicerentur, retinendum, subito è castris ad viginti quinque milia passuum egreditur, castraque ipsa summis Gallorum copis oppugnata, ægerrimè cum viris tum tormentis defensa sunt: Ac nisi Cæsar postridie, pari celeritate recurrisset, actum de castris Cæsaris videbatur. Hæc prima Cæleri plaga fuit, unde huius expeditionis eum pœnitere cœpit. Sed cogitanti quēadmodū integrâ famâ discederet, accidere visa est facultas bene gerendæ rei: Montis illius oppido continentis iugum

P. RAMI LIBER

studiosius solito à Gallis defendebatur. In spem inde venit potiundorum castrorum, quæ medio urbis monte muniebantur: Itaque alterum dolum meditatur, ac tanquam iugum illud expugnaturus omnibus copiis esset, mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: his imperat ut paulò tumultuosius omnibus in locis peruagentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi mulionisque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione collibus circumuehi iubet: his paucos addit equites qui latius ostentationis causâ vagarentur: longo circuitu, easdem omnes iubet petere regiones. Hæc procùl ex oppido videbantur, ut erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem vnâ eodem iugo mittit, & paulum progressam, inferiore constituit loco syluisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copiarum traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduernerentur, ex maioribus castris in minora traducit, legatisque quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellent, ostendit. Præcipit ut celeritate summa in munitiones percurrant iisque direptis, signo dato redeant: Heduos etiam dextra parte alio ascensu mittit: Signo dato, milites

lites celeriter munitionem transgressi, tripis castris potiuntur, ac tanta fuit in castris capiendis celeritas ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui canit, legio decima constitit: reliquæ non exaudito tubæ sono non prius sequendi finem fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum verò ex omnibus vrbs partibus orto clamore, Galli qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum Romanos intra portas esse existimarent, sese ex oppido ciecerunt, matres familiæ de muro vestem argentumque iactabant & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinere, nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. Auaricum monuit antea quantæ simplicitatis esset, imbellem mulierum turbam in obsessis oppidis habere, Gergovia rursus idem admonet. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmiis, neque commissurum ut prius quicumque murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab his subleuatus, murum ascē-

dit: hos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij qui ad alteram partem oppidi vt suprà demonstrauius, munitionis causâ conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum à Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eò contenderunt. Eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari & more gallico passum capillum ostentare liberósque in conspectum proferre cœperunt: Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul & cursu & spatio pugnae defatigati, non faciliè recentes atque integros sustinebant. Cæsar fremens frédensque legionariorum suorum cædem spectabat. Ecce etiâ nouus ab Heduis terror è similitudine Gallicorum armorû: Nā tamen dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse cōsueuerat: tamen id ipsum sui fallendi causâ Romani ab hostibus factû existimabant: Itaque Fabius cæturio quique vnà murum ascenderant, circumuenti atq; interfecti, de muro præcipitantur: reliqui in munitiones ingressi quadraginta sex centurionibus amissis loco deiiciuntur: eoque die milites sunt paulò minùs septingenti desiderati (ait Cæsar) At quadraginta

draginta sex centuriones, militum millia quatuor & sexcentos ducebant : Itaque pudorne Cæsaris an dolor, an alia quædam ratio cæsorum numerum minuerit, considerato. Certè Cæsar aliud subsidium summittere laborantibus nullum potuit, quàm vt Gallos intolerantiùs insequentes, reliquis legionibus ad radices montis tardaret. Ergo hæc Cæsari ad Gergouiam altera plaga fuit, quâ præsens totos Gallici belli annos grauiorem nullam acceperat, quaque Gergouiæ oppugnationem dimittere coactus est. Scio Cæsarem nullo vsquam loco tam sollicitè egisse, vt facti culpam à se auerteret: de expugnatione desperauerat (ait) de obsessione non priùs agendum constituerat, quàm rem frumentariam expediret: & tamen oppugnat & obsidet, concione aduocatâ, militum temeritatem, licentiam, arrogantiam contra imperatoris sui mandatum reprehendit, quod sibi ipsi iudicauissent quòd procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi sui dato constitissent, neque à Tribunis militum legatîsque retineri potuissent : Cæsar acceptæ cladis causas apertè commemorat, nec numero nec loco contentio par erat, ordo non deerat, non deerat alacritas & cohortatio, sed numerus, sed locus deerat: At tamen ne milites admodum demitterentur animo, laudem quandam & consolationem huic reprehensioni adiunxit, quòd eorum virtutem

P. RAMI LIBER

admiraretur , quos non castrorum munitio-
 nes, non altitudo montis, non murus oppidi tar-
 dare potuisset, nec eos hostium virtute, sed cur-
 su & spatio defatigatos , loci iniquitate victos
 esse. Toto belli Gallici tempore bis tantum ac-
 cidit. ut legiones à Cæsare reprehendi possent,
 semel contra Ariouistum propter timorem, ite-
 rum ad Gergouiam propter audaciam: Illic Cæ-
 sar adhortationis confirmationem permagnam
 adhibuit: Atque hîc ad milites impensius con-
 firmandum, & gallicam ostentationem minuē-
 dum, continuo biduo legiones è castris edu-
 xit aciemque idoneo loco constituit, cūque
 Galli nihilo magis in æquum locum descende-
 rent, castra mouit: inde ad Alexiam ignominia
 huius nota deleta est, ut postea cognoscetur.
 Hæc igitur ad Gergouiam detrimenta Cæsari
 contigerunt, quibus ad Dyrrhachiū similia sunt
 accepta: Vbi tamen Cæsaris singularem mili-
 tiam operæprecium sit animaduvertere: Cæsar
 ad Dyrrhachium longius bellum ductum iri
 existimans, & de Italicis cōmeatibus desperans,
 consilium capit ex loci natura. Erant circum ca-
 stra Pompeij permulti editi atque asperi colles,
 ibi castella communiit, indeque ex castello in
 castellum perducta munitione, circumuallare
 Pompeium instituit, ut comœatu & pabulatione,
 sed imprimis autoritate minueret, cū fama
 per orbem terrarum percrebuisse Pompeium à
 Cæsare

Cæsare obsideri: neque tamē audere prælio decertare: At fortunam tentandam sibi Pompeius nequaquam statuebat: Itaque castellis viginti quatuor contra Cæsarem effectis, quindecim millia passuum circuitu complexus est, ut Cæsaris copias quàm maximè distineret, & hōc spatio pabularetur. Cæsar contrà, ut obsidionem retineat, octodecim millia passuum opere complectitur. Eheu posteri, nunquid ista ridicula aut falsa iudicamus? duo terrarum Imperatores summi bellum acerrimum grauissimūque gerunt, ratione prorsus nouâ & inusitatâ: Cæsar complecti Pompeium contendit, Pompeius quàm latissimè potest, toto corpore dilatatur, ne brachiis Cæsaris comprehendi possit: Cæsar tamen conari non desistit, brachia neruis omnibus distendit, ob eamque causam prælia sagittis præsertim ad munitiones occupandum vel tuendum vtrunque perpetua fiebant: quin vno die sex prælia facta, tria ad Dyrrhachium, tria ad munitiones maiore Pompeianorum cæde: Ac quicumque alterum est adortus; is ferè repulsus detrimentoque magno affectus est. Pompeiani frumento maris subuectionibus abundabant: verum pabulatione & aquæ dulcis inopiâ, fluminibus & riuibus per Cæsarianos aut auersis aut obstructis, quotidianisque laboribus, homines operum talium insueti, magnum numerum iumentorum & hominum amittebant:

P. RAMI LIBER

Cæsariani frumento egebant: At egestatis patientiâ, sicut antea dixi, longè superiores erant: vulgò in vigiliarum colloquiis iactabant, se priùs cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimitterent. Ergo patientiæ certamen istud est, vter sitim, vter famem & in perpetuis operibus laborè constantius tulerit, is victoriam reportet. Cæsar quotidie exercitu producto, Pompeium ad prælium prouocat: Pompeius, vt famam retineat, pro castris exercitum constituit: Cæsar, vt angustiore pabulatione Pompeium contineret, castella noua magnis operibus communit, vnde factum vt Pompeiani foliis arborum & teneris arundinum radicibus contusis, equos alere cogerentur: Hæc inquam mirabilis pugna Cæsaris fuit. fossarum, castellorum, munitionum, imò famis & egestatis durissimo certamine, quo si vti perseverasset, victus sine gladio Pompeius esset: At plagarum insolens, dum cupidius ad vindictam properat, institutam illam nouæ victoriæ palmam perdidit. Pompeius indicio perfugarum, Cæsaris imperfectas munitiones ingressus, cæturiones primæ cohortis ferè omnes interfecit magnâq; præterea cædem fecit: ac ni tum Antonius primum, tum Cæsar auxilio accurrissent, multò maius detrimentum intulisset: Hæc prima Cæsaris dyrrhachina clades fuit, cuius sarciedæ causâ Cæsar eodem temporis puncto quàm potuit occul-
tissimè

tissimè progressus in Pompeij castra primò maiora, deinde minora irrûpit, & in his victor versatur. Sed fortuna, quæ plurimùm potest cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit (ait Cæsar fortunam cladis veluti ream faciens) Cæsariani in minoribus castris Pompeij dum munitiones qualdam sequuntur, à porta aberât: Interim Pompeius subsidio suis occurrit, omniâque subitò mutantur: equitatus Cæsaris initium fugæ facit, dextrum cornu in fossam decem pedum sese præcipitat, primisque oppressis, reliqui per eorum corpõra salutem sibi atque exitum pariebant: Sinistrum cornu eodem quo venerat receptu sibi consulit, omniâque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeò, vt cùm Cæsar signa fugientium manu prehenderet & consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam, signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. Atque hic locus videtur esse, vbi aquilifer moranti Cæsari, cuspide comminatus est, vt ait Suetonius. Cæsar igitur eo tempore fugere coactus est: sed tantis malis hæc subsidia succurrerunt quòd minùs omnis deleteretur exercitus, quòd Pompeius insidias timens (credo, quòd hæc præter spem eius acciderant, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitès-

P. RAMI LIBER

que eius angustis portis, atque his à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum, tardabantur. Ita parvæ res magnum in vtrâmq; partem momentum habuerunt: Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt, eadem res celeritate insequentium tardata Cæsarianis salutem attulit. Duobus his vnus diei præliis, Cæsari desiderati sunt milites nongenti & sexaginta, & noti equites Romani quadringenti: Hæc secunda Cæsaris clades fuit, vbi, si verum Suetonius ait, negavit Cæsar Pompeium scire vincere, qui tantam occasionem secutus non esset: Sed vt Gergouiensi, sic Dyrrhachino malo magna medicina adhibita est: primum consolationis quod antea secundæ res multæ contigissent, hanc vnam fortunam industriâ & virtute esse subleuandam: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset: tum animaduersionis de signiferis notatis, de quib⁹ antè dixi: Itaque sarcindi detrimeti cupiditas incredibilis, vt Pharsalico bello dictum est, inde extitit: Sed tamē Gergouia & Dyrrhachium testimonia præbebunt quâmlibet magnis imperatoribus non semper ex animi sententia res secundas euenire.

P R O.

PROPUGNATIO.

ATque hæc oppugnationum Romanarum exempla sunt, propugnationum contraria exempla subducamus. Oppugnata ad Gergoniam castra Cæsar's diximus & tormentis præcipuè propugnata: Bibrax secundo libro sagittariis & funditoribus aduersus Belgas defenditur: Castra, tum Q. Ciceronis, tum Cæsar's ad Ciceronem liberandum profecti oppugnantur, sed Ciceronis multò vehementiùs & oppugnantur & propugnantur: Nam cùm subitò Neruij, quorum erant sexaginta millia, oppugnare cœpissent, Romani, quorum vnica erat legio, celeriter ad arma concurrunt vallumque conscendunt, atque ægrè is dies sustentatur: Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magno tabellariis proposito præmio, sed obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur: propugnationis interim arma expediuntur: noctu ex ea materia, quam munitionis causâ comportauerant, turres admodum centum viginti à Romanis excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbatur, perficiuntur: hostes postero die multò maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complèt: à Romanis eadem ratione quâ pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: Romanorum manus perexigua erat: Itaque vigilantia & labore & machinarum artificio subleuanda. Nulla igitur pars nocturni tem-

P. RAMI LIBER

poris ad laborem intermittitur, non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcúmque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur, multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur: ipse Cicero cum, tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur. Ergo hæc tridui oppugnatio & propugnatio fuit. Interim Ciceronis animus, ab hostibus frustra ad deditiorem sollicitatur. Itaque Neruij, sicut è Romana militia iam didicerant, omnia oppugnationis opera suscipiunt, vallo pedum vndecim & fossa pedum quindecim castra cingunt. turres ad altitudinem valli, falces testudinesque parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento feruentes fusili ex argilla glandes fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt: hæc celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti quasi partem iam atque exploratam victoriam, turres testudinesque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. Hic grauis oppugnatio instituitur, sed nec minor propugnatio comparatur. Tanta enim Romanorum virtus
atque

atque ea præsentia animi fuit, ut cum undique flammâ torrerentur maximâque telorum multitudinem premerentur, suâque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè, ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies Romanis longè gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur: ut se sub ipso vallo constipauerant recessumque primis ultimi non dabat. Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo quo stabant loco, recesserunt, suosque omnes removerunt: ac nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte lapidibus cōiectis deturbati, turrisque succensa est. Monuimus antea quàm liberalis in milites Cæsar fuerit: frumento, stipendio cæterisque præmiis, sed maxima virtutis præmia in laude & gloria ponuntur, quam bene meritis militibus Cæsar impensè attribuit. Ergo præconium imperatoris de duobus centurionibus audiamus, Erant, ait Cæsar, in Ciceronis legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulsius & L. Varenius: hi perpetuas inter se controuersias habebant.

P. RAMI LIBER

vter alteri anteferretur, omnibúsq; armis de loco, summis similitudinibus contendebant, ex iis Pulſio cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem sese tum vallo continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur. Tum mediocri spatio relicto, Pulſio pilum in hostes immittit, atque vnũ ex multitudine procurrentem traiecit: quo percusso exanimatoque hunc scutis protegunt hostes & in illum vniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem, transfigitur scutum Pulſioni & verutum in balteo defigitur. Auertit hic casus vaginam & gladium educere conantis, dextrâ moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt, succurrit inimicus illi Varenus & laboranti subuenit, ad hunc se confestim à Pulſione omnis multitudo conuertit, illum veruto transfixum arbitrantur, Varenus rem gladio cominùs gerit, atque vno interfecto, reliquos paulum propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit: huic rursus circumuento fert subsidium Pulſio atque ambo incolumès compluribus interfectis summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt: Sic fortuna in contentio-

ne

ne & certamine, vtrumque versauit, vt alter alteri inimicus, auxilio salutique esset, neque diiudicari posset vter vtri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, & maximè quod magnâ parte militum confectâ vulneribus res ad paucitatem defensorum peruenerat, tantò crebriores literæ nuntiique ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa, in conspectu Romanorum militum cum crûciatu necabatur. Erat vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suâque ei fidem præstiterat: hic, seruo spe libertatis magnisque persuadet præmiis vt literas ad Cæsarem deferat, has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine vlla suspitione versatus, ad Cæsare peruenit, ab eo de periculo Ciceronis legionisque cognoscitur. Horribilis illa Cæsaris vigilantia, celeritas, diligentia multis antea documentis perspecta est: hîc etiam potest imprimis animaduerti: Attēdamus igitur quid ipse de se loquatur, Cæsar acceptis literis hora circiter vndecima dici, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum Quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum x x v, iubet mediâ nocte legionem proficisci celeritèrque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quâ

P. RAMI LIBER

sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipub. commodò facere posset, cum legione ad fines Neruiorū veniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longiùs, non putat expectandam, equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecursoribus, de Crassi aduentu certior factus, eo die millia passuum xx progreditur. Fabius non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit, Labienus Treuiorum bello distinetur. Cæsar etsi opinione trium legionū deiectus, ad duas redierat: tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat, venit magnis itineribus in Neruiorū fines: ibi ex captiuis cognoscit quæ apud Ciceronem geratur, quantoque in periculo res sit: Tum cuidam ex equitibus Gallis, magnis præmiis persuadet uti ad Ciceronem epistolam deferat: hanc græcis cōscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, Romanorum ab hostibus consilia cognoscantur, si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola ad amentum deligatâ, intra munitiōnem castrorum adiciat: in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus ut erat præceptum, tragulam mittit, hæc casu ad turrim adhæsit neque à Romanis biduo animaduersa, tertio die à quodam milite conspicitur, dempta, ad Ciceronem defertur,
ille,

ille, perlectam in conuentu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit: Tum fumi incendiorum, procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Adhuc oppugnatus est Tullius, deinceps Cæsar oppugnabitur. Galli re cognitâ, per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone quem suprâ demonstrauius, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat. Hunc admonet iter cautè diligentérque faciat, perscribit in literis hostes ab se discessisse omnémque ad eum multitudinem conuertisse: quibus literis circiter media nocte Cæsar allatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die primâ luce mouet castra & circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam & riuum multitudinem hostium conspiciatur. Hîc verò Cæsaris ingenium singulare est in simulatione paucitatis & timoris, quò faciliùs in confusionem & locum iniquiorem hostem adduceret, Erat, ait, magni periculi res, cum tantis copiis, in quo loco dimicare: Tunc quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate sciebat, consedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit, atque hæc etsi erant exigua per se, vix hominum millium septem,

P. RAMI LIBER

præsertim nullis cum impedimentis: tamen angustis viarum quammaximè potest contrahit, eo consilio ut in summam contemptibnem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat quo commodissimè itinere vallem trāsire possit. Eo die paruulis equestribus præliis ad aquam factis, vtrique sese suo loco continent: Galli, quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet: si id fieri non posset, ut exploratis itineribus, minore periculo vallem riuumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit præliumque cum Romanis equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere seque in castra recipere iubet: simul ex omnibus partibus, castra altiore vallo muniti portasque obstrui, atque in his administrandis rebus, quammaximè concursari & cum simulatione agi timoris iubet: quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemque iniquo loco constituunt: Romanis verò etiam de vallo deductis propiùs accedunt & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt, præconibusque circummissis pronuntiare iubent seu quis Gallus, seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus, non fore potestatem:

tem: ac sic Romanos contemplerunt, ut obstructis in speciem portis singulis, ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. Tum Cæsar omnibus portis eruptione factâ equitatûque emissio, celeriter dat hostes in fugam, sic ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnûmque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit: Longiùs prosequi noluit, veritus, quod sylvæ paludésque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat. Omnibus suis incolumibus eodem die ad Ciceronem pervenit: Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur, Legionem productâ cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere: Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo & quanta virtute res sint administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionemque collaudat, Centuriones sigillatim Tribunósque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. Hactenus igitur egregium Cæsariæ propugnationis exemplum habemus, ubi loci æquitas, ordo, cohortatio, eruptione contra loci iniquitatem, confusionem, stultæ confidentiæ temeritatem, victoriam præclaram attulit. Laudavit Cæsar separatim Pulsiõnem & Varennum, tandem reliquos etiam Centuriones Tri-

P. RAMI LIBER

bunósque militum, quorum egregiam fuisse virtutem legati testimonio cognouerat. Ergo hæc stipendia sunt laudis ab imperatore generosis militibus longè charissima, quæ cum pecunia, veste, annona, cæterisque stipendiis præstantium animorum iudicio comparanda nequaquam sunt. Hæc Cæsaris historia est, vnde magnâ prudētiam non solùm in castrorū forma videmus tanquā septem tantum milliū cū millia viginti quatuor essent, si duæ legiones suis auxiliis essent instructæ, sed in reliquarum viarum & vniuersi timoris simulatione. Consilio simulationis & simili dolo vti tum Galba contra Sedunos & Veragros in Alpibus, tum Sabinus contra Vnellos, tum Labienus contra Treuiros, victoriam similem adepti sunt. Vnum verò Cæsarianæ propugnationis strategema prætermittendum nequaquam censui. Cn. Pompeius filius Vllam oppidum Hispaniæ oppugnabat (ait Oppius) & ferè iam aliquot mensibus ibi distinebatur, quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati clam præter præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cū adissent, petere cæperunt, vt sibi primo quòque tempore subsidium mitteret: Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens celeriter sex cohortes secundâ vigiliâ iubet proficisci parique equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum & non parùm scientem

L: Iu-

L. Iunium Patiecum, qui cū ad Cn. Pompeij præsidia venisset, incidit id temporis, vt tempestate aduersa vehementique vento afflīctaretur: qua vi tempestatis ita obscurabatur vt vix proximum cognoscere posset: cuius incommodum summam vtilitatem ipsis præbebat. Ita cū ad eum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectā per aduersariorum præsidia ad oppidum contēdere, mediisque ex præsidiis, cū quæretur qui essent, vnus ex Cæsarianis respondit vt fileat, verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere vt oppidum capiāt, & partim, tempestate impediti vigiles, non poterant diligentiam præstare: partim illo responso deterebantur, cū ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, & pedites equitesque clamore facto dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt: sic illud cū inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum qui in his castris fuissent, se propè captos esse. Oppugnationis & propugnationis exempla separatim posita sunt: sed Romana ad Alexiam oppugnatio propugnatioq; longè laboriosissima omnium præstantissimāque fuit: Fuit autem Alexia, oppidum Mandubiorum, in colle summo, admodum edito loco, cuius collis radices duæ duabus ex partibus flumina subleuant: Ante oppidum planities circiter millibus passuum tri-

bus in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus, colles mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant: huc Vercingetorix cum octoginta millibus Gallorum sese receperat, partemque collis ad orientem copiis illis compleuerat, fossam & materiam, sex in altitudinem pedum perduxerat. Cæsar ad Alexiam locis idoneis decem legionum auxiliorumque omnium quæ gallicis antè, bellis habuerat, castra posuit: Quotuplicia verò, ipse non exprimit: at res minimum bina docet fuisse: Alia enim summum vndique iugum tenebant, vnde despectus erat in omnes partes: alia ad collem, versus Septentriones loco leniter decliu: castella præterea viginti tria fecit, quibus in castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur: In planitie illa, primum fit equestre prælium, vbi laborantibus Romanis, Germani equites subsidio summissi & legiones pro castris præsidio constitutæ, Gallos in fugam coniecerunt. Hoc equitum subsidium, hoc legionum præsidium victoriæ causâ fuit: & victoriæ Cæsaris, vt superioribus bellis patuit, ab his causis oriuntur. Vercingetorix equitatum in omnes Galliarum partes dimittit ad omnes Gallos qui arma ferre possent cogendum: Commeatum in triginta dies parcè distribuit, atque ita auxilia Galliarum expectare constituit.

stituit. Cæsar interea Alexiam circumuallat, maximis & propè incredibilibus aduersus & interiorem & exteriorẽ hostem operibus, vt quoniam loco superior hostis esset, locum sibi diligentia faceret ad vincendum æqualem vel etiam superiorem. Legionarij fossores illi, materiarij, frumentarij tam multis antè exemplis laborem suum quamuis propè improbabilem, tamen probauerunt: sed hoc imprimis exemplo probare possunt: Ista enim militia tota ferè est ligonum, palarum, securium, agricolarum denique veriùs quàm militum. Cæsar igitur legionariorum opera aduersus hostem interiorem, circuitu vndecim millia passuum complexus est, fossas tres ingentes duxit, primam & vrbi proximam pedum viginti directis lateribus, vt eius solum tantundem pateret, quantum summæ fossæ labra distabant: reliquas fossas ab ea pedes quadringentos reduxit, & quinos denos pedes latas eadem altitudine perduxit: interiorem cæpestribus ac demissis locis aquâ ex flumine deriuatâ compleuit: post eas aggerem & vallum duodecim pedum extruxit: huic lorica pinnaque adiecit gradibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorû atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes octoginta inter se distarēt. Erat (ait Cæsar) eo tempore & materiari & frumentari & tãtas munitiones fieri necesse, dimi-

P. RAMI LIBER

putis Romanis copiis quæ longiùs à castris progrediebantur & nonnunquam opera Romana Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent: Quænam sunt igitur ista & aduersus quos opera? aduersus interiorē (inquam) hostem illo quadringentorum pedum interuallo triplices munitiones factæ sunt cipporum, liliorum, stimulorum. Quid igitur? quânam hii cippi aut cuiusmodi fuerunt? Truncis arborum, haud admodum firmis ramis abscissis atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati, quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant, hos, cippos appellabant. Hoc primum genus munitionis fuit: lilia deinde definiuntur, Ante cippos obliquis ordinibus in quincūcem dispositis, scrobes, quinque in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimū fastigio: huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo præacuti & præusti demittebātur, ita v̄t non amplius quatuor digitis, ex terra emerent: simul confirmandi & stabilicndi causâ singuli ab infimo sōlo, pedes tres terrâ

terrâ exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: Id ex similitudine floris, liliū appellabant. Hoc igitur secundum munitionis genus fuit: tertium superest. Ante lilia illa, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis differebantur, quos stimulos nominabant. Ergo hæc munitionum inter proximam vrbi & secundam fossam genera fuisse, cipporum vallis acutissimis eminentium, liliorum, præustis & præacutis stipitibus, quatuor digitis apparentium: stimulorum, penitus in terram defixorum & tantum hamis carpentium. Labores hi, permagni sunt: Attende tamen quid deinceps à Cæsare commemoretur. His rebus perfectis Cæsar legiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci natura, quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his contra exteriorem hostem perfecit ut ne magna quidem multitudine, si ita accideret, eius discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Incredibiles sunt illi aduersus interiorem hostem labores: pares tamen sunt (ait Cæsar) & eiusdem generis aduersus exteriorem hostem labores: imò verò tantò maiores, quantò maior ambitus fuit: vndecim millia passuum primus ambitus habuit: po-

P. RAMI LIBER

stremus hic, quatuordecim tenuit: Ac ne materiari tantum legiones existimes, non etiam frumentari, attēde quid hīc faciat. Obsidebat Gallos qui sibi in triginta dies frumentum prouiderent: Intelligebat Cæsar, se paulò post ab exterioribus hostibus obsessum iri. Quid igitur? Ne cū periculo (ait) legiones ex castris egredi cogerentur, dierum triginta, pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet, Commeatus interiori hosti, mensem suppetebat, commeatum Cæsar suis in mensem, sed consequentem suppetere voluit. Neque iam dimidiati, vt Tullius ait, sed integri mensis cibaria miles habet. Ergo præterito mense, fames obsessos vrgerē cœpit: alique deditiōem, alij eruptionem. Critognatus etiam corporibus eorum qui ad bellum inutiles essent tolerandam famem censuit. Mandubij, à quibus essent in oppidum recepti, cum liberis atque vxoribus, ex vrbe exire coguntur: hi cū ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, vt se in seruitutem receptos, cibo iuuarent: Hos Cæsar, dispositis in vallo; custodibus, recipi prohibebat. Auaricum antea & Gergouia Gallos docuerant, quantum imbellis in obsessa vrbe multitudo detrimentum haberet: Alexiæ fames tertium idem docet. At serò sapiunt Phryges & callidus hostis ne in seruitutem quidem deditos accipit: eorum vitā reliquorum vitam oppugnat. Sed interim

rim gallica auxilia adueniunt equitum millia octo, peditum circiter ducenta quadraginta, à quibus prælum triplex acerrimum instituitur: primum, equestre extra munitiones: Interiores itaque Galli visis auxiliis, vt ex oppido despectus erat in campum, ante oppidum confidunt: proximam fossam cratibus integunt & explent aggere, seque ad eruptionem & omnes casus comparant. Cæsar vt castra ad munitiones & exteriores & interiores fecerat, omni exercitu ad vtramq; partem munitionum disposito, vt suum quisque locum nosceret & teneret, equitatum ex castris educi & prælum committi iubet. Res in cōspectu & Gallorum & Romanorum gerebatur: Itaque vtrosque & laudis cupiditas & timor ignominiae ad virtutem excitabat: Galli inter equites, raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus, auxilio succurrerent & Romanorum equitum impetus sustinerent: ab his complures Romani de improviso vulnerati, prælio excedebant. Cùm suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, & Romanos multitudine premi viderent, ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore & vlulatu, suorum animos confirmabant. Hæc erat nimirum Gallorum inter se cohortatio. Hoc prælum primum, octo perpetuas horas (nam æstatis summæ, tempus illud erat) ma-

P. RAMI LIBER

gna contentione concertatum est. Tandem recens subsidium Germanorum equitum Romanis summissum, victoriâ attulit, vt in cæteris antè præliis, opportuna subsidiorum summissio, victoriæ causâ fuit. Secundum prælium, noctu, vt ad Auaricum antè fuit, factum est ad campestres munitiones vno die intermisso: hoc enim spatio Galli magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, quâ significatione, qui in oppido obsidebantur de suo aduentu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus Romanos de vallo deturbare, reliquaque quæ ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tubâ signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Romani; vt superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt: fundis libralibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent: hæc siquidem prælij huius arma sunt. Prospectu tenebris adëpto, multa vtrinque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte Romanos premi intellexerant, his auxilio ex vltioribus castellis deductos summittebant. Dum longius
à mu-

à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propiùs successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus traiecti, pilis muralibus interibant. Hæc munitiones illæ Cæsaris tam laboriosæ aduersus Gallos per se acriùs præliantur, quàm legionarius vllus potuisset. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta cùm lux appeteret, Galli veritine ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumnueirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant proferunt, priores fossas explent. Diutiùs in his rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita re infectâ in oppidum reuerterunt. Sic prælium secundum est factum. Tertium prælium grauissimum omnium atque acerrimum fuit. Bis magno detrimêto repulsi Galli, quid agant consulunt: Minorum castrorum collem propter magnitudinem circuitus, Romani complecti non potuerant. Vergasillaunus Aruernus vnus è quatuor vniuersæ Galliæ delectis principibus, cum sexaginta millibus ex omni numero delectis, eò primâ vigiliâ ante ortum solis peruenit, occultisque locis milites ex nocturno labore reficit. Tum circa meridië, quod

pugnæ tempus inter Gallos conuenerat munitiones aggreditur. Eodem tempore equitatus Gallorum ad campestres munitiones accedere & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ, suos conspicatus, ex oppido egreditur ac rastros, longuriōs, musculos, falces reliquaque quæ eruptionis causâ parauerat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minimè firma pars visa est, huc concurritur. Cæsar hîc ait omnibus locis vno tempore pugnari: certè quatuor locis minimùm pugnatur ad superiores munitiones à Vergasillauno, ad campestres ab equitatu, alio loco ab obsessis, à reliquis Gallis alio. Romanorum manus tantis munitionibus distinctur nec facilè pluribus locis occurrit: multùm ad terrendos Romanos valuit clamor qui post tergum pugnantibus extitit. Hæc erat gallica cohortatio, cùm vtrinq; Romani ab interioribus & exterioribus Gallis diuerso loco vrgeretur. Sed animaduerte horribilè illâ Cæsaris vigilantiam, celeritatem, diligentiam. Copiarum viribus aut æqualis aut etiam superior erat, loco etiam tum superior erat, multoque erat difficilius Cæsaris quàm Alexiæ munitiones perumpere. Ordo & cohortatio ad victoriam restabāt in ordinando & cohortando. Cæsar igitur, ait ipse, idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit, vtrisque ad omnia oc-

currit, videt vnum esse illud tempus quo maximè contendendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem fastigium, magnum Gallis affert momentum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab vniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit; nec iam arma Romanis, nec vires suppetunt. Quid igitur Cæsar? His rebus cognitis Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret, id nisi necessariò, ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant. Omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores Galli desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea quæ parauerant conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus fossas explent: falci- bus vallum ac lorica rescindunt. Quid in tanta rerum difficultate Cæsar? Mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cū

aliis septem C. Fabium Legatum: postremò ipse
 cùm vehementiùs pugnaretur, integros sub-
 sidio adducit. Restituto prælio ac repulsis hosti-
 bus, in alias partes animū intendit, nec iam cla-
 dem repellere, sed victoriam parare meditatur:
 Eò quò Labienum miserat, contendit: cohortes
 quatuor ex proximo castello deducit: equitum
 se partem sequi, partem circuire exteriores mu-
 nitiones, & à tergo hostes adoriri iubet. Id ni-
 mirum est, quod à Vercingetorige in obsidione
 Auarici prætermisum diximus, & nunc à Cæ-
 sare studiosè prouisum & procuratum præci-
 pua victoriæ causâ fuit. Labienus, postquam ne-
 que aggeres, neque fossæ, vim hostium sustinere
 poterant, coactis vndequadraginta cohortibus,
 quas ex proximis præsidiis deductas fors obtu-
 lit, Cæsarem per nuncios facit certiore quid
 faciendum existimet. Ecquid, inquam, Cæsar in
 extremo discrimine? Accelerat, vt prælio inter-
 fit, eiùsque aduentus ex colore vestitus, agnosci-
 tur: turmisque equitum & cohortibus visis, quas
 se sequi iusserat, vt de locis superioribus ac de-
 cliuibus & deuexis cernebantur, Galli prælium
 committunt. Vtrinque clamore sublato excipi-
 tur rursus ex vallo atque omnibus mûnitioni-
 bus clamor: Communis erat etiam Romanis
 ista cohortatio: Romani missis pilis, gladiis rem-
 gerunt, Repentè post tergum, equitatus cerni-
 tur: cohortes aliæ appropinquant: hostes, terga
 vertunt,

vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus, viuis in fuga comprehenditur: Signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Interiores Galli conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt: Fit protinus hâc re auditâ, ex castris. Gallorum fuga Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus, nouissimum agmen consequitur, magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Quid plura? obsessi deduntur, arma traduntur, principes producuntur: è captis prædæ nomine singula capita militibus distribuuntur: reseruatis tamē Heduorum & Aruernorum viginti millibus, si per ipsos Cæsar ciuitates eorum recuperare posset. Sic Cæsar victoriâ vti didicerat. Atque ita captiuis his redditis, maiorem etiam victoriâ adeptus est. Duas enim nō Alexias, sed totius Galliæ longè potentissimas Aruernorum & Heduorum ciuitates recepit.

DE PRÆLIO NAVALI.

A Quis eadem bella propemodum geruntur quæ terris: Nam & patenti æquore concurrunt

ritur & maritimæ vrbes oppugnâtur ac propugnâtur. Nauale Cæsaris præliû in Gallia Veneticum & Britânicum est. Ad Veneticû bellû Cēsarnauæ lōgas in Ligeri ædificauit, remiges ex prouincia instituit, nautas gubernatorēsq; cōparauit. Venetæ naues, ex robore confectæ erant: Transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixâ clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine: Carina planior erat, proræ ac puppes erectæ, anchoræ pro funibus, ferreis cathenis reuinctæ, pelles pro velis alutæque tenuiter confectæ. Cū his nauibus Romanę classi eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate & pulsu remorum præstaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora & accommodatiora: Neque enim his Romanæ, rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adiiciebatur, & eadē de causa minùs commodè scopulis cōtinebantur. Accedebat, vt cūm sæuire ventus cœpisset & se vēto dedissent, & tempestatem ferrent faciliùs, & in vadis consisterent tutiùs, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. Quarum rerum omnium Romanis nauibus casus erat extimescendus. Vbi igitur classis conuenit ac primum ab hostibus visa est, circiter ducētæ viginti naues eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ, Romanis aduersæ constiterunt. Cēsaris classis numero maior

maior fuit, vt mox videbitur significari. Neque tamen satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naues erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent: Roſtro enim, noceri non poſſe cognouerant. Turribus autem excitatis, tamen has altitudo. puppium ex gallicis nauibus ſuperabat, vt neque ex inferiore loco ſatis commodè tela adiici poſſent, & miſſa, à Gallis grauiùs acciderent. Vna erat magno vſui res præparata à Romanis, falces præcutæ, inſertæ affixæque longuriis, non abſimili forma ruralium falcium. His cùm funes qui antennis ad malos diſtinebant, comprehenſi adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: Quibus abſciſſis, antennæ neceſſariò concidebāt, vt cùm omnis gallicis nauibus ſpes in velis armamentis que conſiſteret, his creptis, omnis vſus nauium vno tēpore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitū in virtute, quā Romani milites facilè ſuperabant, atque eò magis, quod in conſpectu Cæſaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulò fortius factū latere poſſet: Omnes enim colles & loca ſuperiora vnde erat deſpectus propinquus in mare, ab exercitu tenebātur: Atque ea videlicet militibus velut in theatro decurrentibus magnæ cohortationis alacritas fuit, quòd exercitum, quòd Cæſarem imprimis ſpectatorem & iudicem virtutis

haberent. Disiectis igitur, vt diximus, antennis, cum singulas Venetas, binæ aut ternæ Romanæ naues circumfisterent, tanta nempe Cæsarianarū nauium classis fuit, milites summâ vi transcendere in hostiū naues contendebant. Quod postquam Veneri fieri animaduertērunt, expugnatīs cōpluribus nauibus, cum ei rei nullū reperiretur auxilium fugâ salutem petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus quò ventus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas extitit, vt se loco commouere nō possent. Cæsar in suis rebus secundis non solet appellare fortunam, vt dixi: Attamen mulieres & imbres Auaricēses fortuna Cæsari ad victoriam commilitones dedit: Attamen hīc rursus ventos ipsos cōmilites dedit. Atq; hīc Pompeianæ felicitatis illud quod à Tullio memoratur verū fuit, vt Cæsaris voluntatibus nō modo ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatēsque obsecundarint: nec Cæsar diffitetur, Hæc res, ait, ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: Nā singulas Romani confectati ita expugnauerunt, vt perpauce ex omni numero, noctis interuētū ad terrā peruenierint, cum ab hora ferè quarta vsque ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Veneratorum totiūsq; oræ maritimæ confectum est: Nā cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid cōsiliij aut dignitatis fuit,

cō

eò conuenerant: tum nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum coëgerāt: quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quemadmodū oppida defenderent, habebant: Itaque se suaque omnia Cæsari dediderūt: In quos eò grauius Cæsar vindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tēpus à Gallis ius legatorum (quos Veneti recuperātorum obsidum suorū causā retinuerant) cōseruaretur. Itaque omni Senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Hīc Cæsar clemētia suā immemor fuisse videtur: nulla tot bellieius māior seueritas animaduertitur. Adhuc Cæsaris est historia, vbi naualis prælij instrumenta cernimus, rostra ipsa nauium tanquam arietum, deinde turres & falces: Secunda Cæsaris expeditio naualis in Gallia libro quarto traditur, si tamen nauale prælium dicendum sit, quod in litore, partim è nauibus, partim à peditibus & equitibus cōmittitur. Nauibus circiter octoginta onerariis coactis cōtractisque, quod satis esse ad duas legiones trāsportādas existimabat, quicquid præterea nauium longarū habebat, Quæstori, Legatis præfectisque distribuit: Huc accedebant octodecim onerariæ naues quæ ex eo loco milibus passuum octo, vērto tenebātur, quò minùs in eundem portū peruenire possent: Has equitibus distribuit, reliquum exercitū in Gallia reliquit. Publ. Sulpitium Rufum legatum cum eo præsidio quod satis esse arbitrabatur, portum tenere

iussit. His constitutis rebus nactus idoneam ad nauigādū tempestatem, tertiā ferè vigiliā soluit, equitēsque in vltiorem portū progredi, & naues conscendere ac se sequi iussit, à quibus cum id paulò tardiùs esset administratū, ipse horā circiter dici quarta cum primis nauibus Britannia attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostiā copias armatas conspexit: Cuius loci hæc erat natura, atque ita mōtibus angustis mare cōtinebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adiici posset: hunc ad egrediendū locum nequaquam idoneū arbitratus, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit: Interim legatis tribunisque militum conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset & quæ fieri veller ostendit, monuitque (vt rei militaris ratio maximèq; vt res maritime postularet) vt quia celerem atque instabilem motū haberet, ad nutum & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & ventū & estum vno tempore nactus secundum, dato signo & sublati anchoris, circiter millia passuū octo ab eo loco progressus aperto ac plano litore naues constituit: At Britāni cōsilio Romanorū cognito, præmisso equitatu & essedariis (quo plerunque genere in præliis vti consueuerunt) reliquis copiis subsecuti, Romanos nauib⁹ egredi prohibebāt. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non

non poterant. Hinc præliū illud è tam variis generibus nauali, pedestri, equestri permistū committitur: Militibus autē, ignotis locis, impeditis manibus magno & graui onere armorū pressis, simul & de nauibus desiliendum & in fluctibus consistendū, & cum hostibus erat pugnandum, cū illi aut ex arido aut paulū in aquā progressi, omnibus mēbris expeditis, notissimis locis, audacter tela conicerent & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus Romani perterriti atque huius omnino generis pugnæ imperiti, nō eadē alacritate ac studio quo in pedestribus vti prælijs consueuerat, utebātur. Quod vbi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species Britānis erat inusitatio & mot⁹ ad vsum expeditior paulum remoueri ab onerariis nauibus & remis incitari, & ad latus apertum hostiū constitui, atq; inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoueri iussit: quę res magno vsui Romanis fuit: Nam & nauium figurā & remorū motu & inusitato genere tormentorū permoti Britāni constiterūt, ac paulū modò pedem retulerūt, Sic antea Sueſiones & Aduatici machinis inuisis & inauditis permoti sunt. Tum decimæ legionis aquilifer cohortatione & exēplo virtutis, causā victoriæ attulit: Romanis enim militibus cunctantibus, maximè propter altitudinē maris: qui decimæ legionis aquilā ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret, Desilite

(inquit) cōmilitones, nisi vultis aquilā hostibus
 prōdere, ego certē meū Reip. atque imperatori
 officiū prāstitero. Hoc cūm, magnā voce dixisset,
 se ex naui proiecit atque in hostes aquilā ferre
 cōepit: Tum Romani cohortati inter se ne tā-
 tū dedec⁹ admitteretur, vniuersi ex naui desilie-
 runt hos item alij ex primis proximis nauibus cū
 cōspexissēt subsecuti, hostibus appropinquarūt.
 Hīc cohortatio magna est. ē signifero legionis
 decimæ inter omnes Cæsaris legiones omnibus
 prāliis celebratissimæ. Pugnatū est ab vtrisq; a-
 critter, Romani tamen quod neque ordines ser-
 uare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi
 poterāt, atque alius alia ex naui, quibuscūque si-
 gnis occurrerat, se aggregabat, magnopere per-
 turbabātur: Locus Romanis, & ordo deerat: Ita-
 que magnopere hostes notis omnibus vadis, vbi
 ex litore aliquos singulares ex naui eggreddētes
 conspexerant, incitatis equis, impeditos adorie-
 bātur: plures paucos circūstebant: alij ab latere
 aperto, in vniuersos tela coniiciebāt: Requirebat
 antea Cæsar & locū & ordinem: nūc etiam nu-
 merū copiarum & vires: itaq; cū non solū locū &
 ordine, sed etiā numero suos inferiores esse ani-
 maduertisset, scaphas longarū nauīū, item specu-
 latoria nauigia militib⁹ cōpleri iussit, & quos la-
 borātes cōspexerat, iis subsidia summittebat. Ro-
 mani simul in arido cōstiterūt, suis omnibus cō-
 secutis, in hostes impetū fecerunt atq; eos in fu-
 gam

gam dederūt, neq; longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atq; insulā capere nō potuerunt. Hoc vnum ad pristinā fortunam Cæsari defuit. Hoc prælio Cæsar, non tam nauali quàm litorali Britannos pacem petere coëgit, sed ipse à Britannico mari pene pacem petere cōactus est: Nam pace cum Britannis firmata, post diem quartum quàm est in Britanniam vētum, naues oëctodecim, de quibus suprā demonstratum est, quæ equites sustulerant ex superiori portu, leni vento soluerunt. Quæ cūm appropinquarent Britannia, & ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coërta est, vt nulla earum, cursum tenere posset, sed aliæ eòdem vnde erant profectæ referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ quæ est propiùs solis occasum, magno cūm periculo deiicerentur: Quæ tamen anchoris iactis, cūm, fluctibus complerentur, necessariò aduersā nocte in altum prouectæ continenter petiuerūt. Hæc tempestas maris, Britannos fines velut vlciscentis fuit, & nouum ac peregrinum regem indignantis. Difficultatem Cæsari ex inscitia Oceani, & nauigationis huius insolentia creatam, antea demonstrauius: Itaque Britantis magis lacesitis quàm deuictis, & pace cum quibusdam ciuitatibus factā, quòd propinqua die equinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò

P. RAMI LIBER

post noctem mediam naues soluit, tum omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Equidem valde miratus sum totâ hac Cæsaris historiam, nullam Britanniae nauem nominari, nec ullum per Britannos cum Romanis nauale prælium committi. Cæsar quinto Gallici belli anno Britanniam ingenti octingentarum nauium classe repetit: sed ei prælium nauale nullum nisi cum ventis & tempestatibus fuit, quod supra iam demonstratum est.

OBSIDIO MASSILIAE.

AD nauales pugnas, Massiliae & Alexandriae obsessionem referendam existimaui, tametsi genus est cum terrestri naualique prælio coniunctum: Massilia urbs origine & artibus liberalium disciplinarum graeca, bellicis studiis plane gallica, ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra ex Gallia atque Hispania, ad id mare quod attingit ad hostium Rhodani. Massilienses in dissensione ciuium Romanorum, Pompeianas partes secuti, portas Cæsari claustrant: Itaque vires quas potuere ad urbis defensionem comparauerant: Albicos barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolabant, ad se vocauerant: Frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem

bem conuexerant : Armorum officinas in vrbe
 instituerant : muros , classem & portas reficie-
 bant . Nec Cæsaris oratione dimoueri à senten-
 tia potuerant . Interea Domitius partium Pom-
 peianarum nauibus Mafsiliam peruenit , atque
 ab his receptus , vrbi præficitur . Summa ei , belli
 administrandi permittitur . Eius imperio clas-
 sem quoquouersus dimittunt : onerarias naues,
 quas vbique possunt , deprehendunt atq; in por-
 tum deducunt , earum clauis aut materiâ atque
 armamētis instructis , ad reliquas armandas refi-
 ciendâsque vtuntur , frumenti quod inuentum
 est in publicum conferūt , reliquas merces com-
 meatûsque ad obsidionem vr̄bis , si accadat re-
 seruant . Hic communis Mafsiliensium appara-
 tus fuit ad Mafsiliæ propugnationem : Quibus
 iniuriis permotus Cæsar , vires ad oppugnan-
 dum contrarias comparat , legiones tres Mafsi-
 liam adducit : turres vineâsque agere , naues lon-
 gas Arelate , numero duodecim facere instituit :
 Quibus effectis armatisque , diebus triginta , à
 qua die materia cæsa est , adductisq; Mafsiliam ,
 his Decium Brutum præficit : C. Trebonium le-
 gatum ad oppugnationem Mafsiliæ relinquit .
 Hic communis item apparatus est ad oppugna-
 tionem futuram , deinceps prælia erunt gemina-
 rum contentionum , naualiū & terrestrium eru-
 ptionum permultarum : Prima naualis conten-
 tio , authore Domitio , Pompeianarum partium

P. RAMI LIBER

principe Romano, facta est. Tum igitur Massi-
 liensēs vti L. Domitij consilio, naues longas ex-
 pediunt numero XVII, quarum erant vndecim
 rectæ: multa his minora nauigia addunt, vt ipsâ
 multitudine, Cæsariana classis terreatur: ma-
 gnum numerum sagittariorum, magnum Albi-
 corum, de quibus supra demonstratum est, im-
 ponunt, atque hos præmiis pollicitationibûsque
 incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius,
 atque has colonis pastoribûsque quos secum
 adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instru-
 ctâ classe, magna fiducia ad Cæsarianas naues
 procedunt, quibus præerat Decius Brutus: Hic
 ad insulam quæ est contra Massiliam, stationes
 obtinebat. Erat multò inferior numero nauium
 Brutus: sed electos ex omnibus legionibus for-
 tissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar
 ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depopo-
 sserant, vt tanto viribus superior esset: hi manus
 ferreas atque harpagones parauerāt, magnòque
 numero pilorum, tragularum reliquorûmque
 telorum se instruxerant. Ita cognito hostium ad-
 uentu, suas naues ex portu educunt, cum Massi-
 liensibus conligunt: pugnatum est vtrunque for-
 tissimè atque acerrimè, neque multum Albici
 Cæsarianis virtute cedebant, homines asperi &
 montani, exercitati in armis; atque hi modo di-
 gressi à Massiliensibus, recentē eorundem pol-
 licitationem animis continebant, pastorésque
indo-

indomiti, spe libertatis incitati, sub oculis Domitij suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses & celeritate nauium & scientiâ gubernatorum confisi, Cæsarianos eludebant, impetûsque eorum excipiebant, & (quod licebat latiore spatio) producta longiùs acie circumuenire Cæsarianos, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant. Cùm propiùs erat necessariò ventum, ab scientia gubernatorum atque artificij ad virtutem montanorum confugiebant. Cæsariani, qui minùs exercitatis remigibus minùsque peritis gubernatoribus utebantur, quiq; repenti ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorû cognitis: tum etiam grauitate & tarditate nauium impediiebantur: Factæ enim subito ex humida materia, non eundem vsum celeritatis habebant. Itaque dum locus communis pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obiciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant: & magno munero Albi-
corum & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt nouem. Id primum Massiliensium nauale prælium, eaque prima clades fuit: vbi videmus vir-

P. RAMI LIBER

tutem militum, quavis nauium disciplinâ ad victoriam potiorē esse. Terrestris oppugnatio propugnatioq; deinceps terrâ grauior exoritur. C. Trebonius Cæsaris Legatus duabus ex partibus aggerem, vineas turrēsq; ad oppidum agere instituit, vna erat proxima portui naualibûsque, altera ad partem qua est aditus ex Gallia Hispaniâque. Atque hîc legiones, palæ, securis, dolabra, non gladij, non enses præliantur. Caius Trebonius ad hæc opera perficienda magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiâque cōportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitûs in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium, in terram defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se porticus vinearum integebantur, atque hâc agger inter manus à Romanis proferebatur, antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causâ, facta item ex fortissimis lignis, conuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent: Sed magnitudo operû, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminis-

nistratorem tardabat: Crebræ tamen per Albi-
 cos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque ag-
 geri & turribus inferebantur: quæ facile Cæsa-
 riani milites repellebant magnisque vltro illatis
 detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in op-
 pidum reiciebant. Hæc terrestris oppugnatio,
 propugnatio prima est. Sequitur alterum nauale
 prælium auctore Nasidio item Pompeianarum
 patrum, principe Romano maioris apparatus
 maiorisque calamitatis. Interim L. Nasidius à
 Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in
 quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Masi-
 liensibusque subsidio missus, præmissâ clam na-
 uiculâ, Domitium Masiensēsq; de suo aduen-
 tu certiores facit, eosque magnopere hortatur,
 ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis
 confligat. Masienses post superius incommo-
 dum, veteres ad eundem numerum ex nauali-
 bus productas naues refecerant, summâque in-
 dustria armauerant: remigum gubernatorum-
 que magna copia suppetebat: piscatoriâque ad-
 iecerant atque contexerant, ut essent ab ictu, re-
 miges tuti: has sagittariis tormentisque comple-
 uerant. Tali modo instructa classe omnium se-
 niorum, matrum familiâs, virginumque (hæc
 cohortatio gallica fuit) precibus & fletu excita-
 ti, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non
 minore fiduciâ quàm antè dimicauerant, naues
 conscendunt: Communi enim sit vitio naturæ

P. RAMI LIBER

ut in vitiis latitâtib; atq; incognitis rebus ma-
 gis confidamus, vehementiûsq; exterreamur, vt
 tum accidit. Aduentus enim L. Nasidij, summa
 spe & voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti
 idoneum ventum, ex portu exeunt & Tauroen-
 ta quod est castellû Mafsiliensium, ad Nasidium
 perueniunt, ibique naues expediunt rursûsque
 se ad confligendum, animo confirmant & con-
 silia communicant. Dextra pars Mafsiliensibus
 attribuitur, sinistra Nasidio, eodem Brutus con-
 tendit aucto nauium numero: Nam ad eas quæ
 factæ fuerât Arelate per Cæsarem, captiux Maf-
 siliensium accefferant sex: Has superioribus die-
 bus refecerat, atque omnibus rebus instruxerat:
 Itaque suos cohortatus, quos integros superauis-
 sent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ
 atque animi aduersus eos proficiscitur. Facile e-
 rat ex castris C. Trebonij atque omnibus supe-
 rioribus locis prospicere in urbem, vt omnis iu-
 uentus quæ in oppido remanserat omnésque su-
 perioris ætatis cum liberis atq; vxoribus ex pu-
 blicis. custodiis aut ex muro ad cœlum manus
 tenderent, aut templa Deorum immortalium a-
 dirent & ante simulacra proiecti, victoriam à
 Diis exposceret: Neque erat quisquam omnium
 qui non in eius diei casu, suarum omnium for-
 tunarum euentum consistere existimaret: Nam
 & honesti ex iuuentute & cuiûsque ætatis am-
 plissimi nominatim euocati atque obsecrati, na-
 ues

ues cōscēderāt: vt si quid aduersi accidisset, ne ad conandū quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superauiſſent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute vr̄bis confiderent. Cōmisſo prælio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit, ſed memores eorū præceptorū quæ paulò antè à ſuis acceperāt, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur: & quibus in pugna, vitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarēt. quibus vr̄be capta, eadem eſſet belli fortuna patiēda: diductiſque Cæſarianis paulatim nauibus & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & ſi quando Cæſariani facultatem naſti ferreis manibus inieſtis nauem religauerant, vndique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò coniunctis Albicis cominùs pugnando deficiebant, neque multum cedebant virtute Cæſarianis, ſimul ex minoribus nauibus magna viſ eminùs miſſa telorum, multa Cæſarianis de improuiſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebat. Conſpicatæque naues trirēmes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facilè agnoſci poterant, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tanta re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt vt paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, vt vehementiſſimè

P. RAMI LIBER

utræq; ex concursu lab orarent: Altera verò p̄r-
 fracto rostro tota collabefieret. Quā re animad-
 uerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues
 erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeri-
 t̄erque ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues
 nulli vſui fuerunt celerit̄erque pugnâ exceſſe-
 runt: non enim has aut reſpectus patriæ aut pro-
 pinquorum præcepta ad extremum vitæ pericu-
 lum adire cogeant. Itaque ex eo numero na-
 uium nulla deſiderata eſt: Ex Maſſilienſiū claſ-
 ſe quinque ſunt depreſſæ, quatuor captæ: vna,
 cum Naſidianis profugit, quæ omnes citerio-
 rem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis vna
 præmiſſa Maſſiliam huius nunciij perferēdi gra-
 tiâ cū iam appropinquaret vrbi, omnis ſeſe
 multitudo ad cognoscendum effudit & re co-
 gnitâ tantus luctus excepit, vt vrbs ab hoſtibus
 capta eōdem veſtigio videretur. Hæc igitur na-
 ualis offenſio cladēſque ſecunda fuit, & quidem
 ſuperiore longè grauior & triſtior. Vbi Maſſi-
 liensibus neque ordo neque cohortatio defuit,
 ſed vires minores fuere. Succedit deinde terre-
 ſtris ſecunda dimicatio: Maſſilienſes enim, tan-
 tus hominum vigor tantâque virtus vel in de-
 ſperatis rebus fuit, nihilo ſegniùs ad deſenſio-
 nem vrbis reliqua apparare ceperunt: At con-
 tra Maſſilienſes, opus laboris admirandi à le-
 gionariis excogitatur & abſoluitur primò late-
 ritæ turris, deinde muſculi: Et hîc, militia rursus
mate-

materiaria, lateraria, cementaria est: Hinc ascia & trullæ legionarios exercuerunt: Ac turris sex tabulatorum fuit, ita vt primam contignationem secunda & secundam tertia & deinceps superior inferiorem superaret trabibus paulò longioribus & eminentioribus vnde tegumenta præpendêrent ad inferiorem contignationem defendendum. Sed Cæsarem audiamus. Est autem animaduersum, ait, à legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium irruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incursus humilem paruaque fecerunt: huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea verò (vt est rerum omnium magister vsus) hominum adhibitâ solertiâ, inuentum est magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum, extremâ parietum structurâ tegerentur, nequid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: supraque eum locum duo

tigna transversa iniecerunt non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri, tegumento esset futura: supràque ea tigna directò transversas trabes iniecerunt, easque asserebus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut esset ubi tegumenta præpendere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum intra eam contignationem parietes extruerentur: eamque contabulationem summam, lateribus lutòque construerunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonésque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis nulla tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tresin longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religauerunt, quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Vbi verò ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere ceperunt: ubi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant: Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant

bant: rursusque alia prensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo recta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam cõtabulationem storiásque eleuabant. Ita tutò ac sine vllò vulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasque quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Atque hæc lateritiæ turris cõstructio fuit: Constructio musculi deinde explicatur, & materia & forma, tum confecti deductio ad turrim: Vbi igitur milites hi materiarij, laterariique ex ea turri, quæ circum essent opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt, cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo æquè longè, distantes inter se pedes quatuor collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi regendi causâ ponant, collocentur: eo super tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis clauisque religant, ad extremumque musculi rectum trabesque extremas, quadratas regulas, quatuor patêtes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo,

vt trabes erant in capreolis collocatæ , lateribus
 lutóque musculus , vt ab igni qui ex muro iace-
 retur , tutus esset , contegitur. Super lateres , co-
 ria inducuntur , ne canalibus aqua immissa , late-
 res diluere posset. Coria autem , ne rursus igni ac
 lapidibus corrumpantur , centonibus conte-
 guntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ip-
 sam turrin perficiunt , subitoque inopinantibus
 hostibus , machinatione nauali phalangis subie-
 ctis ad turrin hostium admouent , vt ædificio
 iungatur. Quid igitur tandem Massiliensibus
 quantum animi tum superfuit? Certè quantum
 viris fortibus in summo discrimine debuit. Hac
 turri , hoc musculo perterriti subito oppidani (ait
 Cæsar) saxa quàm maxima possunt vectibus pro-
 mouent præcipitatæque muro , in musculum de-
 uoluunt: Ictum , firmitas materiæ sustinet , & quic-
 quid incidit , fastigio musculi delabitur. Id ubi
 vident , mutant consilium. Cupas tædâ ac pice
 refertas incendunt , easque de muro in muscu-
 lum deuoluunt: inuolutæ labuntur: delapsæ à la-
 teribus , longuriis furcisque ab opere remouen-
 tur: itaque Massiliensium machinatio eluditur ,
 atque interim sub musculo milites vectibus in-
 fima saxa turris hostium , quibus fundamenta
 continebantur , conuellunt: Musculus ex turri
 lateritia à Cæsarianis , telis tormentisque defen-
 ditur , hostesque ex muro ac turribus submouen-
 tur: non datur libera muri defendendi facultas:

com-

compluribus iam lapidibus ex ea quæ suberat turri subductis, repentinâ ruinâ pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat: Denique iam miseræ ciuitati nil nisi direptio, cædes, extremâque expugnatae urbis mala restabant. Massilienses, origine ingenique eruditione Græci erant, solum cæloque Galli, gallicæ vires hæcenus pro patria strenuè fortiterque dimicarunt: Extrema spes salutis ab ingenio & eloquentia expetitur: Tum igitur Massilienses turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese portâ foras vniuersi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Quâ nouâ re oblatâ, omnis administratio belli consistit, militesque auersi à prælio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur: Vbi hostes ad legatos exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiiciunt, orant, ut aduentus Cæsaris expectetur: captam, suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nuntium è vestigio diriperentur. Docent si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent urbemque deleant. Hæc atque eiusdem generis com-

P. R A M I L I B E R

plura ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordia flerique pronuntiatur. Hæc eloquentiæ Mafsiliensis dimicatio fuit: omnia machinarum tormenta experti Mafsilienses, tandem eloquentiæ tormentum illud experiuntur, quod in pace Romanos (Mafsiliam enim, ait Strabo, Romani libentiùs liberos disciplinæ causâ, quàm Athenas dimittebât) Romanos inquam, docere consueuerant *πέθω πλὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνον*, Suadelam hominibus reginam solam esse: Ergo regina

Ista regit dictis animos & pectora mulcet.

Commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ factò, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à Cæsarianis mittitur relû: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauiùs permoti milites & defectionis odio & contemptione sui & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quò minùs oppido potirétur, videbatur. Sic igitur induciæ pactæ sunt. At interim dum Cæsaris aduentus expectatur, recordatio pristinæ libertatis

tatis obsessorum animos tanta subiit, vt datæ fidei religione nulla moueretur, quin omnia Romanorum opera tot mensium laboribus extructa vno temporis momento corrumperent. Itaque sine fide (ait Cæsar) tempus atq; occasione fraudis ac doli quærunt : interiectisq; aliquot diebus, Cæsarianis languentibus atque animo remissis, subito meridiano tēpore cū alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma verò omnia reposita cōtectaque essent, portis foràs erumpunt, secundo magnoque vëto ignem operibus inferunt. Hūc sic distulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset animaduerti posset. Cæsariani repentina fortuna permoti, arma quæ possunt arripiunt : alij ex castris sese incitant, fit in hostes impetus, sed muro, sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur : Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque lateritiam liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidiâ & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerūt hoc idem Malsilienses : postero die eandem nocti tempestatem maiorique cum fiducia, ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnauerunt multumque ignem intulerūt. Sed vt superioris temporis contentionem Cæsariani omnem remis-

rant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant: Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt. Ergo hæc Malsiliensium in desperatis rebus admirabilis virtus fuit: Sed tamen frustra, cùm legionarij superessent, à quibus nouæ machinæ nouaque tormenta possent instaurari: deletæ & corruptæ machinationes ac machinatores supererant: Itaque militia illa tignaria ac cementaria multò acrior quàm antea reuocatur. Trebonius ea quæ sunt amissa multò maiore militum studio administrare & reficere instituit: Nam vbi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse viderunt, inducîsque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd vnde agger omnino comportari posset nihil erat reliquum: omnibus arboribus longè latèque in finibus Malsiliensiû excisis & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris senûm pedum crassitudine atque eorum murorum contignationem facere instituerunt æquâ ferè altitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamêto esse possent: & quicquid est contignatum, cratibus cõsternitur cratesque luto integuntur, sub tecto miles dextrâ ac sinistrâ muro tectus, aduersus plutei obiectu, o-
peri

peri quæcunque vsui sunt sine periculo suppor-
 tat: Celeriter res administratur: diuturni laboris
 detrimentum, solertiâ & virtute militum breui
 reconcinnatur: Portæ, quibus locis videtur, eru-
 ptionis causâ in muro relinquuntur. Atque hinc
 Massiliensium nata est desperatio: Nam vbi vi-
 derunt ea quæ diu longoque spatio refici non
 posse sperassent, paucorum dierum opera & la-
 bore ita refecta, vt nullus perfidiæ neq; eruptio-
 ni locus esset, neque quicquam omnino relin-
 queretur, quâ aut vis militibus, aut ignis operi-
 bus nocere posset: eodémque exéplo sentiunt to-
 tam urbem quâ sit aditus à terra muro turribus-
 que circumiri posse, sic vt ipsis consistēdi in suis
 munitionibus locus non esset, cū penè edifi-
 cata in muris ab exercitu Cæsariano mœnia vi-
 derentur, ac tela manu coniicerentur suorū-
 que tormentorum vsum, quibus ipsi magna spe-
 rauissent, spatio propinquitatis interire, parī-
 que conditione è muro ac turribus bellandi da-
 ta, virtute se Cæsarianis adæquare non posse in-
 telligunt, ad easdem deditionis condiciones
 recurrunt. Cæsar interim ex Hispania reuer-
 titur, Massiliamque venit, Massilienses itaque
 omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad sum-
 mam inopiam adducti, bis prælio' nauali supe-
 rat, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pe-
 stilentia conflictati ex diutina conclusione &
 mutatione victus (pannico enim vetere atque

hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad
 huiusmodi casus, antiquitus paratum in publi-
 cum contulerant) deiectâ turri labefactâ ma-
 gnâ parte muri, auxiliis prouinciarum & exer-
 cituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem
 venisse cognouerant, sese dedere sine fraude
 constituunt: sed paucis ante diebus L. Domi-
 tius cognita Massiliensium voluntate, navi-
 bus tribus comparatis, ex quibus duas fami-
 liaribus suis attribuerat, vnam ipse conscen-
 derat, nactus turbidam tempestatem, est pro-
 fectus: Hunc conspicatæ naues, quæ iussu Bru-
 ti consuetudine quotidianâ ad portum excu-
 babant, sublatis anchoris, sequi cœperunt, ex
 iis vnum ipsius nauigium contendit & fuge-
 re perseuerauit, auxiliôque tempestatis ex con-
 spectu abiit: duo perterrita, concursu Cæsa-
 rianarum nauium, sese in portum receperunt,
 Massilienses arma tormentaque ex oppido, vt
 est imperatum proferunt: naues ex portu naua-
 libusque educunt, pecuniam ex publico tra-
 dunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis
 eos pro nomine & vetustate, quàm pro meri-
 tis in se ciuitatis conseruans, duas ibi legiones
 præsidio relinquit. Quamobrem Massilię oppu-
 gnatio tam laboriosa fuit vt Cæsar etiam trium-
 pho dignam iudicaret: in quo tamen reprehen-
 ditur à Marco Cicerone non ex rei militaris di-
 sciplina, sed belli, sed triumphî causâ, Vexatis
 ait,

ait, ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij, portari in triumpho Mafsiliam vidimus & ex ea vrbe triũphari, sine qua neque nostri imperatores de transalpinis bellis triumpharant. Sed tamen Cæsar pro nomine & vetustate Mafsiliam conseruauit: nomine & vetustate non tantum armorum quibus plurimum poterat, sed humanitatis & literarum, vnde etiam Romani eruditionem vitæ ac morum petere solebant.

ALEXANDRIÆ OP-

pugnatio.

Cæsar confusus famâ rerum gestarum, cum tribus ferè millibus legionariorum, in Ægyptum, quod Pompeium fugisse audierat, contendit: Pompeius ab Ægyptiis prius interfectus est quàm Cæsar Alexandriam peruenisset. Alexandria vrbs est Ægypti medio Nilo diuisa, vnde pars dimidia Africæ, pars reliqua Asiæ esse dicitur: alluitur autem mari à septentrione, & lacu quem multis fossis Nilus efficit, à meridie: Portus maris geminus est duobus è continenti promontoriis obiectâ Pharo insula conclusis: Portus orientalis Acrolochias dicitur, estque ore commodiore: sed nauigantibus propter interiectas petras periculosior: Itaque in insula Pharo turris est magna altitudine, mirificis ope-

ribus extructa, Pharus item nomine, quâ nau-
tæ moniti tutius in portum introeunt: Est in
eadem insula & vicus oppidi magnitudine: al-
ter portus appellatur Eunostus, ambo intus
coeunt: insula verò ipsa à superioribus regio-
nibus in longitudinem passuum nongentorum
in mare iactis molibus angusto itinere, & pon-
te cum oppido coniungitur: Lacus etiam por-
tum habet & quidem marino portu longè di-
tiores: Atque vrbis longitudo, triginta ferè
stadiorum est, latitudo octo, viis distincta qui-
bus currus agi possit, sed duabus omnium la-
tissimis, bifariam sese ad rectos angulos secan-
tibus: Regiæ à variis regibus extructæ, ferè quar-
tam oppidi partem obtinebant & theatrum
his coniunctum, quod arcis tenebat locum: huc
Cæsar habitandi causâ, initio est inductus, fas-
cesque, quia Consul erat, sibi præferri iubet,
vnde tanquam regia maiestas imminueretur,
tumultu exorto, complures eius milites sunt
interfecti. Cæsar igitur alias legiones accersit ex
Asia: habet apud se & reges Ptolemæum &
Cleopatram in sua potestate, & depositis armis
iubet apud se de regno, iure disceptari: Hinc
per Photinum regis procuratorem Achilles clā-
culum viginti millibus latronum & perditō-
rum cuiusque generis hominum armatur contra
Cæsarem & protinùs his copiis fidens, pau-
citatem Cæsaris despiciens, Alexandriam in-
gressus,

gressus, primo impetu domum Cæsaris irrum-
 pere conatus est. Hîc Cæsar viribus & loco in-
 ferior est: sed celeritate virtutis diligentiâque
 subitò perfecit, ne loco inferior esset: portum
 occupat, naues incendit, atque hostibus in pu-
 gna occupatis militibûsque expositis, Pharum
 turrem apprehendit atque ibi præsidium po-
 suit: quibus est rebus effectum, vti tutò frumen-
 tum auxiliâque nauibus ad eum supportari pos-
 sent: Reliquis oppidi partibus sic est pugna-
 tum, vt æquo prælio discederetur & neutri pel-
 lerentur: Id efficiebant angustia loci, pau-
 cisque vtrîque interfectis, Cæsar loca maxi-
 mè necessaria complexus, noctu præmunit.
 Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt
 pro muro obiectas haberet, neu dimicare in-
 uitus cogeretur. Adhuc Cæsar non totam Ale-
 xandriam, sed eius partem longè quidem mi-
 norem sed tutiorem & portum & Pharum &
 turrem at non vicum obtinet, vrbs reliqua ex
 tribus quartis, est in hostium potestate. Interim
 Arsinoë filia minor Ptolemæi regis, ad Achil-
 lam ex regia se traiecit: Et Photinus procu-
 rator regni cognitis eius insidiis, iussu Cæ-
 saris necatur. Hinc oppugnationis & propu-
 gnationis apparatus exprimuntur, Bello Ale-
 xandrino conflato; Cæsar. Rhodo atque ex Sy-
 ria Ciliciâque omnem classem accersit. Ex Cre-
 ta sagittarios, equites à rege Nabateorum Mal-

P. R A M I L I B E R

co euocat, tormenta vndique conquiri & frumentum mitti auxiliâque adduci iubet, interîmque munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus ac musculis optantur: Ex ædificiis autem per foramina, in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci in tantum munitiones proferuntur: Nam ab incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectâque sunt rudere aut pauimentis. Cæsar maximè studebat vt quam, angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, à reliqua parte vrbs excluderet, illud spectans primum, vt cùm in duas partes esset vrbs diuisa, acies vno consilio atque imperio administraretur: deinde, vt laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: Imprimis verò vt aquâ pabulôque abundaret quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrûmque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis, cunctatio vlla aut mora inferebatur: Nam in omnes partes per quas, fines Ægypti regnûmque pertinet, legatos conquisitorésque delectus habendi

bendi causâ miserant, magnûmque numerum in oppidum, telorum ac tormentorum conuexerant & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minùs in vrbe, maximæ armorum erant institutz officinæ: Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiûmque præbebant. Hac multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, vt quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus X L pedes altitudinis habebat: quæque partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant: Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant subiectisque casrotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quancunque erat visum partem mouebant. Vrbs fertilissima & copiosissima, omnium rerum apparatus suggererebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à Cæsarianis fieri viderant, eâ solertiâ efficiebant, vt Cæsariani illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant, vnoque tempore & Cæsarianas munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hoc

P. RAMI LIBER

principes in conciliis concionibúsq̃ue agita-
bant, populum Romanum paulatim in con-
suetudinem eius regni occupandi venire: pau-
cis annis antè, Gabinium cum exercitu fuisse
in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem rece-
pisse: Cæsarem venisse cum copiis: neque
morte Pompeij quicquam profectum, quo-
minùs Cæsar apud se commoraretur: quem si
non expulissent, futuram ex regno prouin-
ciam, idque agendum maturè. Námque cum
interclusum tempestatibus propter anni tem-
pus recipere transmarina auxilia non posse. In-
terim dissensione orta inter Achillam, qui ve-
terano exercitui præerat, & Arsinõem regis
Ptolemæi minorem filiam, vt suprà demon-
stratum est, cùm vterque vtrique insidiaretur,
& summam imperij ipse obtinere vellet, præ-
occupat Arsinõem per Ganymedem Eunuchum
nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc
occiso, ipsa sine vlllo socio & custode omne
imperium obtinebat: exercitus Ganymedi tra-
ditur. Hîc nouus dux contra Cæsarem compa-
ratur, magnámque Cæsarianis aquæ dulcis in-
opiâ desperationem machinatur, quæ res V-
xellodunenses in Gallia perdidit: Sed Cæsaris
ingenjû his malis remedium reperit. Ganyme-
des igitur suscepto belli principatu largitionem
in milites auget, reliqua, pari diligentia admi-
nistrat. Alexandria est ferè tota suffossa, spe-
cúsque

cûsque habet ad Nilum 'pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur: quæ paulatim spatio temporis liquefcit ac subsidit: hac vti domini ædificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt: Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa ac turbida, vt multos variòsque morbos efficiat: sed cā plebes ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons vrbe totâ nullus est: hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat quæ ab Alexandrinis tenebatur. Atque ideò Cæsar (vt dixi) vix quartam vrbis partem obtinebat. Quo facto, est admonitus Ganymedes posse Cæsarianos aquâ intercludi: qui distributi munitionum tuendarum causâ vicitim, ex priuatis ædificiis specubus & puteis, extractâ aquâ utebantur. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus aggreditur: interceptis enim specubus atque omnibus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere conténdit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quam ob causam, falsior paulò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis magnâque hominibus admirationem præbebat: quam ob rem id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cū se inferiores eiusdem generis ac saporis aquâ dicerent vti atque antè consuissent, vulgòque inter se confere-

bant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ cognoscebant. Paruo verò temporis spatio hæc propior bibi omnino non poterat: illa inferior, corruptior iam falsiorque reperiebatur: Quo factò, dubitatione sublata tantus incessit timor, vt ad extremum casum periculi, omnes deducti viderentur, atque alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet: alij multò grauiùs extimescerent casum, quòd neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis: neque illis imminentibus atque insequentibus, vllus in naues receptus daretur: erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non mouerat quod ea se fidelem palam Cæsarianis esse simulabat & desciuissè à suis videbatur, vt Cæsari defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque remerarij, multaque oratio frustra absumeretur. Cùm verò vno tempore & natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem dubitare nemo potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nec iam vt imperator de prælio, sed vt philosophus de vi ac potestate naturæ concionatur: Nam puteis fossis, aquam dulcem reperiri posse affirmabat: omnia enim littoxa naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod

si alia esset littoris Ægyptij natura atque omnium reliquorum: tamen quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse quominus quotidie nauibus aquam peterent vel à sinistra parte à Parætonio, vel à dextra, ab insula: quæ diuersæ navigationes nunquam vno tempore aduersis ventis præcluderentur: Fugæ verò nullum esse consilium non solum iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hostium aduersos ex munitio-
nibus sustineri: quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem, ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, locorum & ædificiorum notitiâ: hos præcipuè in victoria insolentes præcursuros & loca excelsiora atque ædificia occupaturos: Ita fuga nauibusque Cæsarianos prohibitu-
ros: proinde eius consilij obliuiscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hâc oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, vt reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, nèue quam partem nocturni temporis intermittant: Quo suscepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis, magna, vnâ nocte

vis aquæ dulcis inuenta est: Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus, non longi temporis labore occursum est. Sequitur deinceps nauale prælium Cæsari secundum. Eo biduo legio tricesima septima ex dedititiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naues à Domitio Caluino ad litora Africæ paulò supra Alexandriam delata est: Hæ naues Euro qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cum diu retinerentur atque aquæ inopiâ premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorum. Cæsar ut per se consilium caperet quid faciendum videretur, nauim conscendit, seque omnem classem sequi iussit: Nullis Cæsarianis militibus impositis, quòd cum longiùs paulò discederet, munitiones nudare nolebat: Cumque ad eum locum accessisset qui appellatur Chersonesus, aquandique causâ remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero cum longiùs à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex his cognouerunt Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in nauibus habere, quâ re comperitâ magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: Itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum,

pro-

propugnatoribus instruxerunt Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat quod & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: Nox autem, allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitiâ confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis, naues quas potuit, Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros non existimabat. Erat vna naus Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè à reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese, magnoque impetu quatuor ad eam constratæ naues & complures apertæ contenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu hostium contumeliam acciperet: Quamquam si quid grauius illi accidisset, meritò casurum iudicabat: Prælium commissum est magnâ contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum: Capta est vna hostium quadriremis, depressa est altera, deinde omnes epibatis nudatæ magna præter-

P. RAMI LIBER

ea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prælium diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis nauibus Alexandriam deducit. Hæc naualis Cæsari victoria fuit, non numero, non loco, sed ordinis scientia & præclara quadam virtutis cohortatione & alacritate: Nauale prælium deinde aliud excipitur. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, cum iam non virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, vt vix ædificiis defendi possent, & materiam cunctam obicerent, quod Cæsarianæ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit sese & eas quæ essent amissæ restitutum, & numerum adaucturum, magnâ spe & fiducia veteres reficere naues accuratiùsque huic rei studere atque inscruiro instituerunt: Ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classè ipsi valerent: Præterea nautici homines & vrbis & regionis maritimæ quotidiano vsu à pueris exercitati,

ercitati, ad naturalem ac domesticū vsum refugere cupiebant: Et quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant: Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt: erant in omnibus ostiis Nili custodiæ exigēdi portorij causā dispositæ: naues veteres erant in occultis regix naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi: has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnasia ædificia publica detegebant, asseres remorum vsum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud vrbs copia subministrabat: Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruebant & in ipso portu confligendum vidēbant: Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes viginti duas, quinqueremes quinque confecerunt, ad has minores apertasque complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Talis Ægyptiorum est apparatus: deinceps Cæsarianæ classis apparatus erit & instructio duplicis aciei, tum subsidij nullo vnquam bello à Cæsare prætermis̃si. Cæsar Rhodias naues nouem habebat (nam decem missis, vna in cursu, littore Ægyptio defecerat) Ponticas octo: Lycias quinque: ex Asia xii: ex his erant quinqueremes & quadriremes x: reliquæ infra

P. RAMI LIBER

hanc magnitudinem, & pleræque aperta: tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est vt sibi vterque eorum confideret, Cæsar Pharus classe circumuehitur aduersasque naues hostibus constituit. In dextro cornu, Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatiū quadringentorū passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quàmque earum, sequatur & cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt. In fronte collocant xxii. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorū & scapharum producunt cum malleolis ignibûsque, si quid ipsa multitudo & clamor & flamma Cæsarianis terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitū angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab vtris transeundi fieret initium, propterea quòd eò qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Pharsalico prælio Crastinum Cæsar habuit, nunc Euphranorem habet: Sed Cæsaris milites & à duce ipso & ipsi inter se longè maximâ cohortatione erant incitati vt tunc vni cohortationi

ni

ni atque alacritati non numero, non loco, non ordini, præcipuam victoriæ causam Cæsar attribuerit: Rhodiis igitur nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum Cæsarianis hominibus, quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est à Rhodiis qui imperium classis obtineret. Qui ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi (inquit) Cæsar vereri, si hæc vada primis nauibus intraueris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem committe: nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus dum reliqui subsequantur: hos quidem diutiùs in nostro conspectu gloria-ri, magno nobis & dolori & dedecori est. Cæsar illum adhortatus atque omnibus laudibus profecutus dat signum pugnæ, progressas ultra vadum quatuor Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte solertiæque se explicant. Ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero, nulla transversa hosti obiiceretur, nullius remi detergeretur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est propter angustias loci: atque omne certamen in virtute constitit: Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut Cæsarianorum aut oppidanorum, qui

P. RAMI LIBER

aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu, locum spectaculo caperet, precibusque & votis, victoriam suis, à diis immortalibus exposceret. Minimè autem par erat prælij certamè: Cæsarianis enim prorsus, neque terra neq. mari effugiū dabatur victis, omniāque victoribus erant futura in incerto: Illi, si superassent, nauibus omnia tenerēt, si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur: Simul illud graue ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum & de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumerò Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiore animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notumque prosequens, erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, vt neque maritimis nauticisque solertia atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo pròdesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri, virtuti Cæsarianorum possent adæquari. Capi-
tur hoc prælio quinquere mis vna cum defen-
soribus

foribus remigibúsque, & deprimuntur tres, Cæsarianis incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, & eas protexerunt ex molibus atque ædificiis & minentibus, & Cæsarianos adire propiùs prohibuerunt. Cæsar naualem victoriam sic adeptus est, sed victoriæ fructum maiorem meditatur, vt territis hostibus, bellum reliquum conficiat. Phari insulæ partem priùs occuparat, reliquam cum ponte quo iungebatur vrbi, occupat: sed eo conatu quo ad Gergouiam castra Gallorum, ad Dyrhachium munitiones Pompeianorum occupauerat: Omnia siquidem prosperè initio ad pontem vsque successerant: hîc fortuna commutari cœpit: Atque è Cæsarianis ferè mille desiderati, Cæsarque ipse fugiendo & ad naues adnando salutem petere contendit. Sed Hircium audiamus. Cæsar igitur ne sibi sæpiùs nauali prælio decertandum esset, omni ratione contendendum existimauit, vt insulam molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: Perfectis enim magna ex parte munitionibus, & oppidum & illam, & urbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphásque imponit: alterámque insulæ partem destinendæ manus causâ, cum constratis nauibus aggreditur, præ-

P. RAMI LIBER

miis magnis propositis qui primus insulam cepisset: Hæc cohortatio Cæsaris erat. Ac primò impetum Cæsarianorum pariter sustinuerunt: vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant & littora armati defendebant: quò propter asperitatem loci, non facilis Cæsarianis aditus dabatur, & scaphis nauibusque longis V. mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed vbi primùm locis cognitis vadisque prætentatis, pauci Cæsariani in littore constiterunt illòsque sunt alij subsecuti, constantérque in eos qui in littore æquo constiterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga verterunt. Hi pulsi, custodiâ portus relicta, naues ad littora & vicû applicarunt, seque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt: Neque verò diutiùs ipsi ex munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile atque Alexandria, genus ædificiorum, vt minora maioribus conferantur, turrèsque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant: neque Cæsariani aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consiliùmque eripit & membra debilitat: vt tum accidit. Nam qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebāt, iidem perterriti fuga suorum & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præciperunt & octingentorum passuum intervallo,

lo, ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti interfectique sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellumque ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc, fugâ Phariæ reliquerant: citeriorem illum propioremque oppido, Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursus & repentina latrocinia sublaturus videbatur. Iamque eos qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat & cohortium trium instar, in terram exposuerat: Non enim plures consistere angustiae loci patiebantur: reliquæ copiae in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat, pontem aduersus hostem præuallari, & quæ exitus nauibus erat, fornicem extructum, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecere & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemque tempore quæ consueuerant nauigia per pontes ad incædia onerariarum emittere, ad molem constiterunt. Pugnabatur à Cæsarianis ex ponte, ex mole: ab illis, ex arca quæ erat aduersus pontem, & ex

P. R A M I L I B E R

nauibus, contra molem. In his rebus occupato
 Cæsare militésque hortante, remigum magnus
 numerus & classiariorum ex longis nauibus
 Cæsarianis in molem se eiecit. Pars eorum, stu-
 dio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate
 pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidi-
 bus ac fundis à mole repellebant: ac multum
 proficere multitudine telorum videbantur: sed
 postquam vltra eum locum à latere eorum aper-
 to ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pau-
 ci, vt sine signis certisque ordinibus sinéque ra-
 tione prodierant, sic temerè in naues refugere
 cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini,
 plures ex nauibus egrediebantur, Cæsarianos-
 que acriùs perturbatos insequébantur. Simul qui
 in nauibus longis remanserant, scalas rapere,
 nauésque à terra repellere properabant, ne ho-
 stes nauibus potirentur. Quibus omnibus re-
 bus perturbati milites Cæsariani, cohortium
 trium quæ in ponte ac prima mole constiterant,
 cùm post se clamorem exaudirent, fugam
 suorum viderent, magnam vim telorum aduer-
 si sustinerent, veriti ne à tergo circumueniren-
 tur, & discessu nauium, omnino reditu interclu-
 derentur, munitionē in pontem institutam reli-
 querunt & magno cursu incitati, ad naues,
 contenderunt. Quorum pars, próximas nacta
 naues, multitudine hominum atque onere de-
 pressa est, pars resistens, & dubitans quid esset
capien-

capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nōnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis & animo ad conādum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quo ad potuit cohortādo suos, ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam vniuersos cedere animaduertit, in suū nauigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta cū irrumperet, neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio ciecit, & ad eas quæ longius cōstiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nōnullos cōseruauit: nauigiū quidē eius multitudine militū depressum, vnā cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter C C C & paulò vltra eum numerū, classarij & remiges. Alexandrini eo loco castellū magnis munitionibus multisque tormentis cōfirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi postea ad emittenda nauigia. At legionibus detrimentum vt ad Gergouiam, vt ad Dyrrhachium, in bonum conuertit,

Tum pudor incendit vires, & conscia virtus,
ut legionarij magis deterrendi & continendi à periculosissimis dimicationibus essent, quàm

sueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones, in suam partem oppidi magna gratulatione suorum venit, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Hic pene triumphus Cæsari Alexandrinus fuit, sed victoriæ fructus longè maior illo qui deinceps ab Hircio proponitur. Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus, reges constituit quos Ptolemæus pater testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum maioremque ex duabus filiis Cleopatram, quæ manserat in fide præsidisque eius, minorem Arsinoem, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit ne qua rursus noua dissensio, priusquàm diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ sextâ secum reductâ, cæteras ibi reliquit, quod firmitus esset eorum regnum, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatē, paucis diebus reges constituti. Simul

ad imperij Romani dignitatem, vtilitatemque
publicam pertinere existimabat, si permanerēt
in fide reges, præsidij eos Romanis esse tutos:
& hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidijs
coëceri.

FINIS.

AO 1467620